

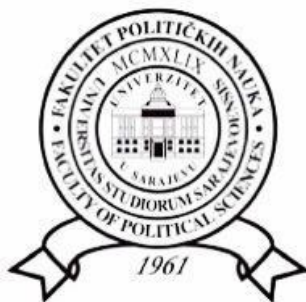
UNIVERZITET U SARAJEVU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
ODSJEK POLITOLOGIJA

**TEORIJA FLUIDNOG DRUŠTVA ZYGMUNTA BAUMANA I
INTEGRACIJA EVROPSKOG DRUŠTVA
-magistarski rad-**

Kandidatkinja
Mujkić Lejla

Mentor
Prof.dr. Božidar-Gajo
Sekulić
Professor emeritus
Univerziteta u Sarajevu

Sarajevo, juli 2020. godine

UNIVERZITET U SARAJEVU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
ODSJEK POLITOLOGIJA

**TEORIJA FLUIDNOG DRUŠTVA ZYGMUNTA BAUMANA I
INTEGRACIJA EVROPSKOG DRUŠTVA**

-magistarski rad-

Kandidatkinja

Mujkić Lejla

Mentor

Prof.dr. Božidar-Gajo
Sekulić

Professor emeritus
Univerziteta u Sarajevu

Sarajevo, juli 2020.

SADRŽAJ

Uvod

I Zygmunt Bauman: Život, djela i botne tematske karakteristike njegove sociologije

1. Kratka biografija i glavna djela
2. Bauman kao marksist
3. Bauman kao socijalista
4. Moderna
5. Modernost i Holokaust
6. Postmoderna
7. Fluiditet / tekuća Moderna

II Refleksija fluidnog društva

1. Fluidni život
2. Fluidni strah
3. Fluidni identitet
4. Kriza identiteta
5. Fluidna ljubav

III Modernost bez iluzija

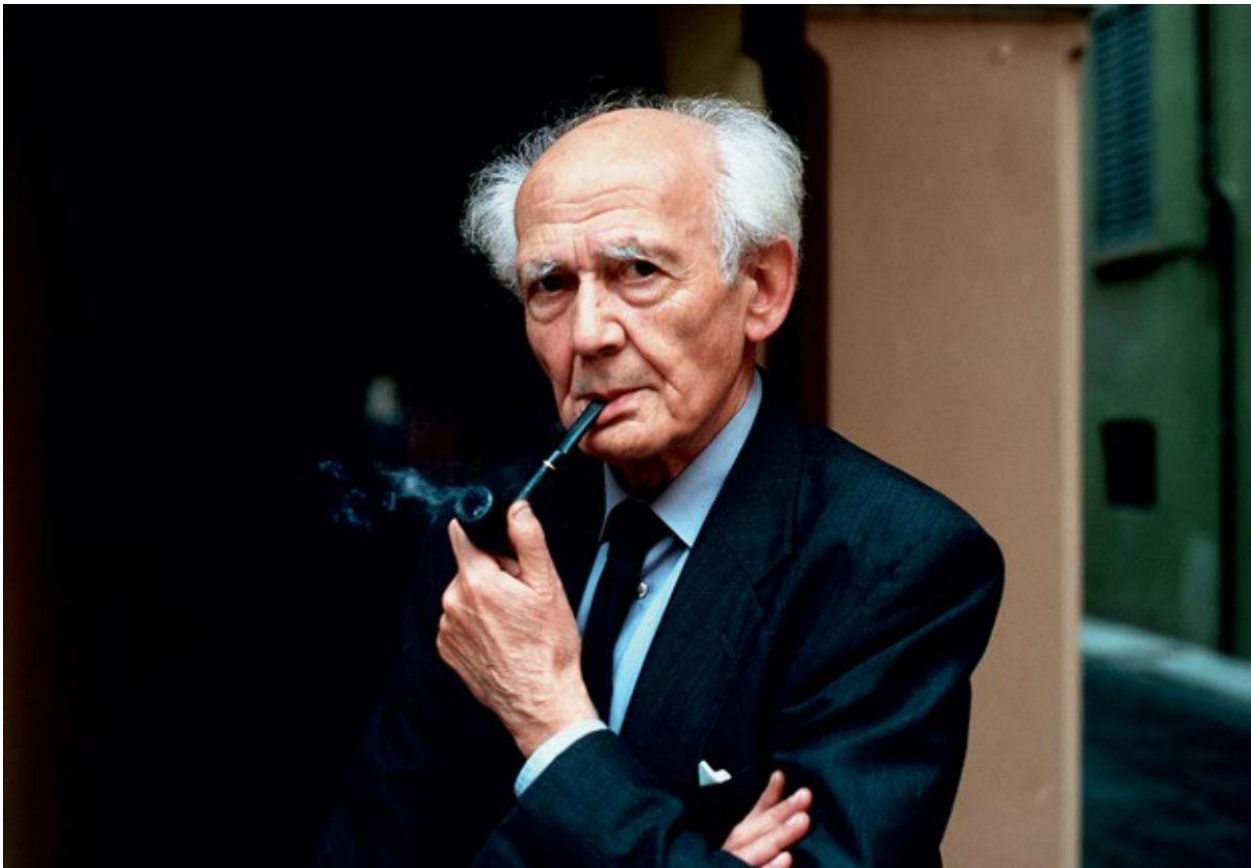
1. Moralnost kao apsolutni početak – učenje iznova o pojmu moralnosti
2. Globalno otuđenje čovjeka i njegova moderna fluidnost
3. Otuđenje čovjeka u globalnom fluidnom društvu
4. Društvo pohlepe – beskonačna igra kapitala (urušavanje socijalne države i neoliberalističke slobode)

IV Integracija evropskog društva

1. Socijalni aspekti
2. Fluidno evropsko društvo
3. Evropa kao nedovršena avantura u sociologiji Zygmunta Baumana
4. Evropska unija kao obećana zemlja ili zemlja pustih obećanjažbalkanski optimizam pesimista
5. Kulturni diverzitet – fluidna kultura
6. Globalizacija i kultura
7. Globalizacija i fluiditet

V Zaključak

Literatura

Uloga čuvara igre počiva na uvjerenju da su stvari najbolje kada se nisu dirale; u prijemodernim vremenima bilo je uvjerenje da je svijet bio božanski lanac bivanja u kojem svako stvorenje ima svoje zaslužno i korisno mjesto, čak i ako su ljudske mentalne sposobnosti previše bile ograničene da shvate mudrost, sklad i uređenost Božijeg dizajna.¹

¹ The gamekeeper's services rest on the belief that things are at their best when they are not tinkered with; in premodern times they resed on the belief that the world was a divine chain of being in which very creature had its rightful and useful place, even if human mental abilities were too limited to comprehend the wisdom, harmony and orderliness of God's design (Bauman 2007b:99): *Liquide Times: Living in an Age of Uncertainty* . Cambridge: PolityPress.

UVOD

Zygmunt Bauman je jedan od najkompleksijih, najoriginalijih i najkreativnijih sociologa druge polovine XX i prve dvije decenije XXI vijeka. Bogato i raznovrsno djelo tokom sedam plodnih i nomadskih godina života u Evropi i svijetu je danas relativno zanemareno, što važi i za naš region. Hrvatska je na neki način izuzetak s obzirom na prevođenje oko desetak knjiga na hrvatski jezik.

To nisu svakako pogodne okolnosti za znanstveno istraživanje, ali uprkos tome svemu odlučila sam se istraživanje nekih aspekata sociologije Zygmunta Baumana što najbolje izražava sam naslov magistarskog rada: „*Teorija fluidnog društva Zygmunta Baumana i integracija evropskog društva.*“ Na ovaj način sam izabrala dvije komponente sociologije Baumana koje određuju njegovo poimanje bitnih promjena modernog kapitalističkog društva, koje istovremeno pogađaju u središte historijskih teškoća humanog preporoda bosansko-hercegovačkog društva bez izglednih mogućnosti normalnog razvoja. One su i za nas postale fluidne.

Poslije razmišljanja o više varijanti strukture ovog rada ostala sam u osnovi na elementima iznijetim u prijavi teme.

U *I dijelu* pod naslovom „*Zygmunt Bauman: život, djela i bitne tematske karakteristike njegove sociologije*“ razmatram 1. kratku biografiju i glavna djela, 2. Baumana kao marksistu, 3. Baumana kao socijalistu, 4. Modernu, 5. Modernost i Holokaust, 6. Postmodernu i 7. Fluidnu/tekuću Modernu.

U *II dijelu* pod naslovom „*Refleksija fluidnog društva*“ istražujem Baumanovo poimanje 1. Fluidnog života, 2. Fluidnog straha, 3. Fluidnog identiteta i 4. Fluidne ljubavi.

U *III dijelu* pod naslovom „*Modernost bez iluzija*“ u centru su interesa ovog rada pitanja 1. Moralnosti kao apsolutnog početka - učenje_iznova o pojmu moralnosti, 2. Globalno otuđenje čovjeka i njegova moderna fluidnost, 3. otuđenje čovjeka u globalnom fluidnom društvu i 4. društvo pohlepe - beskonačna igra kapitala.

U *IV dijelu* pod naslovom „*Integracija evropskog društva*“ u prvom redu istražujem sljedeća pitanja; 1. Socijalne aspekte modernog fluidnog društva ili da li su moguće zajedničke evropske vrijednosti, 2. Fluidno evropsko društvo, 3. Evropu kao nedovršenu avanturu, 4. Evropsku Uniju kao obećanu zemlju ili zemlju pustih obećanja, 5. Balkanski optimizam optimista, 6. Kulturni diverzitet – fluidnu kulturu, 7. Globalizaciju kulture i 8. Globalizaciju i fluiditet.

U Zaključcima povezujem osnovne rezultate rada u 4 dijela u kojima puštam da i sam Zygmunt Bauman kaže nešto o samom sebi i svom djelu, te o svom kritičkom sociološkom otporu, Zlu, relativno dužim citatom iz jednog od njegovih posljednjih radova godinu dana prije njegove fizičke smrti. Izraziću nadu da će interes za njegovo djelo i poruke ove originalne kritičke teorije društva u budućem vremenu sve više jačati.

I

ZYGMUNT BAUMAN: ŽIVOT, DJELA I BITNE TEMATSKE KARAKTERISTIKE NJEGOVE SOCIOLOGIJE

„U svim mojim knjigama stalno ulazim u istu sobu, samo ulazim u tu sobu kroz različita vrata. Tako vidim iste stvari, isti namještaj, ali iz različite perspektive“²

1. Kratka biografija i glavna djela

Zygmunt Bauman, *professor emeritus* sociologije na Univerzitetu u Leedsu i Varšavi, rođen je 19. novembra 1925. godine u siromašnoj židovskoj porodici u Poznanju, Poljskoj. Još kao veoma mlad seli se sa roditeljima u Rusiju 1939. godine zbog nacističke okupacije Poljske. Kada mu je bilo 18 godina pridružuje se poljskoj vojsci (Crvena armija) u Sovjetskom Savezu 1943. godine. Akademsku karijeru počinje 1953. godine, kao sociolog. Magistrat završava u društvenim znanostima na Univerzitetu u Varšavi 50-ih godina i dobiva mjesto predavača. Tokom posljednjih trideset godina Bauman postaje jedan od najutjecajnijih evropskih i svjetskih sociologa (britanskih posebno).

Njegovo prvo veliko djelo o britanskom radničkom pokretu, objavljeno na engleskom jeziku (1972. god.) – *Between Class and Elite. The Evolution of the British Labour movement. A Sociological Study.*; zatim djelo *Modernity and Holokaust* (1989). Nekoliko istaknutih djela: *Intimations of Postmodernity* (1992); *Postmodern Ethics* (1993); *Globalization: The human Consequences* (1998b); od djela *Liquid Modernity* (2000) počinje njegova najplodnija i za ovu temu najvažnija faza. *The Individualized Society* (2001); *Liquid Love* (2003); *Wasted*

² „In all my books I constantly enter the same room, only that I enter the room through different doors. So I see the same things, the same furniture, but out of a different perspective“ (Harald Welzer, *On the Rationality of Evil: An Interview with Zygmunt Bauman, Thesis Eleven*, Vol. 70, August 2002, p. 109)

Lives: Modernity and its Outcasts (2004); Liquid Life (2005); Liquid fear (2006); Liquid evil (2016); What Use Is Sociology? Conversation with K. Tester and M. H. Jasobsen (2013).

Zygmunt Bauman preminuo je 9. januara u Leedsu, UK.

2. Bauman kao marksist

Marksizam je imao poseban značaj za Baumana. Radi se o intelektualnom izvoru i formi kritičke humanističke teorije, čija je svrha da kritikuje sve ono što postoji. Kritika marksizma kao boljševizma ili marksističkog prosvjetiteljstva je takođe ključni faktor njegovog djela „*Legislators and Interpreters*“ Kritička teorija prožeta je i u djelima kao što su „*Culture as Praxis*“ (1973)., i „*Toward a Critical Sociology*“ (1976). Kultura kritičkog marksizma na koji Bauman obraća pažnju je, prema nekim interpretacijama, bliža Weberovskoj kritici marksizma (Durkheimovu sociologiju povezuje sa strukturalnim funkcionalizmom ali i sa „ja“ problemom vezanom za moderni konformizam). Baumanov klasični sociološki tradicionalizam je vezan za zabrinutost zbog fenomena tlačenja i dominacije i to ne samo sa marksističkog stanovišta. Ono je polazište njegove originalne i razvijene kritičke teorije društva, tj. kritičke sociologije krize modernog kapitalizma.

3. Bauman kao socijalista

Za Baumana socijalizam se pojavljuje kao reakcija protiv industrijalizma, čak i više nego kapitalizma. Problem velikih teškoća socijalističke politike leži u njezinoj nesposobnosti da bude demokratski posrednik između slike koja se odnosi na prošlost, sa slikom koja se odnosi na budućnost. Bauman smatra da bi socijalizam u budućnosti mogao da bude *horizont utopije*, ali ona je svakako, i sjećanje na borbe u prošlosti (borba protiv uvođenja industrijalizma i tvorničkog sistema). Teorijske akademske orijentacije kojima se pokušava odrediti osnovni identitet ovog vrsnog sociologa su mnogobrojne. One su sljedeće: kritički teoretičar sociologije,

pripovjedač, socijalist, strukturalist, hermeneutički marksist, egzistencijalist, hermeneutički sociolog, hibridni pjesnik, pjesnik intelektualac, postmodernist.

Bauman se kroz svoj dugogodišnji intelektualni rad bavi revizijom i revitalizacijom socioloških teorija. Njegov rad predstavlja izazov za sociologiju po sebi, koristeći metaforu kao imperativ u opisu društva i društvenog stanja uopšte. Naime, zadatak sociologije za njega je da *otvara staze za emancipaciju ljudskih bića*. On nije sociolog koji ide jednom teorijskom linijom. Ono što čini suštinu njegovog sociološkog opusa jeste *zabrinutost* kao bitna kategorija društvenog razvoja čovjeka, te njegovih budućih posljedica, ali i transformacija savremenosti zajedno sa posljedicama koje se odnose na sve faze čovjekovog bivstvovanja. Baumanova sociologija može se promatrati kao veliki doprinos dijalektici Modernog (kao dijalektici Prosvjetiteljstva), „*Tražio sam odgovor na isto pitanje dugo, a ako ga nisam uspio pronaći, nastavio sam negdje drugdje*“.³ Sa intelektualnog stanovišta, cjelokupan Baumanov sociološki opus može se promatrati kroz osnovne aspekte razvoja društva – *modernu, postmodernu* i posljednju fazu njegovog sociološkog djelovanja: *fluiditet ili tekuća moderna* kako je Bauman još naziva.

4. Moderna

Moderna kao veoma intenzivni društveno-historijski pokret javlja se u drugoj polovini 19. stoljeća, i bila je ukorijenjena u ideji da su transnacionalni oblici društvene organizacije, umjetnost, književnost i svakodnevni život zastarjeli, te da je s toga neophodan kulturni preobražaj. To je potaklo ideju koja se odnosila na aspekt postojanja. Moderni projekt nije emancipirao pojedinca iz otuđenih fluidnih struktura društva, ali ga je stavio u neku drugu vrstu društvenog tkiva.

„*Modernost je moguće pojmiti samo kao kontinuiranu, opsesivnu i konpulsivnu modernizaciju – što je skraćeno ime za izgradnju sve novijih i dužih zaobilaznica, koje se najčešće javljaju pod maskom prečica.*“⁴

³ „I was seeking for an answer to the same questions all along, and if I didn't find it, I moved elsewhere. Bauman, Zygmunt, (1992), *Intimations of Postmodernity*. London: Routledge. p. 207

⁴ Bauman, Zygmunt, (2010), *Fluidni strah*, Novi Sad, MEDI TERRAN, str. 91

Modernost se može razumjeti kao socio-kulturno iskustvo života, pod okriljem modernizacije, koja je prije svega, način življenja u svijetu u kojem se *topi sve što je čvrsto*.

Baumanovo razumijevanje modernosti odnosi se na dvije karakteristike: prva je, nastanak različitog oblika državne vlasti oružanim sredstvima i potrebom da se oblikuje i upravlja društvenim sistemom prema dizajniranom modelu reda; a druga, uspostavljanje relativno autonomnog diskursa koji je u mogućnosti da formuliра model reda i njegovu provedbu. On smatra da je modernost pojava novog oblika državne vlasti kao i novog oblika intelektualnog diskursa i sve to na temelju razuma. Radi se o pokretu sa smjerom, koji je vođen univerzalizacijom, sistematizacijom i racionalizacijom. Dakle, radi se o rješavanju pitanja organizacije u društvu koje je usmjereno ka rješavanju pitanja reda. Za Baumana, unutar modernosti, postoji pokret države prema jedinstvenosti njenih stanovnika, s ciljem brisanja razlika među njima, kao neka vrsta *državnog upravljanja univerzalnim identitetom*.

Ono što modernost za sebe i po sebi jeste, institucionalizirani pluralizam, raznolikost, nepredviđenost i ambivalentnost, a odražava se u društvu kao: „...*individualizirana, privatizirana verzija modernosti, s teretom za oblikovanje života i odgovornošću za neuspjeh koji padaju, prije svega, na ramena pojedinaca*“⁵

5. Modernost i Holokaust

Modernost i Holokaust (1990) odnosi se na lik Židova kao paradigme stranca u lošem vremenu koji je postao korov koji mora biti uništen, istrijebljen. Studija govori o civilizaciji modernog društva, jer Bauman pokazuje kako je Holokaust moderan fenomen, te nastoji lekcije iz njega učiniti univerzalnim kriterijem pojma *modernog*. Pojam koji može dati poprilično jasno objašnjenje jeste pojam slobode. Ona je u vrijeme *moderne* za Baumana značila neostvarenu nadu, koja će kasnije u fluidnoj modernosti biti prodana za decentrirajuću moć – znanje. Baumanov osvrt na *modernu* uključuje činjenicu da je dvadeseto stoljeće, ustvari, stoljeće ljudskog uništenja. Prije samog Holokausta, došlo je do progona Židova, Ono što je očito bilo (za Židove) jeste ograničenje prostora za etičko ponašanje. Baumanovo djelo shvaćeno je i kao

⁵ „...an individualized, privatized version of modernity, with the burden of pattern-weaving and the responsibility for failure falling primarily on the individual's shoulders.“ Bauman, Zygmunt, (2000), *Liquid Modernity*, Cambridge: Polity Press, p. 7-8

nastavak *antimodernizma* i skeptizma Frankfurtske škole (Adornove i Horkhajmerove *Dijalektike prosvjetiteljstva* iz 1948). Za njega Holokaust nije bio toliko Njemačka katastrofa koja je čekala da se dogodi, koliko *moderna katastrofa* - čija pojava ovisi o *modernoj* želji za moć, *modernističkoj* ideologiji, *modernim* političkim organizacijama i slično.

Zašto Bauman Holokaust smatra metaforom za modernost? Zato što izražava *modernu* ili prosvjetiteljsku želju prema postizanju savršenog reda. Uništiti *Drugo* i *Drugačije* zarad vlastitog *Našeg*. *Modernost* postaje sve teža zbog političkog ili javnog prostora. Baumanova kritika *moderne*, na neki način, shvaćena je kao *poricanje*, ili preciznije kao *čežnja za boljim dimenzijama historijske prošlosti*. *Dijalektika modernog*, kod njega, odnosi se na *modernost* koja se okreće protiv sebe. Kao da tamna strana modernosti pravi sjenu nad svijetlom stranom onog pozitivnog. Bauman kaže: „Moderna je, tražeći utemeljena pravila koja bi univerzalno važila, postala postmoderna i to u onom trenutku kada je uvidjela da nema neaporiskog i neambivalentnog etičkog koda“. (Bauman, 2009c:312). čini se da Moderna kao Postmoderna ne trpi etiku.

6. Postmoderna

Postmoderna je radikalno stanje ozbiljenja u savremenom društvu i kulturi koje je negiralo sve univerzalne pripovijesti stanje ozbiljenja u savremenom društvu i kulturi. Ono zahtjeva *novi* način razmišljanja, pitanja morala i kulture, s ciljem odgovora na zahtjeve novih društvenih uslova. Kod razumijevanja postmoderne Bauman pravi veoma značajnu razliku između „postmoderne sociologije“ i „sociologije postmoderne“. Naime, *postmoderna sociologija* je dio kompleksnog pojma umnog, koji je nazvan *postmodernizam* – vrsta sociologije koja je predstavljala stvarnost čovjeka u postmodernom društvu kroz mimiku, umjesto kritičke analize i interpretacije. A *sociologija postmoderne* je *otvoreno kritičko sociološko* istraživanje nadolazeće globalne, mobilne i nadteritorijalne moćne elite ali i njene suštinske povezanosti sa neoliberalističkim kapitalističkim iluzijama. Ono što daje sjaj takvom poimanju društvene scene jest postmodernizam – za neke je to tačan odraz, za druge iskrivljena istina. *Postmoderna* je pravi kulturni fenomen, čak i ako se ne radi o novoj društvenoj formaciji. Sada, dakle, imamo izbor. Postmoderna kultura je kultura potrošnje, dakle naše je društvo, društvo spektakla.

Socijalni status sad se odnosi na sposobnost da konzumiramo. Uspjeh ili neuspjeh se mjeri potrošnjom. Biti isključen, za Baumana, znači biti nedovoljan potrošač.

Možemo birati između *sociologije postmoderne* i *postmoderne sociologije*. *Postmoderna sociologija* kao nekritička dio je kulture koja objašnjava, dok *sociologija postmoderne, kao kritička*, kreće iz pravca moderne sadašnjosti i pokušava *alternativno* riješiti problem oko tumačenja postmoderne kulture.

Ono što Bauman još objašnjava jeste veoma važna razlika između postmoderniteta i postmodernizma. Postmodernitet je mijenjao neku vrstu ljudskog stanja, dok je postmodernizam mijenjao pogled na svijetkognitivni faktor koji može ali i ne mora da proizađe iz postmodernog stanja. On se bavi postmodernitetom i nastoji da društvo shvati kao neku vrstu *uslova*, koje je još uvijek izrazito moderno u svojoj ambiciji, ali i oslobođeno od ranijih *modernih iluzija kraja ceste koji čeka da bude dosegnut iz sljedećeg ugla*.

7. *Fluiditet/tekuća moderna*

Fluiditet ili tekuća modernost za Baumana predstavlja idealan tip obilježja savremenog svijeta. Radi se o metafori koja dominira u svim sferama čovjekovog bivstvovanja. To znači da je čovjek potpuno slobodan da misli, osjeća i radi onako kako mu se na prvi pogled čini moguće. Čovjek sada živi u životu stalne neizvjesnosti. Dezorijentiran je, imun na posljedice, osjeća konstantan strah, strah kojemu je pokretačka snaga želja, želja za bržim, boljim, višim. Čovjek postaje slobodni tragač za identitetom i postaje čovjek koji bira. Tako nastaje „...*epoha razdvajanja, neuhvatljivosti, lagan bijeg i beznadna potjera*“.⁶ Društvo postaje „*slika javno proizvedene neautentičnosti*“ (Bauman 2000:87)⁷. Članovi društva su nezainteresirani, nemaju kolektivna uvjerenja, niti identitet mogu nazvati vlastitim (on je promjenjiv, nestalan, fluidan, difuzan). Postaju usamljeni, anksiozni, ovisni su o potrošnji i imaju potrošački strah od rizika. Osjećaju nemoć koja ih prati cijeli život, (život proveden konzumirajući). Nauka postaje još jedna roba u

⁶ „...epoch of disengagement, elusiveness, facile escape and hopeless chase.“ Bauman, Zygmunt, (2000), *Liquid Modernity*, Cambridge, UK; Polity Press, str. 120⁶ „The picture of publicly produced inauthenticity“ Bauman, Zygmunt (2000:87)

⁷ „The picture of publicly produced inauthenticity“ Bauman, Zygmunt (2000:87)

nizu, *istina* sada ima odrednicu, ne po sposobnosti istinitog, već po zamjenjivoj vrijednosti. Društvo igra tehnološku igru i posljednji potez prepušta prirodi i njenoj, još uvijek nepoznatoj, moći. Performativnost postaje novi kriterij.

Na kraju i dijela rada citirat ću jednu poruku Baumana koja može generalno dobro izraziti svu dubinu etičko dostojanstvo ovog znamenitog kritičkog sociologa, koji se i pored melaholije nikada ne predaje:

„Čovječnost čovjeka nije nešto 'dano'...čovječnost se nalazi još uvijek korak ispred: to je zadatak – onaj koji mora biti pažljivo dizajniran, odlučno izveden i budno praćen čitavo vrijeme.“⁸

II

REFLEKSIJA FLUIDNOG DRUŠTVA

Život u fluidnom modernom društvu ne može stajati u mjestu. On se mora modernizovati (čitaj: svakog dana se oslobađati atributa kojima je istekao rok trajanja i nastavljati sa demontiranjem/odbacivanjem identiteta koji su trenutno sklopljeni/postavljeni) ili nestati. (Bauman, 2009b:11)

Baumanovu kritičku sociologiju razmatram s akcentom na neke bitne komponente društva: život, strah, identitet i ljubav. U *Zaključcima* ću se dotaći Baumanovog djela *„Likvidno zlo“* (2016) u kome se sintetizira sva ozbiljnost i tragično osjećanje života ne samo Baumana, već i svih nas, - poslije Auschwitzta.

⁸ „The humanity of human beings is not something 'given'... Humanity lies still ahead: it is a task – one which has to be carefully designed, resolutely executed and vigilantly monitored all along“ Bauman, Zygmunt, (2002), *Cultural Variety or Variety of Cultures?*. Cambridge: Polity Press. str. 20: 319-329

1. Fluidni život

„Fluidan život je nepostojan život koji se odvija u uslovima stalne neizvjesnosti. Najakutnije i najtvrdje brige koje opsjedaju takav život su strah da će te biti zatečeni na spavanju, da nećete stići da uhvatite korak sa događajima koji se brzo smjenjuju, da će te zaostati i da će te previdjeti „upotrijebiti do“ datuma, da će te biti natovareni stvarima koje posjedujete a nisu više poželjne, da će te propustiti trenutak koji signalizira promjenu pravca prije nego se pređe točka bez povratka. Fluidan život je niz novih početaka...“⁹

Šta je stvarno fluidni život? Šta mu je osobenost? Fluidan život je prost. To je život bez vlastitog mišljenja, ali sa djelovanjem. On predstavlja strah, strepnju, zlo, propast – smrt! To je život kojeg se treba *bojati uvijek i svugdje*. Život koji uzima sve, a za uzvrat donosi *ništa*. Uzima mir, spokoj, sreću. On potrebi za hedonizmom daje primat u odnosu na kontinuum ljudskih vrijednosti, onih iskonskih – vrijednosti koje hrane dušu ali i um čovječanstva. On prosto izaziva strah koji ne prestaje tako lako ili uopšte ne prestaje. Radi se o novim počecima kojima kraj znači, samo utoliko, da bi novi početak mogao bivati. Počeci sa sobom nose *slobodu* koja je imperativ za življenje.

„Lakoća i elegancija dolaze sa slobodom – slobodom kretanja, slobodom izbora, slobodom da se prestane biti ono što već jesi, i slobodom da postaneš ono što još nisi.“¹⁰

Kakve vrijednosti u fluidnom življenju današnjice egzistiraju? Ima li vrijednosti, u pravom smislu riječi? Nije li odraz u ogledalu društva, potpuno imaginarna slika koja je daleko od realnosti, koja sa realnošću nema niti jednu dodirnu tačku? Može li se s pravom reći da se radi o društvu pogaženih vrijednosti koje su sada tekuće, i pretapaju se jedna u drugu po potrebi. Mijenjaju oblik, svrhu, formu. Nisu stalne. Prelijevaju se, kapaju, cure. Sve su - samo ne stalne i nikad iste. Šta je u svemu tome stalno, i da li se „stalnost“ može interpretirati? Čemu toliko pitanja bez odgovora. Da li još znamo šta “stalni“ oblik života – pita se još od Aristotelovog pojma „dobrog života“.

U modernom fluidnom društvu, vazeci princip je *imati-posjedovati*, a ne *biti-jesam*. Dakle,

⁹ Bauman Zygmunt, (2009a), *Fluidni život*, Novi Sad: MEDI TERRAN, 2009, str. 10

¹⁰ Ibid., str. 14

za Baumana... „život u fluidnoj modernosti,...je život..... koji neprestano i uzaludno žeda za interpretacijom značenja, ne treba pitati:” je li nam potrebna kritička teorija društva?“„Naime, taj život i nije ništa drugo doli neprestana kritika svijeta koji ga okružuje, pa je ona spontano i trajno i gotovo bez ikakve iznimke postala sastavni dio ljudskih života.»¹¹

Bolest društva današnjice zahvatila je sve aspekte čovjekovog života a biće osudila na lutanje bez jasnog cilja: ne zna se ni šta se želi niti kuda se ide? Radi se o bolesti duha bića, koja postaje bez vremena i prostora, ali u kontinuitetu. Karakterizacija spomenutog je „fluidnost“ u svim oblastima čovjekova života (fluidni život, ljubav, strah, vrijeme, osjećaj, kultura, sistem vrijednosti, identitet, zlo). Ono što čini suštinu takvog društva jeste *kreativna destrukcija* kao jedini put u sigurnu propast bez kajanje ili žaljenja.

Građani takvog *nestalnog modernog* društva promoviraju *smrt tradicije, kulturu individualnog* te uništavanje *ljudskog* kao bitne odrednice identiteta. Ono što proizlazi iz svega toga je borba za opstanak i puko preživljavanje bez osvrtnja na bilo koga, bez osjećaja solidarnosti. Na *sceni života* je instant zadovoljstvo, koje čovjeku kao gospodaru vlastitog uma, uzima i to pravo i nameće pravila igre a da pri tome oduzima *vrijeme* kojeg nikad dosta, jer je bit u promjeni kao jedinog konstanti. Ono što se sada nameće kao pitanje koje čeka jasan odgovor jeste: Kako integrirati „društvo“ u *društvo* koje se topi (društvo od leda)? Šta je karakteristika društva danas i koja je njegova primarna svrha?

Društvo danas predstavlja kategoriju koja za cilj ima dati kratak i trenutani opis onog što u trenutku jeste i kako se u tom istom trenutku čini. Ono je postalo ne primarna odrednica djelovanja čovjeka ili grupe ljudi u vremenu i prostoru. Akcent je stavljen na individualno poimanje i djelovanje. Čovjek je sada *turist u društvu*, te je u posjeti samo onda kada ne postoji druga alternativa, ali opet u kratkom vremenskom periodu dok se nova prilika ne ukaže. Društvo u kojem moderan čovjek danas živi je fluidno društvo.

Društvo fluidnog življenja u kojem su mogućnosti navodno podjednako dostupne svim strastvenim igračima, ali bez pravila igre, bez dovoljno vremena na potez, bez jasnog cilja, ali sa dubokom iluzijom. Naime, fluidan život je potrošački život. Takav život nudi *instant* zadovoljstvo, nije potreban zahtjev, niti vještina – cilj je zadovoljstvo koje se završava u trenutku kada istekne i potreba za potrošnjom. Dominantnost potrošačkog društva je trenutak izbora te

¹¹ Bauman, Zygmunt, (2015), „Čemu sociologija“ : TIM press, str. 36

imperativ iskorištavanja (potrošnje) tog trenutka. Život u kojem je bitna *brzina*, a ne *trajanje* i u kojem se nastoji konzumirati čitava vječnost unutar sadašnjosti. Žitelji takvog života stvaraju svijet fantazije za potrošače. Jedino što je bitno je spektakl koji će donijeti toliko željenu promjenu. Sam spektakl predstavlja *sebe* kao široku i nedostupnu stvarnost koja nikada ne može biti doveden u pitanje. Njegova jedina poruka glasi: „*ono što se vidi je dobro, ono što je dobro vidi se.*“¹²

Navikli smo da prostor uvijek ide s vremenom, kako u fizici, tako i u metafizici, Međutim, prostor više ne postoji, jedina odrednica je *vrijeme* kojeg je sve manje da bi običan čovjek zadovoljio svoju pohlepu za posjedovanjem. Gubi se jasna razlika između pojmova *ovdje* i *tamo* jer ono što je jedino važno je *sada*.

Martin Jay, jedan od najboljih poznavaca teorije moderne a posebno kritičke teorije u svojoj široj širini, u tekstu u kome parafrizira poznati naslov djela Časlava Miloša, „Nepodnošljiva teškoća postojanja“ kaže:

„... mi sada živimo u svijetu... nesigurnosti, kratkoročnog planiranja, instant gratifikacije, slabljenja institucija, efemernih odnosa, borbi za upravljanje rizikom, hlapljivih potrošačkih identiteta i sloma održive zajednice.“¹³

Dakle, nedostaje istinskih ljudskih vrijednosti. Međutim, ono što nadjačava te vrijednosti je želja. Želja čovjeka za ovladavanjem još nepojmljenim, nedovoljno jesnim, neodređenim. A želja, kao šarena laž iz djetinjstva svake osobe, prkosi mjestu i vremenu, igra se s čovjekom, i vodi ga u nedorečenost. Kada se želja odvoji od čekanja, onda kapacitet potrošača, dobiva vjetar u leđa bez bilo kakvog ograničenja (prirodnog, ili primjerice fizičke dugotrajnosti objekta želje). Sada čovjek ima potpunu slobodu da bira „svijet koji postaje beskrajna zbirka mogućnosti: kontejner do vrha napunjen bezbrojnim mnoštvom prilika za kojima treba pohrliti ili koje smo već propustili“¹⁴

¹² Deborah Gi, (2003), *Društvo spektakla*, Beograd: Blok 45, str. 10

¹³ „we now live in a world of precarious uncertainty, short-term planning, instant gratification, the weakening of institutions, ephemeral relationships, struggles to manage risk, volatile consumerist identities and the collapse of viable communities.“ (Jay, Martin, *Liquidity Crisis: Zygmunt Bauman and the Incredible Lightness of Modernity*, Theory Culture & Society 2010, 6, p. 27)

¹⁴ „the world becomes an infinite collection of possibilities: a container filled to the brim with a countless multitude of opportunities yet to be chased or already missed.“
Bauman, Zygmunt, (2000), *Liquid Modernity*, Cambridge, UK; Polity Press p. 61

„Naše je društvo, smatra Bauman (2000) „individualizirana, privatizirana verzija modernosti, s teretom za oblikovanje života i odgovornošću za neuspjeh koji padaju prije svega na ramena pojedinca“. Za Baudrillarda (1983) to znači da “već živimo u “estetskoj” halucinaciji realnosti”, realnost koja je privid u trajanju, i kojoj se ne nazire kraj. Takav privid hrani pohlepu za posjedovanjem koja stvara uzbuđenje i vodi u ekstazu. Osjećaj uzbuđenja ali i zavodjenja stalno iskušava ljudski um i razum. A posljedica je po A. Krokeru:

“Smrt društvenog, gubitak realnog, 'ali i smjer koji 'vodi prema nostalgiji za realnim: fascinaciju 's' i očajničku potragu 'za' stvarnim ljudima, stvarnim vrijednostima...”¹⁵

C. Campbel u djelu „Romantička etika i duh modernog konzumerizma“ kaže: „*Moderni hedonizam „karakterizira preokupacija 'uživanjem', koje je zamišljeno kao potencijalna kvaliteta svakog iskustva*“¹⁶.

Oaks jasno i odlučno podvlači:

„Čini se da je to ključan element u funkcioniranju svijeta potrošačkih dobara kao hedonističkog igrališta, kako ga danas doživljavamo“¹⁷

Šta je karakteristika potrošačkog društva? Ono što je primarna karakteristika takvog društva je *konzumiranje* koje zahtjeva osjećaj zadovoljstva odmah, bez učenja vještine konzumiranja, bez trošenja vremena kojeg nikad dosta. Potrošački kapacitet potrošača doseže se izvan bilo kakvog ograničenja. Uzbuđenje zbog novog je potrošačka igra u kojoj nema pravila niti pobijeđenih

„Ostati u igri i imati dovoljno žetona na stolu da se i dalje mogu igrati“¹⁸- tvrdi Bauman u svojoj kritici kapitalističkog konzumerizma

Bauman kaže da živimo u društvu potrošača, kojemu je prirodno stanište *tržište*, koje je ništa drugo nego *mjesto kupovine i prodaje*. Potrošači u takvom društvu zauzimaju određeni stav, potrošački stav, kojeg karakterizira nekoliko aspekata, i to: ne postoji osjećaj za krivnju, svaki

¹⁵ „The 'death of the social, the loss of the real, leads to a nostalgia for the real: a fascination with and desperate search for real people, real values, ...“ (Kroker, A. (1985), *Baudrillard's Marx*, Theory, Culture & Society, 2(3)., p. 80)

¹⁶ „preokupacion with 'pleasure', envisaged as a potncial quality of all experience.“ Campbell, C. (2005), *The Romantic Ethic and the Spirit of Modern Consumerism*. New York: Alcuin Academics. 12

¹⁷ „This would seem to be necessary in order for the world of consumer goods to appear as the hedonistic playground we take it to be today.“ (Corrigan, Peter. (2006), *The Sociology of Consumption*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications, p. 16)

¹⁸ „to stay in game and have enought tokens left on the table to go to playing“ (Bauman, Zygmunt, (2004c), *Wasted Lives. Modernity and Its Outcasts*, Cambridge: Politi Press, p. 52)

poznati problem ili potencijalni problem u budućnosti je potpuno rješiv i nema potrebe za zabrinutošću, jedino što je potrebno za spomenute probleme jeste *recept znalaca* koji se nudi na svakom koraku (čitaj: menadžeri za *ovo* i *ono*, razni stručnjaci, savjetnici, gurui i slično), učenje i izučavanje umjetnosti življenja te stjecanjem vještina spomenutog, dobiva se moć koja je nemjerljiva – vještine življenja konzumirajući. U takvom okruženju, čovjek postaje ovisnik i uvijek mu je potrebna veća doza od prethodne:

„Ovisnost je postala prljava riječ: to se odnosi na nešto čega bi se pristojni ljudi trebali stidjeti“¹⁹

Još jedna karakterizacija fluidnog potrošača – konzumenta je pohlepa. Ona nikad ne završava potragu za novim i boljim primjerom i receptom za život. Nema kraja kupovini. Lista za istu je svaki put sve duža, teži se popuniti prazan papir, kako bi se zadovoljili apetiti kupovine uvijek gladnog potrošača. Današnji konzumerizam nije ipak samo zadovoljenje potrebe za kupovinom, bitno je zadovoljiti želju. Potrošači vođeni željom, moraju biti uvijek i iznova spremni i raspoloženi za kupovinu po visokoj cijeni koju ne plaćaju samo oni – potrošači: cijena je mnogo veća, nezamislivo veća. Cijenu plaća društvo. Sada je vrijeme da želja bude odbačena, ona je svoju ulogu ispunila – dovela je potrošače do ovisnosti, i za nju je putovanje završeno. Priča o konzumerizmu je slobodan let fantazije koja je odsjekla krila realnosti, i ona je sada osuđena na let bez krila kojim se ne stiže nigdje. Ostaje se na jednom mjestu, mjestu koje poznaju svi oni koji nisu konzumenti – potrošači, koji ne pripadaju krugu Odabranih, krugu Građana Prvog reda. Oni su Drugi potrošačkog društva. Oni su nebitni, njih se ne žali, njihovo mjesto je deponija ljudskog otpada. Bauman jezgrovito tvrdi: *„Suština konzumerizma nije zadovoljenje želja, već podsticanje želja za što više novih želja – po mogućstvu želja koje u principu nije moguće utoliti.“²⁰*

U potrošačkom društvu sve postaje roba – život, tijelo, djetinjstvo, čovjek, društvo, svijet. Jednostavno, radi se o konzumiranju cijeloga svijeta u svim njegovim aspektima. *Potrošački život* je uzbudljiv, kratak i nikad dosadan; *potrošačko tijelo*, kao estetska forma za izgradnju i dogradnju, teži savršenom obliku koji je potpuno moguć, ostvariv i nikada preskup da bi se osjećalo bolje i ugodnije u vlastitoj koži. *Potrošačko djetinjstvo* svakako ima svoju cijenu koju gotovo da savremeni fluidni čovjek ne želi da plati. Djeca postaju skupa i neisplativa roba koja

¹⁹ „Dependence' has become a dirty word: it refers to something which decent people should be ashamed of...“ Bauman, Zygmunt, (2001a), *The Individualized Society*, Cambridge: Polity Press, 72

²⁰ Bauman, Zygmunt, (2009a), *Fluidni život*, Novi Sad, MEDI TERRAN, str. 113

oduzima dragocjeno vrijeme u trci za konzumiranjem, ali i opasnost od sputavanja. Djeca znače odricanje od vlastitih želja, i zadovoljenje njihovih. Niti *potrošački čovjek* nije iznimka. I on ima svoju tržišnu cijenu, samo je pitanje vremena kad će biti prodan – ili je već davno prodao sebe za *'komad materijalnog neba'* pod potrošačkim suncem koje sja sve jače. *Potrošačko društvo* i *potrošački svijet* su jedno. Zahvaljujući terminu 'globalnog' postali su jedna cjelina koja se sastoji od individualnog poimanja.

„Kao zadatak, individualnost je krajnji proizvod društvene transformacije pod maskom ličnog saznanja....Uspon individualnosti označio je progresivno slabljenje – raspad ili raskidanje - ...On je označio gubitak moći zajednice i/ili njenog interesa za normativno regulisanje života njenih članova.“²¹

Ono što je bitno je *fluidni potrošač*, konzument u modernom društvu koji može da bira. Jedino što je sada bitno je pokretačka snaga koja ga tjera da ide što je moguće dalje. Njega pokreće strah (kao jedina pokretačka sila) da neće stići konzumirati sve ono što je ponuđeno, da će ispasti iz kolosijeka potrošačkog voza koji ne čeka. *„Za potrošača...strah je potpuno i istinski obnovljivi resurs“²²* - kaže Bauman u djelu veoma značajnog naslova „Evropa jedna nedovršena avantura“.

Strah je sada najdublji jer izlaza nema, nema onog pouzdanog, i sve se nekako svodi na egzistencijalni potres, puko preživljavanje, iznalaženje konstruktivnih rješenja za kreativne probleme – življenje u ontološki nesigurnom vremenu. Fluidno moderno potrošačko društvo, smješteno na bogatijem dijelu planete, ne ostavlja mjesta ni za mučenike, ni za heroje – jer to društvo potkopava, osporava i bori se protiv dvaju vrijednosti koje pospješuju njihovu ponudu i potražnju (Bauman 2009a). Mučenici su spremni na patnju, kojoj kraja nema, dok za heroje ostaje *orden za najproduktivnijeg konzumenta*. I za jedne, i za druge, ideali poput *dugoročnost* i *cjelina* su faktor 'x' o kojemu društvo ne zna ništa. Prava nepoznata bez rješenja. Kulturni su konzumenti oni za koje važi parola 'zlo se zlim vraća'.

Fluidno društvo je društvo *rizika*. Rizik koji nije moguće izbjeći i koji se prihvata bez obzira na posljedice. Poroci potrošača u fluidnom društvu su fantazija, strast, želja, buntovan duh, i slično. Potrošači su osuđeni na život izbora, ali ne mogu svi oni biti birači. Oni koji to ne mogu, njih čeka velika patnja - oni postaju društveno nepodobni, postaju otpad koji se mora odložiti na deponiju – mjesto predviđeno za ljude koji smetaju, koje niko ne želi, za koje nema mjesta u

²¹ Ibid., str. 30

²² „For the consumer...fear is a fully and 'renewable resource'.“ (Bauman, Zygmunt, (2004b), *Europe: An Unfinished Adventure*, Polity Press, p. 94)

fluidnom potrošačkom društvu, ljude koji su osuđeni da lutaju bez jasnog cilja, bez životnog puta koji traje. Jednostavno su osuđeni na propast, odbačenost u društvu, socijalnu kategoriju isključenosti, društvenu stagnaciju, oni postaju otpad – *smeće*.

„*Smeće je finalan otpad svih potrošačkih aktivnosti*,”²³ - reći će Bauman sa simboličkim cinizmom.

Bauman (2009a) nas upozorava da fluidni potrošači ustvari ne poznaju vlastitost *esencijalnog identiteta*, kao neku vrsta otvorenog izazova, koji čeka na transformaciju, koja opet nikada neće biti konačna – biće uvijek nestalna, promjenjiva.

Takav život ukazuje na esencijalnu nepotpunost – ne postoji način ili tehnika kojom bi ljudi ispunili praznine svog *suštinskog bića*. Potrošači sude, kritikuju, biraju, kupuju, troše, sve zbog želje da posjeduju, imaju. Žele ispuniti prazninu razuma okupiranog posjedovanjem stvari, žele da se njima ovlada, da ih se potroši, zamjeni drugim, boljim, ali čim prije jer vrijeme prolazi. Radi se o društvu pohlepnih, koji žele više, puno više....najviše. Žele sve i odmah. Idealan potrošač nikada se ne može odmoriti.

Don Slater kaže:

„*Postoji osnovno ljudsko pravo da se slobodno konzumira, što nam je pružila modernost: pravo i mogućnost biti potrošač jeste ideološko pravo stečeno rođenjem zapadnog modernog subjekta*”²⁴,

dok Bauman ide dalje:

„*Potrošači su prvenstveno sakupljači osjećanja; oni su kolekcionari stvari tek u sekundarnom i derivativnom smislu*”²⁵

Potrošači nikad ne miruju, u stalnom su pokretu, i što je veoma bitno za naglasiti, što god da konzumiraju, konzumiraju pojedinačno. U slučaju potrošnje, saradnja je potpuno nepotrebna. Individualnost im daje za pravo da to rade onako kako oni to žele, ali ne i kad žele, jer vrijeme ne čeka – ono prolazi užurbano ostavljajući iza sebe trag.

²³ Bauman, Zygmunt, (2009a), *Fluidni život*, Novi Sad, MEDI TERRAN, str.109

²⁴ „There seems to be a fundamental human right to consume freely and a technical potential to consume well that is given us by modernity: the right and ability to be a consumer is the ideological birthright of the modern western subject.“ (Slater, Don, (2003), *Consumer Culture & Modernity*. Cambridge: Polity Press, p. 27)

²⁵ „Consumers are first and foremost gatherers of sensations; they are collectors of things only in a secondary and derivative sense.“(Bauman, Zygmunt, *The Self in Consumer Society*, p. 38 , vidjeti online verziju: http://www.iasc-culture.org/HHR_Archives/Identity/1.1FBauman.pdf/ 26.04.2011. god. (14:58h)

Mali trag za uspomenu na prošle dane u kojima je 'ljudskost' bila osnovna kategorija konzumiranja u društvu. Taj mali trag je gotovo nestao, i s njim davno lijepe uspomene za kojima se, iz dana u dan, sve više žali.

Sada fluidni život priča svoju priču, koja nikada neće biti u potpunosti ispričana. Nema više fleksibilnosti, „fleksibilnost je zamijenila krutost kao idelno stanje stvari i smjernica djelovanja. Ako je u svojoj “krutoj” fazi modernist težila kontrolisanju i osiguranju budućnosti, u “fluidnoj” je fazi njezima primarna briga izbjegavanje cementiranja te iste budućnosti i drugih sličnih prijetnji, koje bi mogle stajati na putu iskorištavanja još neotkrivenih, napoznatih i neuhvatljivih mogućnosti za koje se nadamo da će budućnost donijeti, ili koje donijeti mora,”²⁶.

2. Fluidni strah

„U fluidnom modernom svijetu, opasnosti i strahovi su takođe fluidni – ili su možda više u gasovitom stanju? Oni teku, cure, cijede se i nadimaju...”²⁷

Šta je strah i kako on djeluje na čovjeka? Strah je osjećaj koji je svakom čovjeku poznat, ali i osjećaj koji teško da se može kontrolirati. Ono što fluidni moderni život sa sobom nosi jeste *strah od nepoznatog* koji dominira svakodnevicom. Metafora straha, za žitelje fluidnog modernog društva, jeste osjećaj da će čovjek biti pregažen vremenom, kao prvom kategorijom, modernog potrošačkog života, strah da neće stići uhvatiti korak sa istim i da će ostati na margini društva – na *deponiji*, mjestu gdje se odlažu svi oni koji su društveno nepodobni, odnosno zaostali u vremenu. Strah od lične propasti, od patnje i katastrofa koje vrebaju iza ugla fluidnog

²⁶ Bauman, Zygmunt, (2015), *Cemu sociologija?*. Zagreb: TIM press, str. 101

²⁷ Bauman, Zygmunt, (2010), *Fluidni strah*, Novi Sad, MEDI TERRAN, str. 115

potrošačkog društva, strah da se neće ići dovoljno brzo da bi se stiglo *bivati na moderan način*. Bauman opisuje fluidni strah kao opakog nevidljivog neprijatelja čovjeka:

„Strah je najstrašniji kad je difuzan, rasut, nejasan, neusidren, u slobodnom pokretu, bez jasnog cilja i uzroka, kad nas opsjeda bez vidljivog smisla ili značenja, kad se prijetnja koje se treba plašiti može svuda naslutiti, a nigdje se ne može vidjeti.“²⁸

Čovjek je jednostavno savladan strahom koji *izviruje iz praznine* izazova. Izazova od nepoznatog u modernom fluidnom društvu. Bještvo od straha, strah od nepoznatog, a nepoznato ostaje i mora još da se dokuči. Ono što fluidno društvo zasigurno proizvodi su generacije nesigurnih, bespomoćnih, uplašanih, individualnih umova, koji moraju da nauče *tehniku savladavanja straha*, jer ono što takvo društvo ne prašta, jeste strah od krupnih koraka naprijed. Strah postaje sinonim za životni smisao, imamo tendenciju da postanemo ovisni o strahu.

Ovisnici o strahu trebaju uvijek više, nikada nisu zadovoljni, te njihova potražnja za strahom je u kontinuitetu sa njihovim životom. Najrazorniji od svih strahova je strah od nesposobnosti, naime, strah čovjeka koji bježi od neke vrste stanja uplašenosti, strah koji ga obuzdava i sputava da ide naprijed, strah od nekontroliranog.

„Bijeg od straha je najbolje 'prodajno mjesto'.“²⁹

Bauman (2010) poredi strah sa demonom, i za njega je on najzlokobniji od svih demona koji bivaju u društvu našeg vremena. Demoni koji su preuzeli kontrolu nad čovjekovim životom, sputavaju ga, guše, vraćaju korak u nazad. Vrijeme u kojem živimo, je vrijeme nesigurnosti onog *što je sada*, ali i neizvjesnosti onog *što će biti*. Strahovi nas tjeraju da zauzmemo odbrambeni stav, prisutni su u našim motivima, ispunjavaju našu svakodnevicu. Ono što strah u kombinaciji sa nesigurnošću donosi potrošačkom društvu jeste komercijalni kapital, odnosno *komercijalizacija straha*. Strah u potrošačkom društvu je sila koja pokreće. „Strah je postao *perpetuum mobile* potrošača na tržištu“.³⁰

Šta znači *smrt* u fluidnom potrošačkom društvu, i šta znači strah u kontekstu smrti? Ona, prije svega, predstavlja sponu – cilj je spojiti osjećaj smrti (koja za modernog čovjeka znači samo kraj jednog iskustva više, i rađanje novog – boljeg, *smrt kao novi početak*) sa prolaznošću života.

²⁸ Ibid., str. 10

²⁹ „Escape from fear is the best 'selling point'.“ (Bauman, Zygmunt, (2004b), *Europe: An Unfinished Adventure*, Polity Press, p. 115)

³⁰ „Fear has become the *perpetuum mobile* of the consumer market“ (Bauman, Zygmunt, (2004b), *Europe: An Unfinished Adventure*, Polity Press, p. 94)

Smrt se jednostavno shvaća kao ono što je moralo biti, ono neizbježno, za čime se ne smije i ne mora žaliti, jer drugo već biva.

Derrida smatra da je svaka smrt ustvari kraj jednog svijeta, ali ne bilo kakvog svijeta, već se radi o svijetu koji je jedinstven, unikatan, nikad ponovljeni, svijeta koji više nikad neće bivati. Fluidni moderni život je život u kojem *budnost* nikad ne spava - traje, biva, prkosi vremenu i prostoru, bez imalo sna, bez umora i pospanosti, bez žaljenja za prošlim, bez ikakve pomisli na smrt – u ovom slučaju ona je metaforička. „*Metaforička smrt je isto toliko neobuzdana, teška i često ju je isto toliko nemoguće izbjeći kao i njen arhetip...*“³¹

Moderan duh žudi za srećom, ali ne za bilo kakvom srećom. Sreća za modernog fluidnog potrošača je *vječita borba* sa neuhvatljivim, nejasnim, neodređenim, a opet sve to na potpuno individualan način, doživljenim, s hedonistički danom stvarnošću, koja čeka da bude uzeta, zatim iskorištena i onda opet sve ispočetka. Ono što *budućnost* sa sobom nosi je *gusta magla* - magla zvana strah. Na čovjeku je da nađe način da si osvijetli put i prestane konačno lutati glavom bez obzira. „*A magla – nedokučiva, neprozirna, neprobojna – je...omiljeno skrovište zla. Sačinjena od isparenja straha – magla zaudara zlom.*“³²

Da bi čovjek prestao da se boji, mora se osjećati *sigurno*. Sigurnost se ustvari odnosi na sigurnost u smislu življenja u stabilnom svijetu, gdje stvari imaju svoju vrijednost i smisao, gdje je njihova svrha opravdana i na neki način su prepoznatljive i gdje imaju svoje mjesto – mjesto u društvu. Ali vazno za naglasiti je da se *sigurnost* može promatrati iz drugog ugla, odnosno između *osjećaja* i *smisla*, između *korisnog* i *beskorisnog*; između onog što je *pouzđano* i *ono što nije*. Dakle može se s pravom reći da se radi ustvari o *spekttru sigurnosti*, u fluidnom nesigurnom svijetu:

„*Zalihe sigurnosnih odredbi se smanjuju brzo, dok volumen pojedinačnih odgovornosti ...raste na ljestvici bez presedana za poslijeratne generacije*“³³.

Radi se ustvari o sigurnosti našeg mjesta u društvu, našeg egzistencijalnog bivstvovanja zarad esencijalnog bivanja i stvaranja što je moguće boljeg trajnijeg mlađeg i ljepšeg našeg osobnog dostojanstva, samopoštovanja, ljudskog shvaćanja i humanog postupanja.

³¹ Bauman, Zygmunt, (2010), *Fluidni strah*, Novi Sad, MEDI TERRAN, str. 60

³² Ibid., str. 86

³³ Supplies of security provisions shrink fast, while the volume of individual responsibilities ... (assigned if not exercised in practice)... grows on a scale unprecedented for the postwar generations. (Bauman, Zygmunt, (2000), *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press. p. 170)

Javlja se, ipak, nekoliko karakterističnih situacija u kojim se čovjek osjeća nesigurno: nesigurnost položaja, prava i života, nesigurnost poimanja nas samih, kao bića koja imaju razum, zatim nestabilna i neizvjesna budućnost, nesigurnost u susjedstvu i zajednici u kojoj čovjek živi – jednostavno, nesigurnost življenja u, sada već, fluidnom svijetu. Bauman argumentira nijansirano:

„Moramo biti u mogućnosti da računamo na činjenicu da su neki ljudi više sigurni 'u', ili 'u skladu sa', sobom od drugih, i stoga su sposobniji za upravljanje socijalnim situacijama. Oni ulažu više subjektivne snage, a time i kontrole, nad njihovim okolnostima. S druge strane, ... druge osobe, možda zbog 'naučene bespomoćnosti' (ili neke druge psihološke slabosti), su manje učinkovite u rješavanju očajnih okolnosti 'običnih' nedaća života.“³⁴

Zabrinutost za čovjeka i čovječanstvo sve je izraženija. Narušenost međuljudskih odnosa, nepostojanje humanog, gubljenje osjećaja solidarnosti, nebriga za druge, shvaćanje čovjeka kao sredstva za konzumiranje koje ima svoju tržišnu cijenu, i sve to uz duboki osjećaj straha. Da li je takav život vrijedan življenja? Hoće li posljedica biti smrt čovječanstva od strane običnog čovjeka? Vrijeme će to svakako pokazati, mada je bilo koje znanje – a Baumana pored kritike prvenstveno zanima alternativa – postalo već takoreći također fluidno.

Šta je sa ljudskim zlom ili zlom uopšte? Da li je zlo emigriralo, kako bi se vratilo snažnije? Baš kao i sve drugo i zlo je već godinama poprimilo i poprima oblik fluida. Postalo je „rascjepkano, usitnjeno, nepovezano i rašireno, u oštroj suprotnosti sa svojim ranijim koncentriranim i kondenziranim oblikom...“ čak do te mjere da ga je uopšte teško i otkriti.³⁵ Zlo prijeti da ovlada, savlada i nadvlada sve čega se dotakne, svemu čemu se približi. Ali novo zlo – fluidno, *tekuće zlo*. „Tekućem zlu više nije potrebna legitimacija; ono je, praktički, postalo stanje koje nas sve određuje i u čiju smo neprestanu reprodukciju svi upregnuti i uključeni (slučajno ili namjerno, htjeli mi to ili ne - s obzirom na to da nas je uhvatilo nespremne).»³⁶

³⁴ „We need to be able to account for the fact that some people are more confident of, or in tune with, themselves than others and hence are more capable of managing social situations. On the other hand, ...that other individuals, perhaps because of a 'learned helplessness' (or some other psychological debilitation), are less effective in dealing with desperate circumstance of the 'ordinary' misfortunes of life.(Layder, Derek, (2004), *Social and Personal Identity: Understanding Yourself*. London: Sage Publications. p. 11)

³⁵ Zygmunt Bauman i Leonidas Donskis (2017) *Tekuće zlo*, Zagreb, TIM press, str. 48 (*“Liquid Evil. Living with TINA“*, Polity Press 2016).

³⁶ Zygmunt Bauman i Leonidas Donskis (2017) *Tekuće zlo*, Zagreb, TIM press, str. 83

Da li je zlo 'čovjek', kao prva kategorija, pa onda sve druge, u nizu? Može biti! Ako se vratimo malo u prošlost vidjet ćemo jasno da je Čovjek Zlo: Čovjek Holokaust³⁷, Čovjek Jasenovac³⁸, Čovjek Srebrenica³⁹.

U kontekstu zla koje čovjek može da uradi, Bauman u jednom dijelu knjige *'Fluidni strah'* kaže:

“Pitajte Srbe, Hrvate i Muslimane iz Bosne, koji su veći dio svojih života proveli u društvu jedni drugih, pijući vino i šljivovicu, blaženo nesvjesni toga u kom hramu i kojim danima tokom nedjelja su se njihovi drugovi, komšije i kolege s posla molili, ako su se uopšte molili – sve do dana kada su se bez mnogo najave „stekli uslovi“ da se to sazna, i to na najteži i najžasniji mogući način.“; (Bauman, 2010:82-83)

Ono čime je obilježena moderna varijanta nesigurnosti jeste uglavnom *strahom od ljudskog zločina i ljudskih zločinaca* (Bauman 2010):

„Zlo koje čine ljudi sad se pojavljuje kao isto tako neočekivano kao i njegovi prirodni predhodnici/saputnici/nasljednici.“⁴⁰

Za Baumana (1989) holokaust je *progon* za čistoću i red, ali je i rezultat jedinstvenog spoja različitih ključnih elemenata modernosti. Radi se o djelu običnih građana modernosti. On smatra da modernost nije učinila ljude okrutnijima, samo je izumila način na koji okrutne stvari mogu da budu učinjene od ne-okrutnih ljudi. Užasna stradanja Jevreja, Bauman poređi sa korovom,

³⁷Sama riječ *holokaust* opisuje nacistički genocid nad evropskim Jevrejima, (ali i drugih grupa, npr. Roma) –Radi se o nacističkoj ideologiji i politici, počevši od filozofske platforme Hitlerova djela *Mein Kampf* (životni prostor), dakle, cilj je bio očistiti njemački prostor od ne njemačkog stanovništva. U periodu od 1933. do 1945. u različitim dijelovima Evrope ubijeno je približno šest miliona Jevreja (od toga oko 1.500.000 djece). Radi se o nacističkim strastima koje su se pojavile u Evropi u drugoj polovici XX stoljeća. Generalna skupština UN-a usvojila je rezoluciju (60/7) od 1. novembra 2005.godine i označila 27. januar *Međunarodnim danom sjećanja na žrtve holokaust*. www.institut-genocid.ba/pdf/HISTORIJA_HOLOKAUSTA.doc

³⁸ Radi se o logoru smrti na prostorima bivše Jugoslavije za vrijeme Drugog svjetskog rata, fašističkoj ideologiji po utjecajem nacizma. Cilj je bio stvaranje Velike Nezavisne države Hrvatske, potpuno čiste od Drugih. Od avgusta 1941. do aprila 1945. godine, stotine hiljada Srba, Jevreja i Roma ubijeno je u zloglasnom logoru. Broj žrtava kreće se od 77.000 hiljada pa do 99.000 hiljada u vremenskom periodu od 1941-1945. Međutim ukupan broj žrtava, prema podacima Jasenovačkog memorijalnog centra, u decembru 2010. godine, broj žrtava je ukupno 80.914 hiljada, od toga, 38.236 hiljada muškaraca, 22.767 hiljada žena i 19.911 hiljada djece. <http://www.ushmm.org/wlc/en/article.php?ModuleId=10005449><http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=6284>

³⁹ Genocid u Srebrenici dogodio se jula 1995. godine, i podrazumijeva masovno ubijanje velikog broja Bošnjaka, muškaraca i dječaka. Izvela ga je vojska Republike Srpske pod komandom generala Ratka Mladića uključujući i paravojne snage „Škorpione“, pod kontrolom Ministarstva unutrašnjih poslova iz Srbije. Događaj se smatra jednim od najvećih masakra u Evropi od Drugog svjetskog rata, u kojem je ubijeno između 8.000 i 10.000 hiljada Bošnjaka. http://www.genocid.org/readarticle.php?article_id=57

⁴⁰ Bauman, Zygmunt, (2010), *Fluidni strah*, Novi Sad, MEDI TERRAN, str. 77

koji mora biti istrijebljen u vrtu kulture (njemački narod), a to je posao za socijalne inženjere (naciste bez ljudskosti):

„Moja slika holokausta bila je poput slike na zidu: uredno uokvirena, da...naglasiti kako je drugačija od ostalog namještaja.“⁴¹

Sad čovjeku preostaje borba sa samim sobom. Na njemu je odgovornost za buduće naraštaje. On mora da odgovara za zločine koje i dalje čini. Zločin čovjeka protiv čovjeka. Ono što svakako zabrinjava jeste fluidnost čovjekove egzistencije u svijetu današnjice. Njegovo poimanje života svodi se na slobodu od odgovornosti, potpunu slobodu da oslikava svijet bojama fluidne nestvarne životne sredine, trčeći za neuhvatljivim. On je sada potpuno sam i njegova smrt kao čovjeka je – izgleda – sve bliže sve bliže. Zbog toga se mora na najoslućniji način postaviti pitanje *stabilnog karaktera ljudskog identiteta, što Baumani čini.*

3. Fluidni identitet

„Na kraju krajeva, 'identitet' je (...) povezan sa mogućnošću ponovnog rađanja – sa prestankom da budete ono što jeste, i pretvaranjem u ono što još niste.“⁴²

Bauman na početku djela *Fluidni život* postavlja pitanje identiteta čovjeka sa akcentom na mogućnosti *bitnog humanog i alternativnog napretka čovjeka a možda i ljudskog roda.*

Put identiteta je borba između 'želje za slobodom i potrebe za sigurnošću'. S jedne strane javlja se duboki strah od samoće, dok sa druge, strah da se neće uspjeti ili osjećaj nesposobnosti onog

⁴¹ „my image of the Holocaust was like a picture on the wall: neatly framed, to... emphasize how different it was from the rest of the furnishings. Bauman, Zygmunt, (1989), *Modernity and the Holocaust*, Cambridge: Polity Press. vii

⁴² Bauman, Zygmunt, (2009a), *Fluidni život*, Novi Sad, MEDI TERRAN, str. 17

koji odustane od potrage, koja je vječna. Sama ideja identiteta predstavlja kontradiktornost – s jedne strane tendencija ka *istosti*, dok s druge strane, gušenje onog što trenutno jeste. Sada identitet ima izbor: zahtjev za emancipacijom individue, ili pripadanje kolektivitetu koji briše individualnost - *beskompromisna individualnost ili totalno pripadanje*. Nijaz Ibrulj kaže:

„...identitet (je) mreža paralelno distribuiranih reakcija identifikacije, fizičkih reakcija, jezičkih reakcija, reakcija stimuliranih vanjskim podražajima, reakcija stimuliranih društvenim utjecajem, reakcija produciranih ontologijom prvog lica, reakcija stimuliranih ontologijom trećeg lica, reakcija produciranih društvenom ontologijom općenito i reakcija produciranih sekvencama ili stereotipima logičkog identiteta.“⁴³

Identitet se pojavljuje kao pojam ambivalencije – može biti i zadatak koji individua mora završiti ili problem koji se mora riješiti. Potraga za 'fluidnim' identitetom ostavlja malo prostora za bilo šta drugo. Svaka nova ponuda daje obećanja da će cilj biti ispunjen, i da će te konačno biti ono što želite. U takvoj trci ne postoji vrijeme za predah, žuri se u susret novom, boljem, zanimljivijem i korisnijem identitetu. Bauman ukazuje na teškoće očuvanja *jednog identiteta*:

„...problem je čvrsto se priljubiti za jedan identitet na raspolaganju i zadržati na okupu njegove parčiće i djelove, istovremeno se boreći protiv sila erozije i raznovrsnih pritisaka, popravljajući zidove koji se neprestano urušavaju i kopajući sve dublje rovove.“⁴⁴

Ukratko, identitet je klizeći i uvijek izmiče pa se jurnjava za njim mora stalno nastavljati.

Šta sve čini identitet onim što jeste ili što u modernom fluidnom društvu treba da bude?

Identitet se sastoji iz nekoliko karakteristika (tzv. holizmi identiteta)⁴⁵:

1. Složen je pojam, odnosno radi se o mnoštvu različitih sekvenci identiteta (individualne, profesionalne, kulturne, etničke, rasne, političke, nacionalne, ekonomske, društvene, mitske, filozofske, religijske, povijesne, lingvističke);
2. Da su te sekvence interaktivne, odnosno da su u međusobnom dubinskom i površnom odnosu;

⁴³Ibrulj, Nijaz (2005), *Stoljeće rearanžiranja, eseji o identitetu, znanju i društvu*, Biblioteka Eidos, FILOZOFSKO DRUŠTVO TEORIA, Sarajevo, str. 127

⁴⁴Bauman, Zygmunt, (2009a), *Fluidni život*, Novi Sad, MEDI TERRAN, str. 15

⁴⁵ Holizam identiteta je ideja o razlikovanju interaktivnih stupnjeva identifikacije identiteta i hijerarhija reprezentacije koje se prepliću ili paralelno distribuiraju u jednoj funkcionalističkoj definiciji ili u funkciji jednoznačnosti koja ih povezuje u cjelinu. (Ibrulj, Nijaz (2005), *Stoljeće rearanžiranja: Eseji o identitetu, znanju i društvu*, Biblioteka Eidos, FILOZOFSKO DRUŠTVO TEORIA, Sarajevo, str. 128

3. Da su sekvence identiteta paralelno distribuirane u reakcijama nosilaca identiteta (individue, grupe, narodi, nacije, etnije,...);
4. Da su neke sekvence identiteta rigidne a neke mekane, odnosno da su neke više sposobne za adaptaciju i promjenu a neke manje ili nikako;
5. Da je sekvenca identiteta uslovljena funkcionalna reakcija nosioca (mentalna, verbalna, društvena, fizička) koja nastaje u komunikaciji, koja se objašnjava u interpretaciji sebe i drugog, i koja se mijenja u prostoru i vremenu: jedan kompletan prostorno-vremenski fenomen.⁴⁶

Identitet modernog fluidnog čovjeka je postao, nestalan, promjenjiv, fluidan, privremen, nedefiniran, jednostavno neutvrđen. Opstaje samo *jezgro identiteta*, a sve ostalo se pretvara u robu koja se slobodno bira. Sada postoje tzv. *tržni centri*, kao jedan vid *prodaje identiteta*, koji pokazuju pravac i smjer kretanja čovjekova identiteta, njegove stalne promjene, sve dok se ono što se nudi ne potroši jer novo tek čeka da bude kupljeno. Čovjek mora proći obuku koja će ga naučiti kako naći najbolji identitet, koji mu u trenutku odgovara, te kako ga zamijeniti, boljim, zanimljivijim – popularnijim identitetom, koji si mogu priuštiti samo oni koji su dio potrošačkog društva. „*Prošlost svakog identiteta posuta je deponijama na kojima su iz dana u dan završavale stvari koje su se od prekjučerašnjih neophodnosti pretvarale u jučerašnji neprijatan teret.*“⁴⁷

Bauman navodi kako se ustvari radi o jednoj vrsti 'reinkarnacije' identiteta, koja se javlja zajedno sa 'patentom' zvanim 'uradi sam', koji obećavaju efikasnost bez potrebe za vještinom i naporom. U svom djelu „*Work, Consumerism and the New Poor*“ (2005), Bauman kaže kako je sam pojam identiteta izgubio svoju korisnost, javlja se strah od pretjerane identifikacije onog što čovjek jeste, u odnosu na individualnost. Želja za novim identitetom ali i užasi koji se odnose na zadovoljenje te želje, istovremeno privlače ali i odbijaju, dakle, identitet sada postaje pojam stalne ambivalencije i konfuzije.

„...kao i u slučaju tržišne robe široke potrošnje, potrošnja identiteta ne treba – ne smije – ugasiti želju za druge, nove i poboljšane identitete, niti isključuje mogućnost da ih absorbuje.“⁴⁸

⁴⁶ Ibid., str. 24

⁴⁷ Bauman, Zygmunt, (2009a), (*Fluidni život*, Novi Sad, MEDI TERRAN, str. 45)

⁴⁸ „As in the case of marketed consumer goods, consumption of an identity should not – must not – extinguish the desire for other, new and improved identities, nor preclude the ability to absorb them.“ (Bauman, Zygmunt, (2005), *Work, Consumerism and the New Poor*, Open University Press, England, p. 29)

Identitet, kao i robe široke potrošnje, mora biti prisvojen, ali samo u slučaju konzumiranja, jer novi identitet je već u prodaji. On mora biti lak pri kupovini, *ne – previše – trajan*, dakle, da bude potpuno zamjenjiv. Moderan fluidni čovjek mora da nađe '*ceste do vlastitog identiteta*' koje će ga odvesti do '*mjesta u društvu*'. Sada identitet postaje moda u kojoj su muškarci i žene integrirani u društveni poredak, *i dano mjesto u društvu*'. Ono što se sada od identiteta očekuje jeste njegova konstantna promjena, preoblikovanje koje je rezultat životnog trenda. Francuski filozof Žan Bodrijar opisuje katastrofalne posljedice čovjekove *samozaljubljenosti*:

*„Zaljubljeni u sopstvenu sliku, sopstveni identitet, sopstveni look, u same sebe kao objekt brige, želje i patnje, postali smo ravnodušni prema svemu ostalom.“*⁴⁹

Za Bumana (2005) kao i za Sartra (2007) 'identitet je projekt koji se gradi cijeli život'.⁵⁰ Njihovo mišljenje se u bitnom poklapa. Fluidni savremenici gospodari su vlastite sudbine, koji čine vlastite izbore. Sartr smatra kako postoje idealni glumci, koji kao i u umjetnosti, u stanju su da stvore vlastiti identitet (kao pojedinci *de facto*), kao vlastito umjetničko djelo, dok su za Baumana ti isti glumci, (pojedinci *de jure*) koji kreiraju vlastiti model. Bauman kaže da su moderni fluidni identiteti površni '*jer oni nikada nisu u potpunosti vlastiti*'.⁵¹

Za Sartra, kod egzistencije muškaraca i žena uvijek je prisutan osjećaj tjeskobe, koja znači sputavanje, dok za Baumana, ta ista tjeskoba je jedan vid *energije* koja je pokretačka snaga fluidnog modernog života. Fluidni moderni muškarci i žene su u prvom redu pojedinci koji su uvijek vođeni sobom, prije nego po volji drugih. Individualan identitet je sudbina fluidne modernosti, te svako naše djelovanje ostavlja trag na pojmljenje individualnog. *„Fluidni moderni muškarci i žene su uistinu nepriznati majstori ambivalencije...“*⁵²

⁴⁹ Bordrijar, Žan, (1998), Savršen zločin, Beogradski krug, str. 145

⁵⁰ Jean-Paul Sartre u svom djelu (*L'Être et le Néant. Essai d'ontologie phénoménologique*, 1943.), u hrvatskom prijevodu (Danijel Bučan), *Bitak i ništa: eseji iz fenomenološke ontologije* – u djelu govori o *Bitku po sebi* i *Bitku za sebe*., Prvi se odnosi na masivnu materiju koja je vječna i sve ostalo uvlači u sebe, dok se drugo odnosi na čovjekovu svijest. On smatra da je čovjek potpuno slobodan i sve je čista slučajnost, koja je apsolutna i savršena. *Jean-Paul Sartre, (2007), Bitak i ništa: esej iz fenomenološke ontologije*, Impresum, Zagreb, Demetra. U djelu govori o konobaru koji je toliko nesiguran, da svoj identitet, (u ovom slučaju identitet konobara) počinje da glumi.

⁵¹ ...“because they are never entirely their own.“

Tony, Blackshow, (2005), *Zygmunt Bauman*, Routledge, London & New York, pp. 84

⁵² „Liquid modern men and women are in truth the unacknowledged masters of ambivalence“

Ibid., str. 103

Sada akteri društva stvaraju identitete po sopstvenoj mjeri. Nastoje da teritorija izgradnje i dogradnje identiteta nisu jedini plijen potrošačkog sindroma izvan njegovog carstva poslovnih ulica i tržnih centara (Bauman 2009).

4. Kriza identiteta

Čovjek fluidnog društva se nalazi u krizi – ekonomskoj, političkoj, kulturnoj, moralnoj, duhovnoj. Kriza je zahvatila i njegov identitet, um, razum, ljudskost, dakle kriza u kojoj je *razum luđi od ludila...kriza razuma bi trebala postati – pristup razumu.*⁵³

Kriza identiteta u globalnom svijetu postala je sve učestalija. Gotovo da se ne može zamisliti individua čiji identitet nije u stalnoj rekonstrukciji. Teži se za savršenom izgradnjom i dogradnjom sebe. Identitet je zaglavljen u sadašnjosti, oduzeto mu je pravo trajnog značenja, koje je nekada činilo osnovu za budućnost čovjeka. Sada se javljaju novi identiteti sa novim projektima, otvara se prostor za nove rasprave o njegovoj važnosti i izboru. Razlog stalne promjene je modernizacija koja nikada ne miruje, ne spava, ne prestaje da oblikuje sliku svijeta i trenutne stvarnosti.

Parafraziramo Baumana iz djela „:

*“Biti “moderan” znači modernizovati – kompulzivno, opsesivno; biti “moderan” znači nikad konačno “postati”, “biti”, a kamoli težiti očuvati svoj netaknuti identitet, već vječno “postojati”, “bivati”, izbjegavati dovršetak, ostati nedefinisan.”*⁵⁴

Identitet (personalni, politički, kulturni, ekonomski,...) treba da bude rearanžiran u minimalni identitet⁵⁵ upotrebom globalnih strojeva kakvi su globalna ekonomija, globalna kultura, globalno obrazovanje i globalna sigurnost (Ibrulj, 2005). Dakle, rearanžiranje se prvenstveno odnosi na funkciju identiteta bilo gdje u svijetu. On se mora shvatiti, blago rečeno, veoma ozbiljno.

⁵³ Derrida, Jacques, (2007), *Pisanje i razlika*, Sarajevo, Šahimpašić str. 39-67

⁵⁴ Bauman, Zygmunt, (2015), *Cemu sociologija?*. Zagreb: TIM press, str. 99

⁵⁵ Minimalni identitet – identitet kod kojeg je reducirano lokalno, tradicionalno, nacionalno, etničko, specifično, lingvističko, i razvijeno internacionalno, transnacionalno, globalno mentalno stanje, fizičke reakcije i politička volja. Nijaz, Ibrulj, (2005), *Stoljeće rearanžiranja: Eseji o identitetu, znanju i društvu*, Biblioteka Eidos, FILOZOFSKO DRUŠTVO TEORIA, Sarajevo, str. 170

Njegova izgradnja i dogradnja je cjeloživotni proces. On mora da ima barem nekoliko stalnih karakterizacija da bi čovjek mogao da izgradi svoju vlastitost, koja se neće mijenjati iz dana u dan. Identitet zapravo nije *prirodni ili prvobitni totalitet* (Hall, 2006), već labav, sklizak teren, i kao takav uskoro više neće ga biti moguće pojmiti.

Bauman smatra da je razrjeđenje krize odentiteta veoma neizvjesno:

“...čovječanstvo nije nikada imalo bolje šanse! Da li se to događa, da li je šansa doista uzeta prije nego što je izgubljena, ipak ostaje otvoreno pitanje. Odgovor ovisi o nama.”⁵⁶

U svojoj dubinskoj sociološkoj analizi krize modernog društva Bauman ujazi u potragu ta razrješenjem krize čovjekove unutar jedne od najintimnijih čovjekovih sposobnosti – sposobnosti za *ljubav*.

5. *Fluidna ljubav*

„...ljubav djeluje kao hir sudbine – ta jeziva i misteriozna budućnost, koju je nemoguće saopštiti unaprijed, prigrabiti ili odgurnuti, ubrzati ili zaustaviti.”⁵⁷

Čovjek modernog doba je potpuno sam. Samoća u kombinaciji sa strahom daje upute kako se ponašati i djelovati. Ljudske veze fluidnog modernog društva su pred velikim izazovom. Danas živimo u svijetu *neobuzdane individualizacije*, gdje povezanost (veza) postaje dvoznačan pojam – čista ambivalencija. U globalnom kontekstu znači, vremensko prostornu kompresiju, dok u slučaju *ljudskih veza*, rezultat je potpuno drugačiji. *Veza* postaje nešto čega se moderan čovjek boji, odbacuje, ne prihvata. Želi biti u *otvorenoj vezi*, vezi koja podjednako pruža mogućnost za

⁵⁶ „...humanity never had a better chance! Whether this happens, whether the chance is indeed taken before it is lost, remains however an open question. The answer depends on us.“

Bauman, Zygmunt, (2004a), *Identity: conversations with Benedetto Vecchi*, Cambridge: Polity Press, str. 88

⁵⁷ Bauman, Zygmunt, (2009b), *Fluidna Ljubav*, Novi Sad, MEDI TERRAN, str. 23

unutar i *izvan*, koja je fleksibilna, koja nema ograničenja u ponašanju i djelovanju. *Veze* postaju 'igra društva' koju igraju svi, ali po vlastitim pravilima.

Hedonizam postaje imperativ. Čisto zadovoljstvo, koje ne poznaje granice, niti ima prepreke. Nema osjećaja savjesti, nema svijesti o vlastitom djelovanju, nema emocije. *Veze* su lanac koji sputava, ograničava, koji prosto guši čovjeka. Vrline, moralno ponašanje, umjerenost, postaju pojmovi ambivalencije ili u potpunosti nestaju. Njima nema mjesta u fluidnom modernom društvu. Pokretač je želja za uživanjem, strast za nepostojanim, sloboda od odgovornosti i moralnog suda, jednostavno želja da se konzumira. *Veze* postaju *lahki ogrtač na ramenima*, čija je uloga trenutna pokrivenost, tek toliko da se ne bude potpuno nag:

„...u svojoj kupovnoj verziji, veze se pretvaraju u robu; to jest, one su prebačene u drugo carstvo kojim vlada tržište i prestaju da budu vrste veza koje mogu zadovoljiti potrebe zajedništva, a koje samo u zajedništvu mogu biti začete i održane živim.“⁵⁸

One postaju samo jedan kontakt više, vozna karta za dio puta u budućnost, ili prečica za dalje. Postaju virtualna mreža koja hvata sve one koji joj se nađu u blizini. Nema više romantičnih prilika. Nema sitnica koje život čine vrijednim življenja, nema poklonjene riječi a da se ne razmisli koliko će izgovorena riječ koristiti i šta se za nju sve može dobiti – ili potrošačkim jezikom rečeno, kupiti.

Veze su nekada predstavljale osjećaj potpunog sjedinjavanja bića i činile drugu polovinu potpunom. Značile su nadopunu, popunjavanje praznine, osjećaj pripadanja i neophodan mir za kojim je svaki čovjek tragao. Biti u vezi značilo je konačno prestati lutati.

Veze za fluidnog modernog čovjeka znače obavezu, obaveza je besmisao i sputavanje, a sputavanje znači kapitalni gubitak koji je nenadoknadiv, kamata koja se mora dati u nepovrat. Avantura postaje svakodnevnica, bitna je brzina i promjena ali i lažna nada da je svaka promjena ustvari promjena na bolje, te žaljenju za propuštenim ili ostavljenim, nema mjesta. *Veza* postaje Heraklitova rijeka, svaka nova je potpuno drugačija od prethodne, nikad ponovljena, vazda različita, bolja, drugačija, fleksibilnija, jednostavno *u vezi bez vezivanja*.

Ali, čovjek ipak žudi za sigurnošću koja je u fluidnom modernom društvu najskuplja i najtraženija roba. On želi blizinu drugog bića, želi mir i spokoj, želi da se osjeća ispunjeno.

⁵⁸ Ibid., str. 88

Ima li mjesta *ljubavi* u fluidnom modernom društvu? Da li je ona još uvijek neopisivo stanje osjećaja, plamen koji nema konkretno pojmljen uzrok nastanka ali ima *čvrstinu*, duboki osjećaj sreće i unutarnjeg zadovoljstva, duboku emociju koja ne jenjava tako lako. Neobjašnjivost osjećaja sreće i ushićenja. Stanje potpune budnosti prožete snom. „*Ljubav je...želja za negovanjem i za očuvanjem objekta negovanja. Centrifugalni impuls, za razliku od centripetalne žudnje. Impuls za širenjem, za korakom izvana, za dosezanjem onog što je 'tamo negdje'.*(...). *Suština ljubavi je u opstanku bića kroz sopstveno predavanje voljenom objektu.*“⁵⁹

Kod poimanja ljubavi bitnu ulogu ima i pojam žudnje, potpuno odvojen od osjećaja ljubavi, a s druge strane opet, stoji rame uz rame ljubavi. Žudnja je želja za posjedovanjem, impuls koji je neobuzdan. Put koji mora biti pređen da bi onaj koji njime hodi, sam shvatio da li je vrijedilo putovati, ponekad čak i toliko daleko, da je i sam povratak često završavao dugim lutanjem. Žudnja je rizik koji prihvaćaju svi. Ona je uvijek nejasna, nedovoljno poznata, neistražena, potpuno je iracionalna, izaziva zbunjenost, ponajbolji termin za opis je nestrpljivost. U potrošačkom društvu žudnja je izazov za posjedovanjem, što je moguće više; pokretačka je snaga konzumiranja.

Veze su postale labave, krhke, nestabilne, izgubile su pravi smisao i značenje. Bačene su u zaborav. Ispale iz kofera na životnom putovanju, po koje se čovjek ne vraća. Zanemarene, prodate, uništene. Ali itekako neophodne. Ulaganje u vezu postalo je promašena investicija, koja je na samom početku osuđena na propast. Bauman (2009b) smatra da ulaganje jakih emocija u vezu i polaganje zakletve na vjernost znači preuzimanje rizika, koji će nas učiniti zavisnima od druge osobe.

Moderno fluidno društvo iznjedrilo je još jednu vrstu zanimanja tzv. *kolekcionare veza* koji su *sakupljači ljubavi*, koji ne mare za protračeno vrijeme. Želja je kupiti ljubav, potrošiti je i opet iznova u novu kupovinu. Želja postaje imperativ i mora biti zadovoljena. Protiv nje, čovjek modernog fluidnog doba se ne želi boriti, ne želi je sputavati – želi ovladati željom i ispuniti je bez obzira na posljedice.

„*Želja je trajni dio ljudskog života. Kad osoba ne nauči kako da odgovorno ovlada željama, želja može izmaknuti kontroli i prijeći u ovisnost. Želja će uvijek naći put da bude zadovoljena,*

⁵⁹ Ibid., str. 25

otvoreno ili prikriveno. Ako je želja zatumljena i osujećena, rezultat će biti trajno, destruktivno ponašanje. ⁶⁰

Ali kad čovjek ostane potpuno sam, shvati šta ljubav i bliskost znače. On ih ne može kupiti, niti prodati, njima se ne može trgovati, imuni su na potrošačko društvo. Strah od samoće i boli postaje najnovije oboljenje modernog čovjeka.

Strah od gubitka veze sa drugim ljudima; od samoće; da će nas druga osoba povrijediti; od gubitka ugleda u očima drugih; od gubitka ugone i sigurnosti od iskustva četiri negativna osjećaja: tjeskobe, ljutnje, boli i straha. U takvim situacijama najjače se očituje čovjekova krhkost, ranjivost, nespokoj, uznemirenost. Njegova egzistencija postaje puko preživljavanje, bez *practiciranja životnog*, čisti pesimizam, nezainteresiranost, *življenje pored života* koji brzo prolazi. Životna igra koja ne daje drugu priliku.

Kakva je ustvari i šta je fluidna ljubav?

Fluidna ljubav je ljubav koja bitno naglašava krhkost ljudskih veza, jedan je od ključnih karakteristika fluidnog modernog života. Učestali raskidi, labavost veza i njihovo prekidanje su podsjetnik o smrtnosti ljudskog života. Fluidno vrijeme žudi za čvrstinom i pouzdanošću veze. A opet, s druge strane, zazire od iste, opredjeljuje se za poznanstvo-mrežu od koje će korist biti veća. Traga se za srećom koja je neminovno u promjeni:

„Žitelji fluidnog modernog svijeta sa iskustvom u praktikovanju vještina fluidnog modernog života obično smatraju bjekstvo od problema boljom opcijom od njegovog rješavanja. Na prvi znak (zasićenja od veze/vezivanja) traže put ka izlazu sa pouzdanim, teškim vratima koje će zaključati iza sebe. ⁶¹

Fluidna ljubav je vječita potraga i borba bez bitke. Stanje koje se nastoji proizvesti, upotrijebiti i potrošiti. Hedonističko konzumiranje koje mora imati kontinuitet. Za emocije mjesta nema, potrebna je hladna glava i bistar um. Čovjek se nalazi u zabludi kada je u pitanju ljubav, srce se ne pita, ono ne bira, pod vetom je, i njegov glas ne dopire do modernog čovjeka. Ali radi se, ipak, samo o zabludi, psihološkom procesu koji nema koristi kod odraslog čovjeka.

⁶⁰ Alasko Carl, (2009), *Emocionalno smeće, privremene naslage koje prijete razaranju međuljudskih odnosa – kako ih zaustaviti?*, Naklada Ljevak, Zagreb, str. 51

⁶¹ Bauman, Zygmunt, (2010), *Fluidni strah*, Novi Sad, MEDI TERRAN, str. 85

Čovjek dobiva novo pravo – *pravo da istražuje nove teritorije* (na prostoru ljubavnog fluidnog svijeta), samo ostaje pitanje: ko će prvi u vezi se pozvati na pravo izbora, pravo zvano ili/ili? Jedina čista ljubav koja postoji danas je ljubav prema samom sebi. Ona se može pobuniti protiv života, može proizvesti opasnost, može biti bezgranična.

Ali, može li se čovjek voljeti ako nije voljen? Čovjek da bi hodao mora naučiti korake i jedino koracima prelazi put:

„...ono što volimo u našoj ljubavi prema sebi su bića u nama koja su pogodna za ljubav. Ono što mi volimo jeste stanje da smo voljeni. Da smo objekti vrijedni ljubavi, da smo prepoznati kao takvi i da nam je pružen dokaz prepoznavanja.“⁶²

Čovjek sada traga za savršenstvom i na neki način nalazi ga. Estetsko savršenstvo je postalo obavezno prakticiranje, da bi se bilo dio fluidnog svijeta. Estetski pogled na svijet preuzima primat u načinu življenja. Vizualna ljubav postaje roba koju se mora imati, koja budi zavist onog koji je nema. Na djelu je robna estetika ljubavi.

Giddens (1992:58,137) smatra da *čista veza* ima tendenciju da na neki način postane oblik ljudskog zajedništva za modernog čovjeka a cilj je da se ostvari nekakva korist, odnosno u vezu se ulazi zbog onog „*što može biti izvučeno od strane obe osobe*“ i „*nastavljeno samo toliko duboko dok obe strane smatraju da donosi dovoljno zadovoljstva za oba pojedinca da bi ostali u njemu*“.

Za Baumana (2009b: 108), zavisnost zbog 'čistoće veze' ne mora nužno da bude uzajamna - jedna osoba može osjećati obavezu vezivanja i ponašanja u skladu sa istom, dok se druga osjeća potpuno slobodno. Tu ne postoji sigurnost vezivanja, ne postoji garancija za kontinuitet veze. On naglašava da nisu sve veze 'čiste veze', odnosno krhke, sklone cijepanju i slično. Međutim, postoji i mišljenje da je 'čista veza' neodvojiva od poimanja romantičnog, ili ljubavi koja je idealizirana. Dosta često se radi o svijetu u kojem je racionalnost instrument:

„Mi smo tako jadni, tako slabi, tako lako možemo biti srušeni i uništeni...Mi smo opasnost, samo opasnost...“⁶³

⁶² Bauman, Zygmunt, (2009b), *Fluidna ljubav*, Novi Sad, MEDI TERRAN, str. 98

⁶³ Ibid., str. 108

Sfera intimnosti je nekada značila rizik koji se morao preuzeti na vlastitu odgovornost. Seksualna opredjeljenja svodila su se čisto na muško-ženski odnos. Svako odstupanje smatralo se bolešću uma čovjeka koji prakticira bilo kakvu vrstu različitosti, u odnosu na ustaljeno, već naviknuto, društveno ponašanje. Predbračna seksualna aktivnost, izvanbračne veze i seksualni izbori izvan standardnog, podrazumijevali su osudu društva ali i sankcije.

Danas seksualni odnos nije samo sredstvo za reprodukciju. Promijenio se pogled na razumijevanje takvog odnosa, ali i njegovo prakticiranje kroz različit spektar seksualnosti: heteroseksualnost, homoseksualnost, biseksualnost, perverzije, fetišizam. Dakle, sada postoji potpuna sloboda u eksperimentiranju seksualnih aktivnosti, bez straha od osude društva. Sa seksualnošću se može manipulirati, dograđivati, poboljšavati ali i mijenjati u funkcionalnom smislu. „Živimo u svijetu mnogostrukih seksualnosti i perverznosti u kojem su se mnogi elementi života promijenili ili udaljili od 'prirodnog' ljudskog stanja u nekoj dalekoj pretpovijesti i koje, bez obzira na to, cijenimo i čuvamo kao elemente savremenog života i uzimamo ih zdravo za gotovo“.⁶⁴

Sada seksualnost ima različito shvaćanje u fluidnom društvu. Njeno prakticiranje ali i opredijeljenost u kapitalističkom, ili sada već neoliberalističkog kapitalističkog društva 21. stoljeća smatra se pravom čovjeka na izbor. Fluidno moderno društvo zagovara seksualno građanstvo za koje je seksualno prakticiranje jedna od najtraženijih roba potrošačkog društva i postaje kulturni kapitalizam današnjice. Međutim, nova seksualna kultura, smatraju neki sociolozi, u gotovo svim svojim oblicima loše utiče kako na pojedinca, tako i na društvo, porodicu.

Seks je glavno obilježje naših života i mora se prikazati kao sastavni dio međuljudskih odnosa. Nazadovali bi kad bi se vratili u tajni svijet prošlosti u kojem je seks bio prljav i izbjegavao se.

„Živimo u vrijeme politike prema načelu 'zašto ne?'. Živimo u vrijeme u kojem se najopsceniji represivni prikazi ne osporavaju, nego slave kao oslobođenje. Odustaje se od cenzure i razvija se društvo senzacije, u kojem se strahote mogu pretvoriti u umjetnost i prestaju biti strahote jer više nisu 'stvarne',“⁶⁵ s pravom tvrdi J. Burlichill.

Žene savremenog kapitalizma/fluidnog društva žive u postfeminističkom svijetu, u kojem takve ideje, sve učestalijeg prodavanja ženske seksualnosti, postale su glavno sredstvo manipulacije i trgovine. 'Seks iz koristi' postao je dio *ženske kulture*. One su sada, lako priuštiva kupoprodajna

⁶⁴ McNair, Brian, (2004), *Stripiz kultura. Seks, mediji i demokratizacija žudnje*, Jesenski i Turk, Zagreb, str. 4

⁶⁵ Burlichill, J., (1997), *Death of innocence*, Gaurdian br. 12

roba čija cijena zavisi od potražnje na tržištu. To je novi općevažeci trend koji se, na žalost, sve učestalije prakticira.

Sociolog Evans misli da je ženska seksualnost postala sasvim posebna vrsta najamne radne snage proletarijata:

„Žene...su postale slobodna plaćena radna snaga. Istovremeno su počele društveno i moralno slobodnije izražavati svoju seksualnost ili, tačnije, upravljati oprečnim seksualizirajućim diskursima. Ženska seksualnost zahtijevala je ženstvenost, ali je postala aktivna, reaktivna, materijalna, samostalna, potrošačka i potrošna, glavno poprište sukoba, otpora i podjela.“⁶⁶

Malo pomalo, nasljeđe će izvornoga života nestajati s lica Zemlje i na kraju će posve iščeznuti, i možda će se sačuvati tek kao neobična starina, a nov će život, koji ne čuva ništa od starog, ali „negdje“ čuva sav njegov duh, zauzeti svoje mjesto i nastaviti s razvojem.

Takva bi promjena bila važna koliko i ona u kojoj se pojavio prvi život na licu Zemlje, te bi mogla biti jednako postupna i neprimjetna. U posve eteričnom čovječanstvu konačno će nestati i sama svijest, u čovječanstvu koje će izgubiti čvrsti organizam i postati masa atoma u prostoru, koja među sobom komunicira radijacijom da bi se na kraju možda posve raspala u svjetlost. To će možda biti kraj, a možda i početak, ali odavde se to ne može vidjeti .

Nadam se da je John Horgan u pravu kada kaže:

„Sadašnjost je stoga preuranjen zaključak i ja je uvijek kasnim razumjeti. Ali u trenutku izlaska iz anestezije, samo tada, prije nego sam otpočeo živjeti, uhvatio sam, takoreći, sjenu svojih peta, sjenu vječnog procesa upravo u činu počinjanja. Istina je da smo na putu kojemu je došao kraj prije nego smo krenuli; ...“⁶⁷

Novi početak bi načelno ipak bio moguć. Upravo za tim novim početkom traga Baumanova sociološka kritička teorija modernog fluidnog društva.

⁶⁶ Evans, D., (1993), *Sexual Citizenship*, London: Routledge, p.. 41

⁶⁷ John, Horgan, (2001), *Kraj znanosti*, Jesenaki i Turk, Zagreb, 319

III

MODERNOST BEZ ILUZIJE

Malo pomalo Moderna je ogoljela čovjeka od svih „partikularnih zamki i svela ga na (pretpostavljenu) 'općeljudsku' jezgru onu neovisnog, autonomnog, i time u srži društvenog moralnoga bića.“ (Dumont 1986:25)⁶⁸

Moderna ne može preživjeti dolazak jednakosti. Endemski i organski, modernost je *parazitski* oblik društvenog uređenja koja može prestati sa svojim parazitskim djelovanjem samo kad se organizmu domaćina isiše sav životni sok. (Bauman 2009a:267)

1. Moralnost kao apsolutni početak – učenje iznova o pojmu moralnosti

Pravo izazovno pitanje danas glasi: Ima li moralnosti upravo danas?

Bauman kaže za moral:

*“to je cijelo carstvo ontologije koje je zagađeno; nije odbijeno niti dovedeno u pitanje, ali je suspendirano za vrijeme dok istražujemo smisao moralnosti“*⁶⁹

Šta je značio - bio, a šta jeste moral danas? Da li je *moral duhovno iskorijenjen iz mjesta* (globalnog svjetskog društva) koje *ne obećava*. Da li se moralnost danas pripisuje eklekticizmu? Da li je ona pojam ambivalencije? Naime, prihvaćanje nekoliko različitih tumačenja iste da bi se odagnao taj novi fenomen, fenomen „globalne moralnosti“ – *nepostojanje moralnog suda*. Čovjek želi svijet *izgrađen iznova* napravljen po sopstvenom smislu i mjeri - kao da čovjek zna šta je mjera. Ne zna, i u tome je najveći problem. Čovjek ne želi zatvor, ne voli biti ograničen

⁶⁸ Luis Dumont *Essays on Individllalism: Modem Theory in Antropological Perspeticive* (University of Chicago Press, 1 986), str. 25

⁶⁹ „It is the whole realm of ontology that is 'bracketed away'; not denied or put into question, but 'suspended' for the time we explore the sense of morality“ Bauman, Zygmunt, (1998), *What Prospects of Morality in Times of Uncertainty?*“, Theory, Culture & Society, p. 16

„u“ (djelovanju) i „na“ (određenom prostoru) te se zbog toga javlja *egzistencijalna pobuna*. On jednostavno mora da ima nekakav zakon ili okvir za djelovanje (u ovom slučaju moralni) koji će mu *osvijetliti mračni put života*.

Da li moralnost postaje nihilistička? Gellner⁷⁰ pak smatra da postmodernizam zapravo vodi intelektualnom i moralnom nihilizmu. Ona se gubi, nestaje, umire u ljudskom umu, nepovratno, mijenjajući se za mjesto sa *apsolutnom slobodom*, koja je iluzija i utopija za modernog savremenog čovjeka. Javlja se „*masovna neuroza našeg doba*“...*“ljudi se groze dezintegracije”*⁷¹,

Kako kaže fenomenalni Isaiah Berlin, moralnost postaje imperativ čije *practiciranje* vas drži u prošlosti, bez prava na pogled u budućnost i osuđuje vas na *odbačenost globalnog fluidnog društva*.

Šta je moral? Šta je moralni čovjek? Ono što postmodernizam sa sobom nosi je *nestabilnost* koja se odražava i na moral. Moral, dakle, znači odgovornost individue za djelovanje, bez obzira na zakonske odredbe. Da li to znači da će u *globalnom društvu* biti potrebna nova globalna pravila ponašanja, aludirajući time na „*globalni zakon*“, zakon o globalnom moralu? Bauman između ostalog, kaže da globalni zakon ustvari mora da bude pravi zakon koji će biti poštovan, zakon koji će nadilaziti različite, hladne i univerzalne zakone krojene po *mjeri* ljudi. Pitanje morala, u postmodernom dobu, odnosi se na odgovornost koja nastaje *licem-u-lice* sa drugom individuum. Ona djeluje po principu *dati* ali i *uzeti*, jer ako uzajamnost ne postoji, neće biti niti *moralnog čina*. Bauman naglašava kako svaki čovjek posjeduje *moralni instinkt* ali isto tako moralnost čovjeka mora biti ambivalentna⁷², odnosno ljudi su sposobni za dvije suprotnosti koje se isprepliću, nadopunjuju, ustupaju mjesto jedna drugoj, u zavisnosti od okolnosti. Moralni instinkt ustvari predstavlja svijest čovjeka o moralnom djelovanju, svijest kao kriterij za moralno. U djelu „*Postmoderna etika*“:

⁷⁰ Gellner, Ernest, (2000), *Postmodernizam, razum i religija*, Naklada Jesenski i Turk

⁷¹ Berlin, Isaiah, (2000), *Četiri eseja o slobodi*, Feral Tribune, Split, str. 318

⁷² Pojam ambivalentnosti Bauman se bavio gotovo tri desetljeća. Djela u kojima je je raspravljao o pojmu su: „*Culture as Praxis*“ (1973), U ovom djelu termin označava transformaciju iz haosa u red tj. kulturna borba za gradnju kulturnog reda. „*Modernity and Ambivalence*“ (1991), - pojam označava mogućnost da se čovjek oslobodi, bilo pojedinačno ili skupno „*Postmodern Ethics*“ (1993), - pojam je u službi opisa raznolikosti mogućih opisa situacija, proces u konstrukciji reda. „*Wasted Lives: Modernity and its Outcasts*“ (2004b) – pojam mijenja definiranjem otpada, ljudskog otpada, koji je izhod i posljedica modernizacije. Naime, on navodi kako je sam pojam ustvari početna točka za analizu društvenog poretka.

„Nasreću za čovječanstvo...,moralna svijest - taj krajnji šapat moralnoga impulsa i korijen moralne odgovornosti - samo je anestežiran, nikako amputiran.“⁷³

Ono što nam moralna svijest nalaže, jeste poslušnost, bez pretjerano *zapovjednog načina* jer u svijesti prisile nema. Društvo danas ne prepoznaje nikakvu alternativu i to je razlog zašto se čovjek osjeća oslobođen od dužnosti da pokudi ili opravda valjanost vlastitog djelovanja (moralnog) i ponašanja. Da li ćemo ipak morati da ponovo razmatramo natpis iz Delfa „spoznaj samog sebe“?

Hoće li nam to biti primarni zadatak za buduće naraštaje? Bauman smatra da je svaka moralna situacija inherentno ambivalentna, dakle moralni nalog ovisit će od raznolikosti te apsolutne individualnosti svake društvene i moralne interakcije. To moralno djelovanje, vođeno pravilima potiskuje ambivalentnost moralne situacije.

Postmoderni svijet nikada nije postao „doba morala“ , nego prije svega svijet potrošnje; ta karakteristika predstavlja surovu realnost postmodernih društava, ali i istovremeno postaje značajan aspekt društvenih odnosa. Izgleda da *potrošnja* postaje ključni faktor koji određuje *egzistenciju* čovjeka i postaje *esencija* našeg bivstvovanja. Potrošački sindrom stavlja etiketu moralu i prodaje ga. A moral, on se ne buni jer ionako je *moralnost potrošena* ili bolje rečeno *nihilistička*. Bauman naglašava da je bit moralnog nihilizma tragični gubitak osjećaja da se može biti moralnim bićem:

„Na dalekom kraju dugog marša razuma čeka moralni nihilizam: onaj moralni nihilizam koji u svojoj najdubljoj biti ne znači poricanje obvezujućeg etičkog koda,i ne znači zbrku relativističke teorije – već gubitak sposobnosti da se bude moralnim.“⁷⁴

Moralni poredak je zahvatila *destrukcija* te promijenila perspektivu moralnog fenomena. Bauman ipak smatra da granica zasnovana na pravilu moralnog poretka ustvari predstavlja mogućnost još jednog načina postojanja koje uzima odgovornost za Druge Jacobsen i Puder smatraju da

„Takvo gledište predstavlja emancipaciju Drugih, kao i etičkog subjekta koji je sada osuđen da preuzme odgovornost“.⁷⁵ Ono što je bitno jeste *moralni red*. Red koji mora da stvori moderno

⁷³ Bauman, Zygmunt, (2009c) *Postmoderna etika*, Zagreb, str. 309

⁷⁴ Bauman, Zygmunt, (2009c) *Postmoderna etika*, Zagreb, str. 307

⁷⁵ „Such a viewpoint constitutes an emancipation of the other and also of the ethical subject now condemned to take responsibility.“ Michael H. Jacobsen and Poul Poder (2008), *The Sociologi of Zygmunt Bauman: challenges and critique* ASHAGE e-BOOK str. 49

fluidno društvo, da bi njegovo bivanje bilo u kontinuitetu sa *ljudskosti*. Moral je isto što i smisao života. Moralnost je prekinuta nit koja mora da zaveže čvor i nastavi tamo gdje je i stala – *čovjek ponovo mora da nauči da bude moralan*.

O zavodništvu života izvan ili na rubovima moralnosti Bauman kaže:

„Zavodljivi šarm takvog života je što dolazi u paketu sa svečanim obećanjem nemogućnosti fizičke prisnosti kao izljetanje iz zupčanika i otklizavanja u moralnu blizinu.“⁷⁶

Za biti moralan nažalost, neophodna je prisila. Naime, da bi čovjek djelovao moralno on mora da osjeti bol, da bi istu prestao nanositi drugom čovjeku. Za nemoralno djelovanje ne postoji argument. Od čovjeka se očekuje da učini ono što može, jer to je ono što on ustvari i treba da čini.

K. Malešević smatra da

„Moralni preporod bi mogao da počne, rilkeovski rečeno «sakupljanjem komadića smisla», odnosno, barem pokušajem osmišljavanja čovjekovog svakodnevnog života.⁷⁷

2. Globalno otuđenje čovjeka i njegova moderna fluidnost

Isiah Berlin dijagnostički bitnu masovnu bolest modernog doba na ovaj način:

“Masovna neuroza našeg doba je agorafobija; ljudi se groze dezintegracije i premale količine upravljanja: oni traže, poput Hobbesovih ljudi u prirodnom stanju koji nemaju gospodara, zidove koji bi zadržali pobješnjeli ocean, red, sigurnost, organizaciju, jasne i prepoznatljive autoritete, oni su uznemireni mogućnošću postojanja prevelike slobode koja ih čini izgubljenima u ogromnom, neprijateljskom vakuumu, u pustinji bez putova, orijentira ili ciljeva”⁷⁸

Cijeli je svijet zahvatila upravo ova *bolest modernog doba*. Iskrenost, bliskost, razumijevanje, solidarnost, humanost, postali su nepoznati pojmovi u fluidnom modernom društvu. Ljudska

⁷⁶ Bauman, Zygmunt, (2009c) *Postmoderna etika*, Zagreb, str. 300

⁷⁷ <http://www leden.se/Bilder/PDF/LJUDSKI%20TRAG%20I.pdf> (K. Malešević, Ljudski trag I – fragmenti, Media Centar, Prelom, Banja Luka.)

⁷⁸ Berlin, Isaiah, (2000), *Četiri eseja o slobodi*, Feral Tribune, Split, str. 318

komunikacija sad se svela na jezik kapitala, i u svemu ljudskom vidi opasnu prijetnju za vlastitu materijalnu korist. Potencijalni konkurenti na globalnom svjetskom tržištu ne biraju sredstva da dođu do željenog cilja – uvećanje kapitala.

Poznati sarajevski filozof Abdulah Šarčević kaže:

„Danas govorimo o prezentaciji premoćnog, onog što nadilazi ljudske emocije, i, naravno, ljudski um. Govorimo i o otuđenju/alienation/, koje pogađa mnogo ljudskih bića, stvara frustracije, psihotično-neurotične forme života“⁷⁹

Šta je pokretač čovjekovog djelovanja u modernom fluidnom društvu? Da li je moguće da ga pokreće praznina? Šta je sa njegovim vlastitim duhom – da li je čovjek izdao i prodao sam sebe? Što svijet postaje globalniji, to se čovjek više zatvara u sebe, i svijet promatra kroz poluotvoren prozor, i čeka. Čovjek je prekinuo sponu između uma i tijela, više ne postoji harmonija, sve je u haotičnom stanju.

Otuđenje čovjeka, kao bitna karakteristika i uputa za život, kao da iznova gradi, ali potpuno drugim sredstvima, esencijalnu karakteristiku vlastitog bivstvovanja.

Marxsovi rukopisi o otuđenju, govore o sljedećim bitnim dimenzijama fenomena otuđenja:

- a. Otuđenje rada radnika od proizvoda
- b. Otuđenje radnika od njegove samodjelatnosti
- c. Otuđenje čovjeka od njegove generičke biti
- d. Otuđenje čovjeka od čovjeka⁸⁰

Otuđenje rada (proizvoda) od čovjeka je prva dimenzija otuđenja. Čim je proizvod stvoren radom, oduzima se od čovjeka. Proizvod mu je suprotstavljen kao nešto tuđe što čovjekom upravlja. Na taj način čovjek postaje rob stvarima, umjesto da upravlja njima:

„Ali, on se otuđio od proizvoda svojih ruku, on doista nije više gospodar svijeta, koji je izgradio; suprotno tome, svijet koji je čovjek stvorio postao je njegov gospodar... Rad njegovih vlastitih ruku je postao njegov bog. Čini se da ga pokreće lični interes, ali, u stvari, njegovo

⁷⁹ Abdulah, Šarčević, (1999), *Filozofija u moderni - doba otuđenja svijeta, analiza suvremenosti*, OKO, Međunarodni centar za mir, Sarajevo, str. 308

⁸⁰ Božidar G. Sekulić, (1980), *Filozofija i proletarijat u djelu Karla Marksa*, Radnički Univerzitet, „Veljko Vlahović“, Subotica, str. 96-128

cjelokupno ja, sa svim njegovim mogućnostima, postalo je oruđe koje služi u svrhu upravo one mašine koju su njegove ruke izradile. ⁸¹

Otuđenje radnika od njegove samodjelatnosti je druga dimenzija otuđenja o kojoj Erich Fromm kaže:

„Međutim, ukoliko se otuđenje radnika od njegovog proizvoda promatra iz dimenzije odnosa radnika (rada) prema proizvodnji samoj, onda ova dimenzija onemogućuje da se otuđenje radnika „u njegovom predmetu“ izražava samo na način na koji ga izražava nacionalna ekonomija: što radnik više proizvodi, to ima manje za konzumaciju, što stvara više vrijednosti, to postaje bezvredniji...“ ⁸².

Otuđenje čovjeka od njegove generičke biti: Čovjek svoju bit doživljava kao nešto što je spoljno. On mora da uredi svijet shodno svojoj prirodi (čovjek kao društveno biće). Mora dokučiti vlastiti smisao. Svijet mora biti kategorija koju čovjek sam određuje. Međutim, *„otuđenje čovjeka od njegove generičke biti, u stvari, samo iskazuje unutrašnju dijalektičku povezanost svih aspekata otuđenog rada...To prosto znači da nije s jedne strane individualni čovjek u odnosu prema svijetu i vlastitoj djelatnosti a sasvim nezavisno s druge strane, čovjek kao generičko (društveno) biće!* ⁸³

Otuđenje čovjeka od čovjeka: Bitno je naglasiti da otuđenje čovjeka od čovjeka proizilazi iz otuđenosti čovjeka od samoga sebe. Neposredna konsekvencija toga što je čovjek otuđen proizvodu svoga rada, svojoj životnoj djelatnosti, svom generičkom biću, jeste otuđenje čovjeka od čovjeka. Ako se čovjek sam sebi suprotstavlja, onda se njemu suprotstavlja drugi čovjek. ⁸⁴Adorno je to izvanredno generalizovao:

„Otuđenje ne postavlja uvjete samo pojedincima. Ne pritišće samo klase. Ono povlači najrazličitije grupe i čitavo društvo“ ⁸⁵

Na ovaj način Adorno je izrazio specifičnu razliku u odnosu na ranije oblike otuđenja, koja se sastoji u njegovoj univerzalizaciji i eventualnoj modernoj transformaciji.

⁸¹ Erich, Fromm, (1984), *Bekstvo od slobode*, NAPRIJED, Zagreb, str. 87

⁸² Ibid., str. 106

⁸³ Božidar G. Sekulić, (1980), *Filozofija i proletarijat u djelu Karla Marksa*, Radnički Univerzitet, „Veljko Vlahović“, Subotica, str. 126

⁸⁴ Ibid., str. 126

⁸⁵ Theodor, W. Adorno, (1978), *Čemu još filozofija*, Centar za kulturnu djelatnost, Zagreb, str. 96

3. Otudjenje čovjeka u globalnom fluidnom društvu

Moderan fluidni čovjek je otuđen od *smisla* i *radosti* života. Postao je rob. Fluidni rob koji nikada ne miruje. Kuje zavjeru protiv svog sebstva svjesno, gajeći nadu o boljoj budućnosti. Njegovo bivstvovanje se svodi na egzistencijalnu maštu. I kad misli da misli i razumno donosi zaključke, njegov um miruje, spava. Njegovo 'drugo ja' svelo se na hedonističko poimanje svijeta i života. Čovjek je u zabludi. Obuzet je lažnim sistemom jedinstva (globalnog jedinstva) sistemom koji je *dekodirao* sve bitne životne elemente čovjeka, i za uzvrat navodno daje novi, bolji, duži život, život promatran kao estetska forma. Dešava li se možda retrospektiva otuđenja čovjeka? Prvo se čovjek otuđuje od svoje biti, zatim od drugog čovjeka pa tek onda otuđenje čovjeka od proizvoda.

U modernom fluidnom društvu zavladała je masovna *otudjenost*, *sve je otuđeno od svega*, ali ponajviše otuđenost čovjeka od samoga sebe.

Javlja se još nekoliko dimenzija otuđenja i to:

otudjenje čovjeka od svog identiteta,

otudjenje od kulture,

otudjenje u kontekstu politike (učesće građana u političkom životu zajednice, društva, državnacije),

otudjenje društva od prošlosti,

dehumanizacija kao vid otuđenja – ukratko, *globalno svjetsko otuđenje*. Za Hannu Arendt je to *svjetsko otuđenje*, a ne samo otuđenje o kojem je govorio Marx. Svjetsko otuđenje je ustvari jedno od obilježja modernog doba.

Otuđenost od vlastitog identiteta: U modernom fluidnom društvu čovjek je otuđen od vlastitog identiteta. On je sada u stalnoj promjeni. Daglas Kellner kaže:

*Teritorija izgradnje i dogradnje identiteta nisu jedini plijen potrošačkog sindroma izvan njegovog carstva poslovnih ulica i tržnih centara.*⁸⁶

Potruga za idealnim i savršenim identitetom je *nikada završena potraga*. Čovjekov identitet postaje roba, te se može kupiti u svakom, bolje snabdjevenom, tržnom centru. „*Lični identitet može postati prevaziđen ili suvišan, ili može izgubiti društvenu vrijednost. Na taj način osoba*

⁸⁶ Bauman, Zygmunt, (2009a), *Fluidni život*, Novi Sad, MEDI TERRAN, str. 107

može da doživi anomiju, stanje ekstremne otuđenosti, kad više ne osjeća da pripada svom svijetu.“⁸⁷

Otuđenost od vlastite kulture: U modernom fluidnom društvu, otuđenost od vlastite kulture sve je izraženija. Teži se globalnoj kulturi, globalnom svjetskom kulturnom trendu – *konzumerizmu*. Više se ne radi o asimilaciji kulture sa drugom kulturom, već velike kulture svoju dominantnost koriste kao globalni svjetski proizvod, najbolje kvalitete, kojeg moraju da imaju svi koji žive život na moderan svjetski način.

„Suvremeni kulturni uzorak, za razliku od prije-modernog, ne dobiva model iz neke historijske proslavljene epohe, niti je orijentiran prema predodređenoj budućnosti,“⁸⁸ -naglašavaju Jacobsen i Poder

Otuđenje u kontekstu politike: Smatra se da je svjetska politička scena bitno promijenjena, pogotovo nakon 11. septembra 2001. godine. Javlja se apatija glasača u Americi, koja se znatno širi i na Evropu. Odaziv glasača se smanjio, stanje nezadovoljstva u konstantnom je porastu. Mišljenje građana usmjereno je ka pesimizmu, smatra se kako nova politička stranka neće ništa bitno promijeniti. Ljudi se vode principom 'moj glas kao pojedinca ništa ne mijenja'. Optimizam građana gotovo i ne postoji.

Frank Furedi smatra da

„...Nizak postotak birača utiče na autoritete vlade koja je vrlo osjetljiva na gubitak temelja vlastite legitimnosti. Umjesto da znače promjenu političkog mandata, svaki izbori potencijalno prijete da postanu sramotni podsjetnik na to u kakvoj političkoj pustoši danas živimo.“⁸⁹

Otuđenje društva od prošlosti: Znatno se i to na neki novi, brži i opasniji način gubi tradicionalni pogled na svijet: čovjek se okreće individualnom. Konkretno, u političkim krugovima, znači jednu vrstu 'blagog konzervativizma', jer čisti konzervativizam više nema svoje uporište u modernom fluidnom društvu, njegov broj sljedbenika se znatno smanjio, pa se s tim i stajalište takvog političkog odnosa mijenja, da bi se izbjegao potpuni nestanak sa političke pozornice. Ono što je posljedica takve promjene jeste jedan vid 'nacionalističke nostalgije'.

⁸⁷ Kelner, Daglas, (2004), *Medijska kultura*, Beograd, Clio, str. 383

⁸⁸ „The modern cultural pattern, unlike the pre-modern, does not obtain their models from some glorified historical epoch, nor is it oriented towards a predestined future.“ Michael H. Jacobsen and Poul Poder, (2008), *The Sociology of Zygmunt Bauman, Challenges and Critique*, Ashgate e-BOOK, str. 177

⁸⁹ Frank, Furedi, (2008), *Politika straha*, Antibarbarus, Zagreb, str. 46

Prema mišljenju Giddensa konzervativizam je taj koji zastupa nacionalističku nostalgiju. Što je veoma značajno razumijevanje regionalnih i bh. trauma.

Političke razlike se sada svode na minimum. Otudjenost čovjeka od takve vrste autoriteta utječe na legitimnost čovjeka i njegovu poziciju u društvu. Elitistički poredak se gubi – javlja se problem nestajanja elite, dakle, njihova prvobitna zadaća sada ima druge prioritete i ciljeve, što predstavlja jednu vrstu težnje, naglašava Bauman, ka *institucionalnom ugovoru* koji preuzima ulogu legitimiteta za šire društvene mase:

„globalne elite nemaju nikakvu misiju koju bi trebale ispuniti; one ne osjećaju potrebu niti namjeru da propovijedaju i preobražavaju, da u ruci nose baklju mudrosti, da prosvijetle, poduče i preobraze“⁹⁰

On dodaje kako je nacionalna politika izgubila svoj temelj, jednostavno se urušila jer njeno definiranje više nema nikakvu sponu sa geografskim određenjem. Birokratizacija života stanovništva smanjuje se, ali uz znatan porast komercijalizacije života čovjeka, koji je sve više individualiziran. Moć političkog sistema zamijenjena je onom moći ekonomskog. Društveni poredak sada diktira tržište. Projekt liberalne demokratije nalazi se u dubokoj krizi:

„između ideala liberalne demokracije i njezinih stvarno postojećih verzija, udaljenost raste, ne smanjuje se.“⁹¹

Dehumanizacija kao vid otuđenja: Humanost čovjeka dokučila je samo dno.

Ona je ubila mogućnost za osjećaj ljudskosti prema drugim ljudima. Čovjek mora, unatoč političkim i bilo kojim drugim razlikama, da ima zajednički interes sa drugim čovjekom – spašavanje humanističke tradicije i njeno preoblikovanje koje će odgovarati zahtjevima 21. stoljeća. On mora rizik preuzeti na sebe i konačno svjesno sagledati jedan od najvećih problema globalnog svjetskog društva, a to je problem međuljudskih odnosa. Bez osjećaja, sve ostaje puka imaginacija.

Mora se ponovo raditi na učenju vještina i uspostavljanju *kulture humanih vrijednosti* u hladnom fluidnom društvu, i to je zadatak za čovječanstvo koji bi *MORAO* biti uspješno riješen, jer bez toga, čovjek će postati masovni nihilistički ubojica.

⁹⁰ „global elites have no mission to perform, they do not feel the need or intend to proselytize, to carry the torch of wisdom, to enlighten, instruct and convert,“ Bauman, Zygmunt, (2003), *Utopia with no Topos*, History of the Human Sciences, vol. 16, no. 1, str. 20

⁹¹ „between the ideal of liberal democracy and its really existing version the distance is growing, rather than diminishing“ Bauman, Zygmunt, (1999), *In Search of Politics*. Cambridge: Polity Press, str 156-157

Britanski sociolog mađarskog porijekla, poznat po istraživanju fenomena straha u djelu *Politika straha* kaže: Frank Furedi kaže:

„Humanocentričan pogled na svijet zna da ljudi mogu biti destruktivni te da sukobi interesa mogu dovesti do razornih posljedica. Međutim, negativno i ponekad zastrašujuće iskustvo iz protekla dva stoljeća koje je rezultiralo holokaustom, ne predstavlja cijenu napretka nego njegova nedostataka. Suvremeni problemi nisu rezultat primjene razuma, znanosti i znanja, nego njihova zanemarivanja i sprečavanja ostvarivanja ljudskih potencijala... Takva perspektiva mora se uključiti u proces 'humaniziranja humanizma'.⁹²

Bitnost *humaniziranja humanizma* samo potvrđuje kako čovječanstvo nije činjenica savršenog, već preispitivanje sebstva – *šta ja kao čovjek mogu i moram da uradim*, da bi svima nama bilo bolje? To je samo jedan od primjera koji pokazuje kako moderan fluidni čovjek može da iskoristi prednost *individualiziranog*, termin koji je toliko zaživio, da svako pozivanje na njega, u bitnome, poistovjećuje se sa *apsolutnom slobodom* mišljenja i djelovanja modernog čovječanstva.

John Horgan, američki publicista, kaže:

„Sadašnjost je stoga preuranjen zaključak i ja je uvijek kasnim razumjeti. Ali u trenutku izlaska iz anestezije, samo tada, prije nego sam otpočeo živjeti, uhvatio sam, takoreći, sjenu svojih peta, sjenu vječnog procesa upravo u činu počinjanja. Istina je da smo na putu kojemu je došao kraj prije nego smo krenuli...“⁹³

Bitnu prepreku neizvjesnog historijskog procesa predstavlja suvremena redukcija humanizma na humanitarizam, kako kaže 1994. godine Gajo Sekulić u tekstu pod naslovom *„Evropa bez Evropljana - osam teza poslije Sarajeva.“⁹⁴*

„Diljem svijeta poznato bosansko nepovjerenje prema velikim humanističkim pričama posljednjih stoljeća trebalo bi uzeti veoma ozbiljno. Tu ne dolazi do izražajaneke rezignirano raspoloženje, već nešto važnije. Ono važno sastoji se u činjenici da je humanizam danas moguć samo još kao humanitarizam“.

⁹² Furedi, Frank, (2008), *Politika straha*, Antibarbarus, Zagreb, str. 128

⁹³ Horgan, John, (2001), *Kraj znanosti*, Jesenski i Turk, Zagreb, str. 319

⁹⁴ To tvrdi Gajo Sekulic u tekstu *Evropa bez Evropljana* (pogovor njegovom prevodu sa njemačkog knjige švajcarskog historičara Urs Altermata *„Etnonacionalizam u Evropi“*, i izdanje 1997., „Jež“, Sarajevo., , str. 216

4. Društvo pohlepe – beskonačna igra kapitala

(urušavanje socijalne države i neoliberalističke slobode)

Bauman ovako počinje definirati-negativnu transformacijz neoliberalizma:

„upravljačka revolucija broj dva, krišom sprovedena pod zastavom neoliberalizma: upravljači koji su prešli sa 'normativne regulative' na 'zavođenje', sa svakodnevnog policijskog nadzora na odnose s javnošću, i sa tromog, regulativima natrpanog, nasumično narušavanje rutine.“⁹⁵

Neoliberalizam je već više decenija dominantna ideologija koja oblikuje naš svijet. Najnovija je faza razvoja kapitalističkog društva. Radi se o skupu *političkih* uvjerenja, uvjerenja da je jedini legitimni cilj države da zaštiti pojedince i privatna prava na vlasništvo. Neoliberalizam je, u prvom redu, ekonomska teorija političke prakse sa akcentom na državu. Ona mora da jamči kvalitetu i integritet novca, također mora osigurati i zaštititi pravilno funkcioniranje tržišta. Neoliberali smatraju da je potrebno, koliko god je moguće više, prepustiti slobodu tržištu, ali uz istinski politički proces. Veoma često se zagovornici neoliberalizma predstavljaju kao skeptici demokracije, naime, ukoliko demokratski proces usporava neoliberalne reforme, ili pak prijeti individualnim i komercijalnim slobodama, u tom slučaju demokracija se doživljava u negativnom kontekstu. Potpuno je nova paradigma za ekonomsku teoriju i politiku, ali sa sličnim pravilima igre – enormno uvećanje kapitala, bez obzira na posljedice za ljudski kapital: Saad-Filho jednostavno i tačno kaže: *„Mi živimo u doba neoliberalizma“⁹⁶*

Neoliberalna politika izazvala je ogromne društvene nejednakosti, i na neki način pojavljuje se kao graditelj cinizma običnih ljudi. Za neoliberalizam, Burdije (2003) kaže, da se radi o načinu proizvodnje koji podrazumijeva dominantnost u odnosu nesigurnosti sa konstatacijom da finansijsko tržište potiče *„deregulirano tržište rada“⁹⁷*.

Grossberg smatra da neoliberali

„... pomno prate...globalni plan, plan puta 'super bogatih'. Oni se obično zovu generičkim imenom 'neoliberali',...neoliberali su radikalni individualisti. Svaki poziv većim grupama...ili

⁹⁵ Bauman, Zygmunt, (2009a), *Fluidni život*, Novi Sad, MEDI TERRAN, str. 73

⁹⁶ „We live in the age of neoliberalism.“ Saad-Filho, Alfredo and Deborah Johnson, (2005), *Neoliberalism – A Critical Reader*, London: Pluto Press, str. 1

⁹⁷ Pjer, Buordieu, (2003), *Firing Back: Against the New Myths of our Time*, Cambridge: Polity Press, p. 29

samom društvu, ne samo da je besmislen, već je također i korak prema socijalizmu i totalitarizmu.“⁹⁸

Pored ostalih autora navodim još Andersona koji smatra da je neoliberalizam „*najuspješnija ideologija u svjetskoj povijesti*“ (Anderson 2000:17), kao i Carruthersa, koji podvlači da neoliberalna ideologija nastoji da ograniči državu na najmanju moguću mjeru kako bi opseg pojedinačne slobode bio znatno veći (Carruthers 2001:345), dok John Dunn ukazuje na nehumanu proizvodnu nejedakosti među ljudima:

„Neoliberalizam jeste 'opklada na jake' – 'opklada na bogate', donekle nužno na one koji su imali tu sudbinu da već budu bogati, ali iznad svega na one sa vještinama, hrabrošću i srećom da sebe takvim učine.“⁹⁹

1-Vladavina tržišta – sloboda konkurentnosti i osjećaj moći; Uopštavajući govor o neoliberalizmu ističemo neke njegove najznačajnije karakteristike

2.Manje izdvajanje za socijalne izdatke

3.Deregulacija tržišta – smanjen utjecaj države i nadležnih institucija, s ciljem smanjenja rasipanja kapitala;

4. Privatizacija;

3. Eliminiranje javnog dobra

Javlja se i nekoliko *nedostataka* spomenutog modela:

1. Problem nedovoljne potrošnje na duge staze;

2. Neoliberalni model stvara nestabilnost na makroekonomskoj razini, smanjenje socijalne skrbi i socijalnih programa – rezultat su finansijske krize ali i sve veći trend depresivnog stanja;

3. Takav model intenzivno povećava klasne sukobe – bogati postaju znatno bogatiji, dok siromašni postaju siromašniji. U ekstremnim slučajevima dolazi i do opadanja kapitalističkih investicija, jer, prije svega, ulagati u nestabilno društvo znači čisti gubitak kapitala, bez povrata;

⁹⁸ Lawrence, Grossberg, (2005), Caught in a Crossfire: kids, Politics, and America's Future, Boulder: Paradigm Publishers, p. 112

⁹⁹ John, Dun, (2005), Setting the People Free. The story of democracy, Atlantic books, str. 161

4. Zatim, veoma bitno za naglasiti, dolazi do slabljenja socijalističkog pokreta. Takvi pokreti, u razvijenim kapitalističkim zemljama su u znatnom padu, dakle, propast države socijalizma poslije 1990., ali i ekonomska kriza koja je uzdrmala cijeli svijet nakon 2008.

Famozni Slavoj Žižek u knjizi „*Druga smrt neoliberalizma* kaže

„Premda su financijski krahozi i krize očiti podsjetnici da cirkulacija Kapitala nije zatvoreni krug koji je potpuno samoodrživ - da zahtjeva odsutnu realnost gdje se stvarna dobra koja zadovoljavaju potrebe ljudi proizvode i prodaju...“¹⁰⁰

Neoliberalizam ne zna za etiku. On je egzistencijalna je moć koja nema granice djelovanja. Sa ljudskim kapitalom dijeli polje na kojem djeluju, i osim polja s njim nema bitno ništa zajedničko. Neprijatelji bez milosti koji ubijaju socijalan osjećaj (ili izgradnju i očuvanje društva socijalne pravde) su, s jedne strane, ekstrateritorijalni kapital a s druge, njegovi neoliberalni sljedbenici. Sada se javlja moderan oblik ropstva – ropstvo čovječanstva naspram svjetskog kapitala.

„Neoliberalizam (je)...uniformni globalni narativ gdje se sistem i prostor skoro u cijelosti poklapaju, radi se o skupu različitih mjera koji su u konačnici doveli do rastakanja modela moderne socijalne države.

Neoliberalizam tako, na primjer, podstiče potpunu slobodu tržišta, privatizaciju javnih dobara te isključivo ograničenu intervenciju u gospodarstvo“¹⁰¹ - zvoni na uzbunu „Priručnik“ za preživljavanje u neoliberalizmu.

Neoliberalna životna laž u kontekstu Evrope, polazi od pretpostavke da je moguće ali i dovoljno integrirati Evropu u gospodarski tok dešavanja. Neoliberalni razvoj Evrope, prepoznatljiv po evropskim elitama, koji je, na samom početku osnivanja Evropske zajednice, predstavljao ključ za rješenje sukoba i uspostavu mira Francuske i Njemačke. Radilo se o društvenim i političkim integracijama poslije Drugog svjetskog rata.

Ovdje sada nastupa naše istraživanje evropske integracije društva upravo u doba neoliberalizma.

¹⁰⁰ Slavoj, Žižek, (2010), *Druga smrt neoliberalizma*, Faktura, str. 27

¹⁰¹ *Priručnik za život u neoliberalnoj stvarnosti*, Zagreb, 2008, str. 14 ; vidjeti online verziju: (05.03.2011., 14:37h)

http://boo.mi2.hr/~domes/operacijagrad/Prirucnik_za_zivot_u_neoliberalnoj_stvarnosti.pdf

IV

INTEGRACIJA EVROPSKOG DRUŠTVA

Neoliberalna Evropa danas pokreće anti-kozmopolitsku dinamiku. Sada se javlja pitanje na polju evropskog neoliberalističkog terena/tržišta: da li Evropa želi biti neoliberalistička i ugušiti socijalni aspekt svoj bivstvovanja? Za neke je to projekt države-utopije. Društvo više ne gaji socijalne vrijednosti, one su prevaziđene i njima nema mjesta u neoliberalnoj stvarnosti. Socijalizam je kontra-kultura kapitalizma/neoliberalizma. On je još jedna utopija u nizu, za fluidni svijet kapitala.

U djelu po provokativnom naslovu „Zapadni Balkon“ Anđelko Milardović kaže:

„Nastupilo je vrijeme inverzije. Sadržaj političkog izražen u nekom pisanom programu, projektu, zamijenila je slika“. Da li ona pokazuje spektakl društva koje jeste ili koje tek treba da bude, ili možda nikada nije ni bilo? „Društvo spektakla je kovanica...“. Spektakl nije nikakvo spontano događanje nego svjesno poticanje događaja u svim sferama društva, kulturi, umjetnosti, gospodarstvu, politici. Riječ je o proizvodnji spektakla/predstave kao sastavnici društva 'visoke kulture'. (Milardović, 2009:52-53) ¹⁰²

Da li mi danas imamo samo sliku o budućoj Evropi ili idemo ka kompleksnijem obliku budućeg evropskog solidarnog ne-fluidnog društva. Da li smo sa evropske periferije samo posmatrači spektakla – ali bez nas, ili smo još uvijek spolja – bitno izvan EU?

1. Socijalni aspekt modernog fluidnog društva ili da li su moguće zajedničke evropske vrijednosti?

Danski pisac Jacobsen, neosporno najbolji poznavao sociologije Zygmunta Baumana, kažu: „Socijalni red je sada stvoren kroz 'zavođenje', a ne preko regulacije, preko normi i

¹⁰² Anđelko Milardović, (2009), zapadni BALKON, Zagreb, Pan liberal, str. 52-53

discipline i na taj način i druga moderna epoha izbjegava kaos koji modernost u svom općem razumijevanju podrazumijeva. ¹⁰³ -

Sam projekt socijalne države, do prije nekoliko godina, značio je jedan vid sigurnosti za običnog čovjeka, njegovu vjeru u društvo, i osjećaj da država čini sve kako bi zaštitila svoje građanstvo. Međutim Bauman (2001:78) smatra da danas nema racionalnih argumenata koji idu u prilog kontinuitetu postojanja socijalne države.

Ne radi se samo o tome da su ljudi razočarani u koncept *socijalne brige* kao takve, jer socijalna država na samom početku nije bila potpuno sebičan entitet. Značila je tvorevinu za siromašne koji su imali svoje mjesto u društvu, za razliku od fluidnog potrošačkog društva – oni čak nisu ni konzumenti, te time njihov opstanak je upitan. Za njih mjesta *nema*. Bauman kaže:

„Predmet obožavanja je sada samo bogatstvo – bogatstvo kao nalog za nestvarni i porodični stil života...Univerzalno obožavano u osobama je njihova čudesno bogata sposobnost da izaberu sadržaje svojih života, mjesta gdje će živjeti ponekad, partnere s kojima će dijeliti ta mjesta i da promijene sve njih po volji i bez ikakvog napora. ¹⁰⁴

U ono što univerzalna socijalna prava predstavljaju, svakako svakako spada i sigurnost, koja nedostaje – ona postaje najskuplji proizvod fluidnog potrošačkog društva. Sigurnost se upravo i temelji na socijalnom pravu svake individue da se osjeća sigurno i zaštićeno. Socijalna prava su institucija zajedništva, koja se može poistovjetiti sa sigurnom porodicom, kao svijet transformiranja tradicije koja je u blagom padu.

Kakva je budućnost socijalne države?

Prijeti joj opasnost potpunog utapanja u rijeku privatizirane društvene stvarnosti, koju kupuju bogati i na njenom mjestu, sada već potpuno suhog terena, grade bolji, skuplji, financijski isplattiji svijet, koji će osigurati ekonomsku korist i zadovoljiti neoliberalističke apetite. Socijalna država sada postaje skup projekt u koji ne vrijedi ulagati.

¹⁰³ „Social order is now created through 'seduction' rather through regulation by norms and discipline and in this way also the second modern epoch avoids the chaos that modernity in its general understanding implies.“ Michael H. Jacobsen and Poul Poder, (2008), *The Sociology of Zygmunt Bauman, Challenges and Critique*, Ashgate e-BOOK, str. 181

¹⁰⁴ „The object of adoration is now wealth itself – wealth as the warrant for a most fanciful and political life-style...Universally adored in the persons of the rich is their wondrous ability to pick and choose the contents of their lives, places to live in now and then, partners to share those places with and to change all of them at will and without effort“ Bauman, Zygmunt, (1998b): *Globalization: The Human Consequences*. Cambridge: Polity Press, str. 95

Bauman još vjeruje u neke aspekte renesanse demokratskog socijalizma, naročito u 80-im, ali i poslije 1090:

„Kao feniks, socijalizam je ponovno rođen iz svake hrpe pepela ostavljenog iz dana u dan, po izgorjelim ljudskim snovima i spaljenim nadanjima. On će bivati uskrsnut sve dok su snovi spaljeni i nade spaljene, sve dok ljudskim životima ne ponestane dostojanstva...“¹⁰⁵

U ovo pitanje sociologije Zygmunta Baumana nećemo ulaziti u ovom radu, prvenatveno zbog nedostatka odgovarajuće literature koja inače obiluje ideološkim maglama borbe između različitih pogleda na svijet.

Promjena značenje termina socijalnog u fluidnom društvu:

Socijalno u potrošačkom društvu sada znači 'manjak konzumenata', kao prijetnja fluidnom društvu. Oni čine 'nove siromašne'. Ljudi koji imaju kontrolu nad kapitalom prave strukturu društva po vlastitom nahođenju. Zato siromašni i odbačeni postaju *Drugi* u potrošačkom društvu, u kojem mjesta ima samo za građane *Prvog* reda, konzumente koji su u stanju da urade sve, samo da bi roba bila konzumirana. Sociološku dimenziju *Drugih* tačno potcrtavaju Jacobsen i Poder

„U potrošačkom svijetu koji je organiziran oko potrošačke slobode i pristupa na tržištu, oni koji nisu u stanju da ostvare svoju slobodu, biće prepoznati kao Drugi potrošačkog društva“¹⁰⁶

Evropska zajednica vrijednosti: da li ona postoji i da li je uopšte moguća?

Evropska socijalna politika nije samo politika koja se odnosi na polje rada. Radi se, prije svega, o politici obrazovanja, zapošljavanja, diskriminacije (ravnopravnost pri zapošljavanju), ekonomske politike, regionalne, i kohezione politike.

„...socijalna politika (se) odnosi na vladinu akciju koja davanjem naknada i usluga ima neposredan utjecaj na blagostanje građana“¹⁰⁷ - smatra Marshall, dok je već odavno poznato da se Habermas zalaže za formiranje „svjetske socijalne politike“.

¹⁰⁵ „Like the phoenix, socialism is reborn from every pile of ashes left day in, day out, by burned out human dreams and shattered hopes. It will keep on being resurrected as long as the dreams are burnt and the hopes are charred, as long as human life remains short of the dignity...“

Bauman, Zygmunt & Keith Tester (2001b): *Conversations with Zygmunt Bauman*. Cambridge: Polity Press. str. 155

¹⁰⁶ „In a consumer world that is organized around consumer freedom and access to the market, those who are unable to exercise their freedom will be recognized as the Other of consumer society“

Michael H. Jacobsen and Poul Poder, (2008), *The Sociology of Zygmunt Bauman, Challenges and Critique*, Ashgate e-BOOK, str. 163

¹⁰⁷ Marshall, T. H., (1965), *Social Policy*, London: Hutchinson, str. 7

Dakle, zajednica se zalaže za bolje uslove života svojih građana. Još od *Rimskog ugovora*¹⁰⁸ postojale su značajne odredbe socijalne politike. Njime je predviđeno osnivanje Evropskog socijalnog fonda u svrhu ostvarenja ciljeva socijalne politike. Prva faza socijalne politike javlja se još pedesetih godina. Širi aspekt dobiva na značenju *Haškim samitom*¹⁰⁹ 1969 godine kada lideri tadašnjih zemalja članica još sveobuhvatnije govore o socijalnoj politici.

Na *samitu u Parizu*¹¹⁰ 1974. godine usvojena je aktivna socijalna politika, naime, Komisija predlaže, a Savjet usvaja, prvi socijalni akcioni program Evropske zajednice. „*Za socijalnu politiku u Evropskoj zajednici svježi ideološki vjetrovi nisu slutili na dobro, a desnica je reagovala negativno na pretjeranu državnu inicijativu u ekonomska i socijalna pitanja.*“¹¹¹

U cilju poboljšanja negativnog efekta ekonomske liberalizacije započinje pažljivo razmatranje socijalnih konsekvenci. Na sjednici Evropskog savjeta u junu 1988. godine naglašen je značaj socijalne dimenzije. Na samitu u Strazburu u decembru 1989. godine usvojena je *povelja osnovnih socijalnih prava*.¹¹² Povelja se sastoji od 12 kategorija osnovnih socijalnih prava:

1. Sloboda kretanja
2. Zaposlenje i naknada za rad
3. Poboljšanje životnih i radnih uslova
4. Socijalna zaštita
5. Sloboda udruživanja i kolektivnog pregovaranja
6. Stručno usavršavanje

¹⁰⁸Rimski ugovor ili *Osnivački evropski akt*, potpisale su šest zemalja članica (Belgija, Francuska, Zapadna Njemačka, Italija, Luksemburg i Holandija) tadašnje Evropske zajednice za uglj i čelik (18.04.1951. god, tzv. Pariški ugovor) 25. Marta 1957 godine u Rimu. Ugovorom je osnovana *Evropska ekonomska zajednica* i *Evropska zajednica za atomsku energiju*. Ugovor se odnosio na obavezu svih članica Zajednice da i na širem međunarodnom planu sarađuju u cilju kontrolisane upotrebe atomske energije. Smajić, Zekerijah, (2005), *Evropska unija za svakog*, Sarajevo, str. 23-24

¹⁰⁹ Haški samit održan je 1. i 2. Decembra 1969. godine. Značajan je po nekoliko historijskih odluka: odobren je početak pregovora o pristupanju Uniji Velike Britanije, Irske, Danske i Norveške; inicirano je preispitivanje evropske međunarodne politike i s tim u vezi osnovan poseban Komitet (Davinjonov komitet); te odlučeno da se radikalnije pristupi pripremama za stvaranje Ekonomske i monetarne unije i s tim u vezi je osnovan Verner komitet. Zekerijah, Smajić, (2005), *Evropska unija za svakog*, Sarajevo, str. 176.

¹¹⁰ Ministri za rad i socijalna pitanja usvajaju 21. januara 1974. godine, socijalno-politički program Zajednice. Shodno njemu Evropska zajednica je aktivna u tri oblasti: zapošljavanje, izjednačavanje životnih i radnih uslova, i učešće socijalnih partnera u socio-političkim i ekonomsko-političkim odlukama EZ. Verner Vajdenfeld, Wolfgang Vesels, (2003), *EVROPA od A do Š*, priručnik za evropsku integraciju, BPB: Savezna centrala za političko obrazovanje, Fondacija Konrad Adenauer, Beograd, str.424

¹¹¹Dinan, Dezmon, (2009), *Sve bliža unija, uvod u evropsku integraciju*, Službeni Glasnik, str. 428

¹¹² Socijalna povelja predstavlja „kamen temeljac socijalne dimenzije u izgradnji Evrope, u duhu Rimskog ugovora dopunjenog Jedinstvenim evropskim aktom. Dezmon, Dinan, (2009), *Sve bliža unija, uvod u evropsku integraciju*, Službeni Glasnik, str. 430

7. Ravnopravan tretman muškaraca i žena
8. Informisanje, konsultovanje i učešće radnika u odlučivanju
9. Zaštita zdravlja i bezbjednost na radnom mjestu
10. Zaštita djece i adolescenata
11. Zaštita starijih lica
12. Zaštita lica sa invaliditetom

Zbog protivljenja Britanije Socijalnoj povelji, ali i socijalnoj politici, održava se međuvladina konferencija o političkoj uniji 1991. godine. Usvaja se *Socijalni protokol*¹¹³ Obuhvatio je četiri kategorije:

1. Revidirane ciljeve politike, kao što je unapređenje zaposlenosti
2. Proširenje glasanja kvalificiranom većinom na prijedloge o uslovima rada, konsultiranju radnika i ravnopravnosti muškaraca i žena u pogledu mogućnosti na tržištu rada i tretmana na radu
3. Jednoglasno odlučivanje u oblastima poput socijalne zaštite, prekid zaposlenja i zaštite radnika iz trećih zemalja
4. Veća uloga u formuliranju socijalne politike za predstavnike poslodavaca i zaposlenih

Lideri članica EU usvajaju, na *Samitu u Nici*¹¹⁴ decembra 2000. godine, Agendu socijalne politike. Ključni ciljevi agende odnosili su se na udaljavanje od tradicionalnog načina shvaćanja socijalne politike, novi ciljevi bili su sljedeći:

1. Više boljih radnih mjesta
2. Ravnoteža između fleksibilnosti i sigurnosti na radu

¹¹³ Socijalni protokol usvojen ugovorom iz Maastrichta, kao posljedica nejedinastva država članica EU u oblasti socijalne politike. S ciljem da se u okviru unutrašnjeg tržišta, na kome dominira ekonomski način razmišljanja, povede računa i o socijalnoj dimenziji, Evropski savjet je, 9. Decembra 1989.godine, usvojio zajedničku Povelju o osnovnim socijalnim pravima. Da bi se ciljevi Socijalne politike pretočili u praksu, Ugovoru iz Maastrichta (1993) dodat je i Socijalni protokol. Uporedo sa socijalno-političkim odredbama Ugovora, Protokol omogućava usvajanje socijalno-političkih mjera koje za Veliku Britaniju izričito ne važe. Tek nakon što je, 1997. godine, došlo do promjene vlade, Velika Britanija je prihvatila Socijalni protokol. Revizijom ugovora iz Amsterdama (1999) Socijalni protokol uključen je u XI poglavlje Ugovora o EZ (član 136-143 Ugovora o osnivanju EZ). Wolfgang (2003), *EVROPA od A do Š*, priručnik za evropsku integraciju, BPB: Savezna centrala za političko obrazovanje, Fondacija Konrad Adenauer, Beograd, str. 398-399

¹¹⁴ Predsjednici Evropskog parlamenta, Savjeta Evrope, i Evropske Komisije svečano proklamuju Povelju EU (07.12.2000. godine) o osnovnim pravima. Zatim Evropski savjet usvaja Ugovor iz Nice, promjene su nastale po pitanju institucionalne regulative (većinsko odlučivanje). Donosi se odluka da st tokom 2004. godine pristupi još jednoj reformi ugovora. Vesels, Wolfgang, (2003), *EVROPA od A do Š*, priručnik za evropsku integraciju, BPB: Savezna centrala za političko obrazovanje, Fondacija Konrad Adenauer, Beograd, str. 430

3. Borba protiv siromaštva, isključenosti i diskriminacije
4. Modernizacija socijalne zaštite
5. Unapređenje ravnopravnosti muškaraca i žena
6. Jačanje socijalne dimenzije

Od *Lisabonskog sporazuma*¹¹⁵ evropski socijalni model postaje skup za održavanje bez ekonomskog rasta, kao što se i većom zaposlenošću može postati nepriuštiv.

Evropski socijalni paket mora da stane u odbranu civilnih vrijednosti (pravo na zdravstvo, obrazovanje, rad i kulturu), dakle, borba protiv moćnih snaga tržišta. On mora težiti stvaranju evropske socijalne države. Dominantnost evropske politike za posljedicu ima gubljenje, nestajanje socijalne države, pod pritiskom je tržišta i potrošača. Socijalna država nestaje a stanovnicima predstoji nezapamćena borba koja mora biti dobivena, ukoliko se nastoji živjeti dostojanstveno. Socijalni paket bi trebao da izgradi konkretne ciljeve za društvene pokrete. Radi se, prije svega, o građanskom aktivizmu te odbacivanju politike neoliberalizma.

„*Neoliberalizam lišava utopizam njegovih mogućnosti za društvenu kritiku...*“¹¹⁶ kaže Henry Girox.

2. *Fluidno evropsko društvo*

„*Preponosni Evropejče...ti bjesniš! Tvoje znanje ne usavršuje prirodu, nego samo ubija tvoju vlastitu. Izmjeri samo jednom svoju visinu kao znalac svojom dubinom, kao umnožnik. Naravski,*

¹¹⁵ Na sastanku u Lisabonu, marta 2000.godine, Evropski savjet postavio je „strateški cilj“ za EU: da postane najkonkurentnija i najdinamičnija ekonomija svijeta koja se zasniva na znanju, spremna i sposobna za održivi ekonomski razvoj sa većim brojem kvalitetnih radnih mjesta i većom socijalnom khezijom. Postizanje ovog cilja zahtjeva sveobuhvatnu strategiju i podrazumijeva: pripremu prelaska na ekonomiju i društvo zasnovano na znanju, poboljšanjem javnih politika u domenu informacionog društva, naučnog istraživanja i razvoja, kao i ubrzanje strukturnih reformi kompletiranjem unutrašnjeg tržišta, jačanjem konkurentnosti i razvojem informacija; modernizacija evropskog socijalnog modela; ulaganje u ljude i borbu protiv društvene isključivosti; očuvanje zdrave ekonomske perspektive i rasta primjerenog odgovarajuće makroekonomske politike. ¹¹⁵ Dezmon, Dinan, (2009), Sve bliža unija, uvod u evropsku integraciju, Službeni Glasnik, str. 373

¹¹⁶ „...Neoliberalism strips utopianism of its possibilities for social critique...“ Henry Giroux citiran u : Michael H. Jacobsen and Poul Poder, (2008), *The Sociology of Zygmunt Bauman, Challenges and Critique*, Ashgate e-BOOK, str. 211

po sunčanim zracima znanja ti se penješ nagore u nebo, ali i nadolje u kaos. Tvoj je način kretanja, naime penetrati se kao znalac, tvoj usud; temelj i tlo uzmiču ti u neizvjesno; za tvoj život nema više nikakvih uporišta, samo još paučina koja svaki novi poseg tvoje spoznaje raskida“ .!¹¹⁷

Novi svjetski poredak uzdrmao je Evropu i njenu avanturu zaustavio globalnom rukom moćnika. Iako još krhka, ona se bori svim raspoloživim snagama te nastoji pokazati svijetu kako su njene vrijednosti vrt kultura koje ona, još uvijek, zalijeva redovno, stvarajući ugodan vrt za svoje građane. Evropa je pluralistička kultura *avant la lettre* (Bauman 2001:32), i u tome se ogleda njena snaga zahvaljujući kojoj evropsko društvo ima budućnost. Ona postaje *staklenik univerzalne čovječnosti* zbog svoje nevjerovatne sposobnosti za komunikaciju preko kulturnih podjela. Evropa još uvijek pokazuje zavidan stepen sekularizacije koji se ističe na svjetskoj sceni. Ono što je pod znakom pitanja jeste fragmentacija političke moći u savremenim uslovima. Bauman (2004: 131) naglašava kako sada evropska federacija ima zadatak da sjedini moć i politiku koje su trenutno odvojene i usmjerene u različitim pravcima.

Ta razjedinjenost je stvorila *dva* društvena pravca.

S jedne strane su pristalice savremenog liberalizma/neoliberalizma, dok s druge strane, pristalice nacionalnog, kao još uvijek snažnog faktora određenja društva, ali i smjera koji tom društvu pokazuje put za dalje. Habermas smatra da:

„neoliberalna alternativa tiče se stare kontroverze o odnosu socijalne pravednosti i efikasnosti tržišta...Stoga neoliberalizam, kao normativna teorija, preuzima na sebe teret dokazivanja jakog iskaza da efikasno tržište nije samo optimalan odnos rashoda i prihoda, nego i da garantuje socijalnu pravednu raspodjelu.“¹¹⁸

Dakle, osjećaj straha postaje potpuno opravdan. Neoliberalni koncept demokracije u prvi plan stavlja ekonomsku dobit, u odnosu na političko djelovanje. Protivnici takvog modela smatraju da takav način 'uprave' nad državom znači smanjenje suvereniteta. On sad postaje labav, ili ga u nekim slučajevima gotovo i nema. On je neusidren, fluidan i potpuno slobodan da biva ili ne.

Suverenitet koji je čuvar zakona je sada raspršen i za njega se bore moćnici (razne multinacionalne kompanije, industrijske i trgovinske korporacije...:

¹¹⁷ Friedrich Nietzsche citiran u: Mario, Kopic, (2001), *S Nietzscheom o Europi*, Naklada Jesenski i Tur, Zagreb, str. 41

¹¹⁸ Habermas, Jirgen, (2002), *Postnacionalna konstelacija, politički eseji*, otkrovenje, Beograd, str. 96-97

„Ako se državni suverenitet više ne shvata kao nedjeljiv, već nešto što se dijeli samo međunarodnim agencijama; ako države više nemaju kontrolu nad svojim sopstvenim teritorijama, i ako su teritorijalne i političke granice sve više propusne, onda osnovna načela liberalne demokratije - to jest, samo-upravljanje, demos, pristanak, predsjedništvo i narodni suverenitet – postaju izrazito problematični“¹¹⁹ - precizno ko nsttira Habermas.

Drugi društveni pravac, *pristalice nacionalnog koncepta* ne žele se odreći svoga ubjeđenja da još uvijek nacionalni koncept znači odrednicu društvene snage. Pozivanje na *naciju* i *nacionalno* za moderno evropsko društvo pogubno je. Evropa jeste bila nacionalna ali nikada nacija.

Odrednice nacionalne države, iz ugla globalizacije, odnose se na sljedeće: preobražaj konstelacije, koja se danas odvija, tiče se uslova funkcije i legitimnosti nacionalnodržavnih demokracija; zatim, ograničen je prostor za nacionalno djelovanje; i treća karakteristika odnosi se na prilagodbu imperativima 'globalne ekonomske utakmice' (Habermas 2002:67) „*I ideja da demokratski uređeno društvo jednim svojim dijelom može refleksivno da utiče na sebe kao cjelinu do sada je do izraza dolazila samo u okvirima nacionalne države. Ta konstelacija je danas dovedena u pitanje trendom koji pod imenom 'globalizacija' privlači opštu pažnju.*“¹²⁰

Da li je evropska politika ustvari sada prostor tokova bez politike? Svjetski prostor se globalizirao, ali ne i politika. Ona je još uvijek ostala u granicama 'lokalnog'. Zato najvažnije ovlasti ostaju izvan dosega političkih institucija, dok se okvir za upravu u unutrašnjim državnim politikama i dalje znatno smanjuje. Habermas (2001:93) naglašava kako je na sceni postnacionalna demokracija. Razlikuju se četiri pozicije: evro-skeptici, evrotrgovci, evro-federalisti i pristalice 'global governance'.

Ali javljaju se i zastupnici *kozmpolitske* pozicije koji saveznu državu Evropu vide kao polaznu osnovu za uvođenje režima jedne buduće 'svjetske unutrašnje politike'. Sada se postavlja pitanje: Da li evropski kozmpolitizam može da ponudi alternativu u odnosu na neoliberalistički koncept? Sam kozmpolitski argument pod pritiskom globalnog tržišta je globalna odgovornost. Kozmpolitski pogled na svijet iz ugla Evrope u bitnom je neodrživ projekt, jer ne postoji lokalno rješenje za globalne probleme i shodno tome javlja se zahtjev za preoblikovanjem građanske solidarnosti temeljene izvan nacije-države. Za Becka (2004:9) kozmpolitizam je sljedeća velika ideja nakon nacionalizma, komunizma, socijalizma i neoliberalizma. Politički utjecaj nacije-države u znatnom je padu. Nema više toliko strogu i čvrstu ruku koje se treba

¹¹⁹Ibid., str. 66

¹²⁰Ibid., str. 60

bojati, jer je njegova snaga oslabila. Krizu treba shvatiti kao izazov i pokušati je riješiti ali na globalnom nivou. Jer je svijet globalna pozornica i pitanja lokalne naravi ne rješavaju se na globalnom terenu.

„U svakom slučaju nacionalne granice - uprkos neurotičkom stražarenju borbenih nacionalnih snaga - ne mogu se više podrediti sa utvrđenjima...takve granice funkcionišu prije kao brane koje služe 'iznutra' da bi se tokovi tako regulisali da omoguće prolaz samo poželjnim ulaznim ili izlaznim uticajima.“¹²¹

Teritorije-države-nacije postaju jedna vrsta agencija u službi globalnih građana društva. Oni više ne predstavljaju niti sigurnost, niti zaštitu – one postaju mrtvo slovo na papiru, koje služi samo za identifikaciju pojmovnog karaktera.

3. Evropa kao nedovršena avantura u sociologiji Zygmunta Baumana

Evropska Komisija izgubila je jasnu viziju – ne zna se više gdje se ide, niti gdje se želi stići. Nema dugoročne vizije za buduću Evropu, obećanu zemlju za sve one izvan prostora EU. Pred Evropskom zajednicom je zadatak: s jedne strane mora da riješi nastale probleme a s druge strane nedostaje vješta uprava nad krizom. Da li je Evropa uistinu nedovršen projekt koji nikad neće ni biti dovršen? Evropa više nema volju za avanturom, nema više onog uzbuđenja preuzimanja rizika, nema potrage za novim, još ne istraženim horizontima, nema staza kojima se dolazi do cilja.

Evropa je nekada bila *majka revolucija* u modernom svijetu. Njena raznolikost je njena ljepota i njeno prokletstvo – ona je Evropa Žena. Ona je *zajednica vrijednosti*, ali i *zajednica odgovornosti*. Vrijednost su tolerantnost, humanost i široka ruka bratstva; a zajednica odgovornosti – misleći na svijet međuljudskih odnosa, EU nosi veliku odgovornost prema ostatku svijeta, ta odgovornost se ogleda u njenoj saradnji i solidarnosti. Međutim, njen put danas je u oscilatornom stanju. Ona se nalazi između onog što treba da bude i onog što može biti. Ona je još uvijek nedovršeni projekt u kontinuitetu. Ona biva, jeste i biće, sve dok god bude onih koji u njoj vide obećanu zemlju. Ona mora da nastavi u hisorijskom avanturističkom duhu da bi njena pustolovina mogla tek da biva.

¹²¹ Ibid., str. 72

Sada se s pravom postavlja sljedeće pitanje: Da li je historijsko vrijeme isteklo za Evropsku avanturu? Za Evropu kao avanturu? Bauman smatra da je

„Evropa u cjelini izgubila svoju potrebu i volju za avanturom – za uzbuđenjem preuzimanja rizika, za traženjem novih i neistraženih horizonata i pravljenja novih i isprobanih staza.“¹²²

Niče, koji se inače smatra i nihilistom ipak ponekad budi nadu:

*„Mi Evropljani preksutrašnjice...sa svojom opasnom radoznalošću, svojom svjesnošću i umijećem prerusavanja, sa svojom omekšanom i takorekuć zaslađenom okrutnošću u duhu i ćutilima – mi ćemo, kako izgleda, ako budemo morali imati kreposti, imati samo takve koje su već navikle slagati se s našim najdubljim i najdražim nagnućima, s našim najprečim potrebama: e, pa naprijed, potražimo ih tada u našim labirintima! – gdje se, kao što je znano, puno toga gubi, a puno toga posve propada. A ima li išta ljepše nego tragati sa svojim krepostima?“*¹²³

Svijet je, pa i Evropa, proizveo mnogo vrlina i vrijednosti i nemoguće je da bi to sve bilo izgubljeno u prošlosti.

4. Evropska unija kao obećana zemlja ili zemlja pustig obećanja?

Ljudska 'bijeda čovječnosti' je zavladala. Uvjerenje da je svijet ugodno mjesto je davna prošlost. Reći za riječi da nisu izrečene i muk da nije nadjačao glasnu tišinu ne znači ništa ukoliko ne dozvolite da činjenice govore same za sebe. Evropska unija obećana zemlja ili zemlja pustih obećanja gdje je čovjek postupio 'Nečovječno' prema čovjeku i postao duboka misao o kojoj se mora pričati pa makar i u tišini. Maske Evropskog Čovjeka su pale. Igra je završena. Umjesto dobre predstave vrijedne ovacija i aplauza odigrala se tragedija koja prisutne ostavila bez riječi. Ljudskost je i ovaj put izgubila. Za neke možda i posljednji put. Biti u službi Evropskom Čovjeku (čovjeku stanovniku Evropske unije) znači robovati. Poruka je jasna: Ti nisi kao Ja, Ja sam čovjek prvog reda. A ti, ti si pola od mene što znači nisi vrijedan koliko ja jer si biće drugog

¹²² „Europe as a whole has lost its urge and will for adventure – for the excitement of risk-taking, for chasing new and unexplored horizons and blazing new and untried trails.“ Bauman, Zygmunt, (2004b), *Europe: An Unfinished Adventure*, Polity Press, str. 23

¹²³ Friedrich Nietzsche citiran u: Mario, Kopic, (2001), *S Nietzscheom o Europi*, Naklada Jesenski i Tur, Zagreb, str.

reda. Moja prava nisu i tvoja prava. To su naša prava u kojima Ja tebi dozvoljavam samo pola od onog što trebaš da budeš ili jesi – samo zato jer si ti Drugi. Onda mi vjerovatno govorimo o dvije Evrope ili jednoj Evropi a drugoj Unije od ove prve.

Muhamed Filipović kaže:

„Riječ Evropa za nas danas ima smisao jedne ideje o načinu života, ima značaj jednog pokušaja da se pronade prostor i sistem institucija, da se ustanove odnosi koji će omogućavati svakom ljudskom biću da na tom prostoru živi slobodno, da maksimalno koristi i ostvaruje sve svoje ljudske mogućnosti, da se slobodno kreću, da slobodno živi i to u skladu sa svojim uvjerenjima, te da se ne osjeća suprotstavljen drugima i da sam ne želi biti njima suprotstavljen.¹²⁴ Da li je to samo neofundamentalni balkanski optimizam?

5. Balkanski optimizam pesimista

Fluidnost pokušaja prodaje radne snage u bogatoj evropskoj zemlji-lični ugao

Graciozna dama optimizma (EU) primjer je Balkanskom pesimizmu i još uvijek je vjerna učiteljica prava, kulture i mudrosti. Cijenjena, tajanstvena, s dozom umjerenosti, blagog govora, savršenih pokreta i čvrstih nepokolebljivih stavova. Velika Veličanstvena i nada sve politički i diplomatski ugladena Evropska Unija. Zemlja koja obećava u prazno i koja zna kako se igra. Kada se igra igra na polju evropskog, mora nam biti jano da je igra po pravilima Evropljana, idejnih tvoraca iste, u kojoj gube svi koji ne znaju za blef.

Kada čovjek osjeti potrebu za pokušajem koji je već unaprijed osuđen na katastrofalan ishod, što se u praksi pokazalo kao istinito, tada promašaju kraja nema. Nastupa nezapamćena pesimistična struja koja nosi sve pred sobom. Pesimizam je teška riječ, ali još teže u svemu tome je osjećaj koji ne jenjava a opet prkosi čovjeku i tjera ga u duboko beznade. U službi Evropskog, sa osvrtom na mogućnosti ponude i potražnje, a opet sve to upakirano u providni celofan „ljudskog“ daje zavidan rezultat bez presedana.

¹²⁴ Filipović, Muhamed, (2000), *Deset predavanja o ideji Evrope*, Sarajevo: Pravni centar Fond otvoreno društvo BiH, str. 11

Tek tada postaje jasno da je fluidnost na tronu i tako će bivati još dugo. Bogate evropske zemlje znaju kako se to radi. Znaju šta žele, šta im treba i kako iskoristiti ponuđeno. Znaju i kako valja sa nama. Ruka spasa ima rukavicu, i opreznost je neminovna. U svakom trenutku, u svakoj ozbiljnosti situacije može se desiti, veoma lako, da uhvatite za pogrešan prst, onda vam spasa nema. Ako se okrenete, u ne tako daleku prošlost, i sagledate činjenično stanje Evropskih Velikana, odgovor je potpuno jasan: evropsko pravo nalaže ljudskost, prije svega, u svim aspektima, zatim poštivanje prava, propisa, obaveza, i još mnogo toga valjanog a sve zarad Evropljana. Ali nije sve tako sjajno. Svaka blještava strana ima i tamniju pozadino.

U trenutku kada svoje pravo zamislite kao pravo koje se odnosi na sve one koji rade i pokušavaju zaraditi, u EU, tek onda nastaje konfuzija. Za pošten rad dobijete evropski šamar, prvo jer niste građanin EU, drugo, znate i možete da uradite više nego oni, ali to nije njihova praksa i kao takva nije prihvatljiva. Oni vam crtaju put kojim kročite, i u trenutku približavanja cilju, put se briše, jer pobogu otkuda pravo Evropljaninu izvan prostora EU, da pređe put i pokaže kako je i evropski san Balkanaca moguć i da njihova sposobnost nadilazi sva očekivanja. Pa zar i ti čovječe, koji nisi u kući EU, možeš imati odmjerenu, preciznu, stil.

Ja, kao Evropljanka, balkanska žena, turist-radnik u veličanstvenoj nam EU nisam dobrodošla. Moja radna snaga itekako jeste, ali ne i ja. Mi ne znamo kako se to u EU radi, ali znamo kako je valjano raditi. Znamo i kako ćemo u budućnosti – ponizno evropski, evropljanima EU raditi za moralan evropski cilj, put koji utiru hrabri, pošteni i vrijedni, a zasluge pripadaju lukavima. Tako vam je kada Evropa diktira – diktatura na demokratski evropski način, kao jedina valjana praksa kojoj više ne treba teorija: teorija je samo za BH građanstvo, jer u nas već odavno praksa i teorija su na „vi“.

„Poštenje je najbolja politika“, veli jedna latinska poslovice i ja ću biti poštena pa ću reći hvala, ali ne hvala EU. Evropska Unija *de jure* jeste zemlja prava, vrijednosti, političke odmjerivosti, raznih regulativa, ali itekako je *de facto* za Evropljane Drugog reda, stanovnike izvan prostora EU, obećana zemlja za sve koji još nisu iskusili tu čudnu čeličnu ruku sa elegantnom, i nada sve, primamljivom svilenom rukavicom.

Habitus ljudi Drugog reda je po Evropskom standardu, ali i nije ako se gleda zatvorenim očima Velikana Posmatrača koji znaju o teoriji fluidnosti i više nego smo toga svjesni. Balkanski pesimizam jeste *a priori* rezultat velikana moćnika, stranaca koji na sve načine daju nam do znanja da teorija i praksa već odavno koračaju različitim cestama. Zato, dragi Evropljani i

Evropljanke velika hvala i vama na čast, ali ipak ću se držati vlastitog prava, prava na izbor, i u svakom trenutku biću svjesna značenja i jačine balkanskog pesimizma.

6. Kulturni diverzitet – fluidna kultura

Kultura stare kulture

Kao svjetski priznat sociolog kulture Bauman kaže:

„Kulturalnoj savremenosti je zaničkana čak i postumna egzistencija mita, odkad su industrija i kreatori kulture prvi probili beton državnih granica.“¹²⁵

Kultura je simbolička i smisaona sintagma. Kultura ne može da živi mirno. Ono što joj smeta jeste *nametljivost*. Neobuzdana je, nekontrolirana, fluidna. Ona se mora vratiti smislu svog postojanja i to joj je zadaća. *Mora* zauzeti mjesto koje joj u društvu pripada. *Mora* da napravi red i smisao, i biva onim što jeste. Kultura ponašanja i djelovanja. *Prava kultura*, a ne kultura kulture. Kultura treba da bude *o tome* da se stvari čine drugačijim nego što to uistinu i jesu. Neminovno služi za uspostavu *reda* i treba da se bori protiv svega onoga što bi taj red, potencijalno, moglo da naruši. Ona *kreira* i *destruiše* našu okolinu.

Radi se, naime, o jednoj vrsti obrasca ili okvira koji za rezultat ima socijalnu koheziju u kontekstu shvaćanja Durheimove kolektivne svijesti. Bauman u svojim djelima visoko uvažava Durkheima. Kultura je ambivalentna. Pojavljuje se kroz odabir značenja, s jedne strane, i transformaciju u kulturni poredak, s druge strane. Ta dvosmislenost ogleda se u sljedećem: kao prvo, javlja se *ograničenost* u kulturnom, a kao drugo, pitanje *slobode* u djelovanju u odnosu na strukturu orijentacije.

Ona je postala nijemi promatrač, saputnik koji ćuti, i postaje *stranac u društvu*. Ona ne pokazuje više ništa osim *mračnog puta za dalje*. Prodana je za *želju da se posjeduje, troši, mijenja, rasipa*, dozvolila je da se na njoj *štedi*. Postala je zadovoljstvo koje je trenutno. *Hana Arendt* kaže:

¹²⁵ Bauman, Zygmunt, (2009c), Postmoderna etika, Zagreb, EGM, str. 174

„Onda je došao mrak koji je progutao to svjetlo 'jazom kredibilnosti' ...jezikom koji ne otkriva ono što jeste već to gura pod tepih, putem podsticaja, moralnih ili drugih, da se pod izgovorom poštovanja starih istina, svaka istina degradira u beznačajnu trivijalnost“.¹²⁶

Potrošačka stvarnost postala je kočnica za maštu čovjeka, te kao takva, ostavlja malo prostora za kritičko djelovanje i ima snažan utjecaj na *masovnu potrošačku kulturu*.

Baumanovo shvaćanje kulture nastavlja tradiciju kritike teorije društva na originalan način. Razlog tome je analiza problema ljudskih bića koja traže i teže smislu, u odnosu na bića koja daju smisao. Ono što je kultura postala danas jeste *objekt potrošnje*. Postala je *sociološka mašta*, iluzija-utopija koja je *nigdje* i sve su prilike, da će tu i ostati. Postala je nezasita promjene. *Potrošački sindrom* i ovdje zauzima primat. Naime,

„*potrošački sindrom, kome se savremena kultura sve više predaje, svoj centar ima u naglašenom odricanju od vrline odugovlačenja i pravila o 'odlaganju zadovoljstva', tih temeljnih principa 'društva proizvođača' ili 'proizvodnog društva'*“.¹²⁷

Fluidna moderna kultura dobiva novo ime, kultura *neangažovanja, diskontinuiteta i zaborava*. Da li će kultura da preživi i nadživi društvenu promjenu? Da li će groblje umrlih ili abortiranih 'kulturnih događaja' zamijeniti ulazni put kao podesna metafora kulture? (Bauman 2009:79).

Fluidna kultura je poput leptira, živi jedan dan, nošena vjetrom fluidnog, i ponovno rođena iznova. Hana Arendt za kulturu kaže da je ona usmjerena ka *ljepoti*. Poređenje je jasno, radi se, naime, o suštini *neuhvatljivog* sa paradoksom *racionalnog*, ne tako često poređenog sa likom žene, ili „*sluškinje kao društvene strukture*“ kako je naziva Adorno. Žensko tijelo u socio-kulturnom kontekstu danas postaje diskurs. Ono rekonstruira društveni poredak i mijenja odnos moći, postaje sintagma. Ono što predstavlja *kulturni trend* danas je *ljepota tijela* (posebno ideali savršenstva ženske ljepote). Naime,

„*fizički drugačije tijelo postaje odlagalište za društvene tjeskobe oko bitnih pitanja poput ranjivosti, kontrole i identiteta*“.¹²⁸ - napominje Thompson Garleand.

¹²⁶ „then darkness has come when this light is extinguished by 'credibility gaps'...by speech that does not disclose what is but sweeps it under the carpet, by exhortations, moral and otherwise, that under the pretext of upholding old truths, degrade all truth to meaningless triviality.“ Arendt, Hanna, (1968), *Men in Dark Times*, New York: Harcourt, Brace and World, str. viii

¹²⁷ Bauman, Zygmunt, (2009a), *Fluidni život*, MEDIA TERRAN, Novi Sad, str.78

¹²⁸ Garleand Thompson, Rosemarie (1997), *Extraordinary Bodies: Figuring Physical Disability in American Culture and Literature*. New York; Chichester: Columbia University Press, p. 6

Saul Bellow snažno izražava dramu modernog čovjeka u svijetu *kulturalnog robnog fetišizma*:

„Rekao mi je da svatko od nas ima svog anđela, biće koje je zaduženo da nas pripremi za viši duhovni razvoj. U sadašnjosti smo, u biti, sami, prvo u smislu da nam dominantni pogledi na svijet zabranjuju prepoznavanje anđela, a onda i zbog mutne predodžbe o postojanju drugih i, shodno tome, vlastitom postojanju. U samoći koja nam je tako nametnuta, svjesni smo, svatko od nas, malog ledenjaka u grudima. (...) Taj ledenjak mora se otopiti, a potrebna toplina prije svega se mora htjeti. Mišljenje započinje s voljom, ali se mora ugrijati i obojiti osjećajima. Zadatak anđela je da unesu toplinu u našu dušu. (...) No, moramo im pomoći tako da obavimo nužne pripreme. Teškoća je u tome što je danas svijest poprilično oskudna. Buka svijeta je tako grozna da je možemo podnijeti samo ako se zaogrnmemo snom. U njihovom nastojanju da u nas unesu toplinu – toplinu ljubavi – anđelima pružamo vrlo malo pomoći. A anđeli griješe. Nekad su bili ljudska bića i zbog toga podliježu zabuni. (...) Budući da im naša budna svijest kvari posao, a s obzirom da im je naređeno da to čine pod svaku cijenu, impulse emitiraju dok spavamo. Ono što se tada zbiva je zastrašujuće. Kako im je zapriječen put do duše, anđeli djeluju izravno na zaspalo tijelo. U fizičkom tijelu, anđeoska ljubav se pretvara u požudu. To je izvor poremećene seksualnosti našeg vremena.¹²⁹

Veoma impresionirana poetički snažnim iskazom Sol Bellowa analiziraću neke njegove iskaze.

„U sadašnjosti smo, u biti, sami...“

Sadašnjost u *kulturnom djelovanju* koje se odnosi na *individualno poimanje kulturnog*, određuje ono što jesmo i što trebamo biti, ali samo ako joj dozvolimo, ako nema proturječja i ako se naše razumijevanje istog asimiliralo sa izrazom *potrošački, nestalni, difuzni, fluidni*.

„Dominantni pogledi na svijet...“

Pogled na svijet u domenu *kulturnog* uveliko zavisi od kulture nametnute *potrošačkim statusom*. Naime,

„kultura (mora da) ima vlastitu logiku koja duboko uzdrmava socijalne barijere, što navodi na misao da postmoderna kultura ne poštuje fiksirane i grupne društvene statuse...“¹³⁰ - smatra Jelena Đorđević.

¹²⁹ Bellow, Saul, (1988), *More Die of Heartbreak*. London: Penguin Books, str.72-73

¹³⁰ Jelena, Đorđević, (2009), *Postkultura, uvod u studije kulture*, Clio, str. 231

„U samoći koja nam je tako nametnuta...“

Metafora za *samoću* u ovom slučaju jeste *trend potrošnje*. Brišu se granice i *kultura* postaje *roba*, trend potrošnje osjeća *glad* za *novim kulturnim djelovanjem i ponašanjem*, odnosno kultura poprima simboličku vrijednost.

„Taj ledenjak mora se topiti...“

Čovjek iznova mora de uči da hoda po živom pijesku naime, on mora iznova da uči o kulturi i kulturnim vrijednostima.

„Teškoća je u tome što je danas svijest prilično oskudna...“

Kada bi *svijest čovjeka* dokučila *smisao besmisla* onog što danas zovemo *kulturom, kulturnim*, ona ne bi prestala da jeca. Ona moli za pomoć, za bistri um, za razumijevanje, za priliku da se vrati sa puta *fluidnog*, da postane *kruta*, i da govori za sebe i u ime sebe, a ne da drugi govore o njoj.

„Ljudska bića i zbog toga podliježu zabuni...“

Konfuzija nastaje u mišljenju da će čovjek sam bolje znati i procijeniti šta je *kulturno djelovanje* (mислеći na savremenog čovjeka u globalnom svijetu) kao i način manifestacije istog.

„Ono što se tada zbiva je zastrašujuće...“

Za kulturu može se reći da je, na neki način, postala *simulakrum* –

„*privid koji se nikad više ne razmjenjuje za stvarno, nego se mijenja u sebi samom, u jednom neprekidnom kruženju čija referencija i obim nigdje ne postoje*“¹³¹ – kaže Bodrijar.

„Zapriječen put do duše...“

Čovjekova duša se isprljala savremenim, postala je bolesna, pogažena umom u službi profita, nestala, isčezla... Postala je „igra s realnošću smisla“.¹³² (Bodrijar)

„Tijelo... pretvara u požudu.....“

¹³¹ Bordijar, Žan, (1991c), *Simulakrumi i simulacija*, Svetovi, Novi Sad, prijevod: Frida Filopović, str. 42

¹³² Bordijar, Žan, (1994), *Prozirnost zla: ogledi o krajnosnim fenomenima*, Svetovi, Novi Sad, str. 16

Naime, moć *potrošačkog društva* nameće društveno-važeće principe koji se, na žalost, prihvaćaju, bez pomisli na pobunu. *Tijelo* postaje *objekt želje* u službi *potrošnje*, ali i manipulacija *imaginarnog* u odnosu na *stvarno*.

Potrošačka kultura je postala prema Bodrijaru „*ushićenje besprizornosti, besprizornost očiglednosti, očiglednost moći, moć simulacije*“.¹³³

7. Globalizacija kulture

Ardžun Apaduraj, američki profesor indijskog porijekla, kaže:

*„Središnja odlika savremene globalne kulture je politika uzajamnog djelovanja istog i različitog koje bi da prožderu jedno drugo i tako oglase svoju uspješnu otmicu dvije prosvjetiteljske ideje – blizakinje: pobjedonosno univerzalno i otporno posebno.“*¹³⁴

Javlja se destrukcija ideje homogene kulture, ona se cijepa, mrvi, nestaje. Globalizacija promatrana iz ugla metafore otprilike bi glasila ovako: neujednačenost, neizvjesnost, slučajnost, promjena promjene, simulakrum, kaos – fluiditet. Nastaje izrazita promjena kulturnog fenomena. On postaje spektakl za *kulturne mase*. Njegove analize inspirisane su djelom „Dijalektika prosvjetiteljstva“ Horkheimera i Adorna, a posebno čuvenim odjeljkom pod naslovom „Kulturna industrija“.

Naime, globalizacija u pogledu kulture je

*„opasno ugrozila sposobnost čovječanstva da se kreativno suoči sa drugačijom budućnošću.“*¹³⁵

Dijalektički aspekt *novog kulturnog* sada glasi; kulturna mutacija ili hibridizacija. Radi se o procesu koji je u konstantnoj promjeni nestajanja autentičnog.

¹³³ Bordijar Žan, (1993), *Amerika*, Svetovi, Novi Sad, prijevod: Mila Barštić, str. 29

¹³⁴ Apaduraj, Ardžun, (2008), *Disjunkcija i razlike u globalnoj kulturnoj ekonomiji*, Studije kulture – zbornik, ed. Jelena Đorđević, Službeni glasnik, Beograd, str. 567

¹³⁵ Zaks Wolfgang, (2001), „Uvod“, *Rečnik razvoja*, prip. Wolfgang Zaks, Svetovi, Novi Sad, str. 8

O kulturnim aspektima globalizacije, (u smislu hibridne forme) Jan N. Pieterse¹³⁶ navodi kako postoje *tri glavne paradigme* u razumijevanju kulture.

Prvi teorijski pravac odnosi se na *kulturni diferencijalizam*. Radi se, naime, o tvrdnji da među kulturama postoje trajne razlike na koje promjene izazvane globalizacijom ne utiču. Dakle, Džordž Ricer smatra da

„*globalizacija se pojavljuje samo na površini, dok je kulturni sadržaj...nedirnut...*“¹³⁷, te da su kulture zatvorene kako za globalizaciju tako i za druge kulture.

Druga teorija je teorija *kulturne konvergencije*. Ideja ove teorije zasniva se na stavu da globalizacija vodi sve većoj identičnosti. Kulture počinju da liče jedna na drugu, a posljedica je iščezavanje lokalne kulture. Termini koji se vežu za ovu teoriju su : mekdonalizacija¹³⁸, efikasnost¹³⁹ i kalkulabilnost¹⁴⁰.

Treća teorija je *kulturna hibridizacija*. Odnosi se na miješanje kultura. Esencija kulturne hibridizacije jest *glokalizacija* – uzajamno prožimanje globalnog i lokalnog, a ishod je isti. Neke karakteristike glokalizacije prema Robertsonu (1992:175) pojedinac i lokalne grupe imaju veliku moć prilagodbe, racionalnost i kontigencija društvenih procesa, i slično.

Kulturna globalizacija ne može da se posmatra nezavisno od ekonomske, s obzirom na to da je ona potka na kojoj se razvija cjelokupna potrošačka kultura, čiji je zakon širenje iz centra prema periferiji (Đorđević, 2009:374).

Jelena Đorđević sveobuhvatno deskribira bit modernog globalizma:

Postmoderni globalizam slavi nove mogućnosti kulturne razlike i oslobađanje pojedinca, decentriranje i fragmentaciju identiteta u kontekstu ideje slobodnog izbora, koji se ustvari odvija u „gvozdenom kavezu“ ekonomije i politike koji nameću oni u čijim rukama se nalazi moć.“¹⁴¹

¹³⁶ Jan, N. Pieterse, „Globalisation and Culture: Three Paradigms, Economic and political Weekly, June, 8 1996

¹³⁷ Ricer, Džordž, (2009), Savremena sociološka teorija i njeni klasični koreni, Službeni glasnik, str. 402

¹³⁸ Mekdonalizacija – proces u kome principi funkcioniranja restorana brze hrane osvajaju jedan po jedan sektor američkog društva, kao i ostatak svijeta...mekdonalizacija je oblik kulturnog imperijalizma. Ibid., str. 408

¹³⁹ Efikasnost – težnja da se pronade najbolji način za postizanje željenog cilja; dimenzija mekdonalizacije. Ibid., str. 409

¹⁴⁰ Kalkulabilnost – naglašavanje kvantiteta koje često može da bude na štetu kvaliteta; jedna od dimenzija mekdonalizacije. Ibid., str. 409

¹⁴¹ Jelena, Đorđević, (2009), *Postkultura*. Uvod u studije kulture, Clio, str. 410

8. Globalizacija i fluiditet

Martin Heidegger u svom mistično-poetičkom smislu dramatiizuje odnos između bliskog i dalekog:

„Sve udaljenosti u vremenu i prostoru smanjuju se.(...)”

Za najkraće vrijeme čovjek prevaljuje najveće udaljenosti.

Prevaljujući ih svodi on tako sve na najmanju udaljenost.

Ali, to naglo odstranjivanje svih udaljenosti i ne dovodi ni do kakve blizine: jer blizina se ne sastoji i u tom da udaljenost svedemo na najmanju mjeru.¹⁴²

Da li je globalizacija zbližava ili pak, uprkos smanjivanja udaljenosi, još više udaljava ljude. Ova interpretacija Heideggera kao da naslućuje opasnu vezu između globalizacije i fluiditet

Globalizacija je proces koji obuhvata sve aspekte čovjekovog života: ekonomiju, društvo, politiku, kulturu, pravo, vjeru – identitet. Govor o globalizaciji sastoji se iz nekoliko različitih poimanja: *globalni proces, globalna pozornica, globalna formacija, globalna modernost, globalni sistem, globalna kultura, globalne revolucije, svjetsko društvo, društvo znanja, nova realnost*. Sve to pod zajedničkim imeniteljem „globalizacija“.

Globalizacija se može okarakterizirati kao *svjetsko društvo*, unutar kojeg se jasno vidi (jasno za one koji gledaju da bi vidjeli, a ne pogled u prazno) da se tu, prije svega, radi o *društvu nejednakih-nejednako jakih, različito prihvaćenih u istom, odnos slobodnih naspram slobodno moćnih*. Globalizacija donosi bezgraničnu slobodu prostora i vremena kao dvije kategorije od bitnog značaja, sažete u iskustvu svakodnevice. Preciznije rečeno globalizacija kao *fenomenologija konstrukcije*.

Jan Aart Scholte (2007:15-63), navodi da se prepirke i konfuzija oko globalizacije javljaju poradi brojnih veoma različitih njezinih shvaćanja. On smatra da se najrazličitije međusobno protuslovne definicije globalizacije mogu grupirati oko najmanje pet široko shvaćenih njezinih određenja: 1) globalizacija kao internacionalizacija, 2) globalizacija kao liberalizacija, 3) globalizacija kao univerzalizacija, 4) globalizacija kao westernizacija ili modernizacija i 5)

¹⁴²Heidegger, Martin, (1996), *Kraj filozofije i zadaća mišljenja*, Zagreb.

globalizacija kao deterritorijalizacija ili širenje nadprostornosti (Scholte, 2000: 44-50). Iako se Scholte opredjeljuje za posljednju spomenutu definiciju i na njoj gradi svoje shvaćanje globalizacije, dok ostale odbacuje kao suvišne koncepcije, u svojoj interpretaciji globalizacije fokusirat ću se na one njezine dimenzije označene kao liberalizacija i westernizacija ili modernizacija.

U razumijevanju globalizacije, bitno je napomenuti neodvojivost od postmodernog doba. Ona predstavlja "trenutak istine" postmoderne ere (Džejmson, 1995:72-73). O ovom fenomenu pisali su mnogi autori. Za Giddensa, veoma uticajnog britanskog sociologa globalizacija je:

„jačanje društvenih odnosa širom svijeta kojima se povezuju međusobno udaljena mjesta, tako da lokalna dešavanja oblikuju događaji koji se odvijaju na velikoj udaljenosti i obratno“¹⁴³

Za Becka (2004:7) (u njegovoj ranijoj fazi razumijevanja pojma), radi se o pogledu na svijet gdje dominantnost pripada ekonomiji, koja stvara neoliberalnu ideologiju – hegemoniju kapitalističkog svjetskog tržišta. Može se s pravom reći da se radi o nekoj vrsti ne-svjetske države (društvo koje nema ni državu niti vladu), odnosno procesu koji je u trajanju.

Sam Bauman misli da mi danas nemamo

„jasnu sliku "cilja" prema kojem se krecemo – tog modela globalnog društva, globalne ekonomije, globalne politike, globalnog prava.“¹⁴⁴

Međutim novija faza intelektualnog promišljanja Ulricha Becka, koji je nešto malo prije smrti bio gost *Univerziteta i Fakulteta političkih nauka* na temu globalizacije dovodi do zaključka da se ustvari radi o denacionalizaciji društva, a globalizacija postaje kao *Druga Moderna*:

„Globalizacija kao povijesna transformacija u jednom još neodređenom prostoru moći svjetske unutarnje politike ukida razlike između nacionalnog i internacionalnog koja je bila bitna za dosadašnje gledanje na svijet“¹⁴⁵

Za neke autore, poput Fridmana, globalizacija je tekuća vrpca koja okružuje svijet...i proširuje jaz između bogatih i siromašnih. Ona ustanovljuje društvenu promjenu epohalnih razmjera¹⁴⁶ - smatra Robertson.

¹⁴³ Giddens, Anthony, (1994), *The Transformation of Intimacy. Sexuality, love and eroticism in modern societies*. Cambridge, Polity Press. Str. 64

¹⁴⁴ Bauman, Zygmunt, (2015), *Cemu sociologija?*. Zagreb: TIM press, str 98

¹⁴⁵ Beck, Ulrich, (2004), *Moć protiv moći u doba globalizacije. Nova svjetskopolitička ekonomija*, Školska knjiga, Zagreb, str. 9

Drugi autori smatraju da se radi o nekoj novoj vrsti „*nedovršene revolucije*“¹⁴⁷ koja nije izrazito niti društvene niti političke naravi, već se odnosi na povezanost ljudi i njihovoj svijesti o zajedničkim vrijednostima.

Najznačajniji doprinos sociološkom razumijevanju pojma globalizacije dao je britanski sociolog Roland Robertson i za njega je globalizacija: „kompresija svijeta“, odnosno „intenziviranje svijesti o svijetu kao cjelini“¹⁴⁸. „Globalizacija znači širenje slobodnog tržišnog kapitalizma u praktično sve zemlje na svijetu.“¹⁴⁹

Dakle, radi se o *društvenim* procesima koji su stvorili veću koncentraciju globalne međuovisnosti, tako da su individualne i nacionalne referentne tačke relativizirane do nadnacionalnog ili globalnog nivoa.

Za Baumana (1998b:92), globalizacija je *tvrdoglava sudbina svijeta*, odnosno proces koji se ne ponavlja dva puta - u istoj mjeri se odnosi na sve. Radi se o nekoj vrsti nejednakosti, naime, *bogati postaju bogatiji, bez osjećaja za siromašne koji im ne trebaju*. On smatra da ne postoji nikakvo objašnjenje termina *biti u kontroli - kontrolirati* date okolnosti. Znači li to da je sve prepušteno svom sebstvu? Bivati i djelovati po sopstvenom nahođenju – jer sloboda daje pravo na to. Ali sloboda je sve samo ne slobodan da biva onim što se od nje očekuje. Bauman s ironičnom nadom kaže:

*„Od prokletstva, globalizacija se može pretvoriti u blagoslov: Čovječanstvo nikad nije imalo bolje šanse!“*¹⁵⁰

Dakle, globalizacija nije izbor. Ona je stvarnost Fridman (2003). Ona sakriva istinu i boji svijet u ružičasto, *globalno ružičasto*, koje mogu da vide samo oni koji su dovoljno moćni, oni koji govore istim jezikom, *jezikom profita*. Predstavlja irealnu sliku svijeta, svijeta koji čine i *obični ljudi*, pregaženi *globalnim*. ...Scholte smatra da “globalnost istiskuje racionalnost“...¹⁵¹ bez povratka.

¹⁴⁶ Rosenberg, Justin (2005), *Globalization Theory: Post Mortem*, Internacional Politics, str. 5

¹⁴⁷ Shaw, Martin, (2000), *Theory of the Global State: Globality as Unfinished Revolution*, Cambridge University Press,

¹⁴⁸ Robertson, Roland (1992), *Globalization: Social Theory & Global Culture*. London: Sage Publications. str. 8

¹⁴⁹ Johan, Gray, (2002) *Lažna zora. Iluzije globalnog kapitalizma*, Masmedia, Zagreb, str. 23

¹⁵⁰ „From a curse, globalization may yet turn into a blessing: “humanity' never had a better chance! „, Bauman, Zygmunt,(2004c), *Wasted Lives: Modernity and Its Outcasts*, Cambridge: Politi Press, str. 88

¹⁵¹ Scholte, Jan. A., (2000), *Globalization, A critical introduction*. Macmillan Press Ltd. str. 25

Jedan od najvećih američkih filozofa Richard Rorty, koji je zakode prije nekoliko godina bio gost Fakulteta političkih nauka, kaže:

„Centralna činjenica globalizacije je u tome da je ekonomska situacija građana nacionalnih država prešla granicu kontrole zakona te države...Mi sada imamo globalnu natklasu koja donosi sve najbitnije ekonomske odluke, i to čini potpuno nezavisno od zakonodavstva i a fortiori od volje glasača bilo koje date zemlje...Odsustvo globalne državne zajednice znači da super bogati mogu da djeluju bez bilo kakvog razmišljanja o bilo čijem interesu, osim o sopstvenom. U opasnosti smo da na kraju završimo samo na dvije istinski globalne, istinski međunarodne, društvene grupe: super bogati i intelektualci, to jest ljudi koji prisustvuju međunarodnim konferencijama posvećenim mjerenju štete koje su načinile njihove super bogate kolege kosmopoliti.“¹⁵²

Svakako da bezmjerna fluidnost razlike između bogatih i siromašnih postaje sve neprozirnija.

Koje je, konačno, pravo značenje globalnog društva?

Čarobne riječi *globalnog* otprilike idu ovako: *Svjetski tržišni prostor* zasnovan na potpunoj i *neograničenoj slobodi*, da se biva po želji i djeluje po istom; *potpuna otvorenost, prilagodljivost* i *dinamičnost* u egzistiranju i djelovanju; *budućnost* zasnovana na *rastu, individualizaciji, raznolikosti* po *demokratskom* principu.

Ali, da li je to pravo lice, ili znači sljedeće: Tržište ustvari predstavlja *državu* (kao posrednika za rad, čitaj: materijalna korist te ostvarenje moći); *sloboda* znači *prisila*; *otvorenost* znači *zatvorenost* osim ako niste dovoljno „jaki“ (u ekonomskom smislu), život u *prošlosti* sa čežnjom i *praznim* pogledom u budućnost; *rast* označava *stagnaciju*; *pojedinaac* se gubi u tzv. *kolektivizmu*; dok *raznolikost* označava *uniformnost* po *autokratskom* principu. Globalizacija je *vremensko - prostorna kompresija*¹⁵³

Važan aspekt Baumanova pristupa globalizaciji jeste i proces *glokalizacije*¹⁵⁴. Radi se o stvaranju proizvoda ili usluga namijenjenih globalnom tržištu, ali uz prilagođavanje lokalnoj kulturi.

¹⁵² Ricard, Rorty (1999), „*Philosophy and Social Hope*“, Penguin, p. 232

¹⁵³ Termin uvodi David Harvay, u knjizi *'The condition of postmodernity'*. Oxford: Blackwell,(1989). Bitnost termina odnosi se na Baumanov pristup definiranju globalizacije. Za Harvaya *kompresija* karakterizira smanjenje prostora . To znači da svijet postaje sve manji i manji, tempo života je brži. Razlozi za to su modernizacija svijeta, povećana mobilnost i internacionalizacija kapitala. Ono što predstavlja važan faktor za efekt vremenske kompresije jeste *uništenje* ili *erozija* prostora. Svijet gubi ravnotežu i postaje haotičan.

¹⁵⁴ Glokalizacija – uzajamno prožimanje globalnog i lokalnog koje, u različitim geografskim oblastima, rezultira jedinstvenim ishodima (pojam potječe od Ronalda Robertsona), Džordž, Ricer (2009), *Savremena sociološka teorija i njeni klasični koreni*, Službeni Glanik, str. 404

Glokalizacija podrazumijeva restratifikaciju društva temeljenu na slobodi i kretanju. To je takođe kombinacija deterritorijalizacije i reteritorijalizacije. Globalizacija ima svoje lice i naličje. S jedne strane radi se o širenju granica (oslobađanje od lokalnog), a s druge strane ponovna teritorijalizacija, odnosno dezintegracija. Beck kaže:

„Globalizacija je ničija vlast. Nitko je nije započeo, nitko je ne može ni zaustaviti, nitko nije odgovoran. Riječ globalizacija znači organiziranu neodgovornost“.¹⁵⁵

Globalni osjećaj fluidnosti modernog društva i čovjekovog života je zaključno otvoreno pitanje odnosa globalizacije i fluiditeta.

Da li *osjećaj za drugog* poprima globalne razmjere?

Da li to znači da se nalazimo u svijetu *globalnog humanizma, globalne solidarnosti, globalne brige za druge*, ili u tom slučaju riječ *globalno* postaje fluidno, difuzno, nestalno, promjenjivo i nedovoljno postojana - ne postoji uopće. Danas je na sceni globalna dehumanizacija. Međutim, da li je čovjek primoran preuzeti vlastiti život u svoje ruke, i početi graditi *svijet međuljudskih odnosa* iznova? *„Sadašnja situacija ima dobrano hobsovski okus, 'rat svih protiv sviju' što može biti nikakvo jamstvo za mir i prosperitet“*¹⁵⁶.

Jamstvo koje će dati za pravo čovjeku da pokaže i dokaže da bez osjećaja, humanosti, brige za druge, život prosto ne bi imao smisla, bio bi hladan, bezvrijedan, prosti zbir godina, koje su samo broj i ništa više. Nestao bi trag čovjekovog istinskog, humanog i duhovnog djelovanja, od neprocjenjive vrijednosti, koji bi bio pokazatelj za put u budućnost.

Baumanov osnovni motiv u njegovoj kompleksnoj sociološkoj kritici društva vidljiv je na svakom koraku njegovog intelektualnog razvoja i on bi se mogao jednostavno formulirati ovako: postoji li alternativa tragičnoj fluidnosti društva i ozbiljno ugrožene suštinske humane biti čovjeka?

¹⁵⁵ Urlih, Beck, (2004) , Moć protiv moći u doba globalizacije, Nova svjetskopolitička ekonomija, Školska knjiga, Zagreb, str. 91

¹⁵⁶ Gray, John, (2002) , *Lažna zora*, Masmedia, Zagreb, str. 33

ZAKLJUČAK

Ovo je bio pokušaj da se ispriča kratka priča kako Z. Bauman odgovara na pitanje o tome *kuda ide ljudski rod?* Posljednja transformacija društva je na sceni života, faza fluiditeta. U igri su sada nova pravila koja znaju svi konzumenti novog društva. Konzumerizam je nova društvena Prograđanska ideologija u razvoju. Individualizirana fluidna stvarnost ja stvarnost kakvu je želio čovjek – i želja biva ostvarena.

Nova definicija čovjeka koji živi u fluidnom društvu, glasi otprilike ovako:

U fluidnom modernom društvu živi 'duševno prljavi' čovjek, čovjek bez emocija, potpuno sam, nema ljubav niti ljubavi, njegov identitet je u odnosu konstrukcija-destrukcija, odbacio je svoju prošlost, nema niti moralne vrijednosti, nema vrline čovječnosti niti socijalni osjećaj. On je hladno biće, iznova napravljeno. Njegov 'demijurg' je globalni neoliberalistički diktator koji govori jedino jezikom profita, jezik koji fluidni čovjek uči nezapamćenom brzinom, ali kako i ne bi kad je isti taj čovjek biće razuma. On je sada 'homo faber' i korača krupnim koracima naprijed. Vječiti je putnik-stranac a njegovo stanište je improvizirano društvo, društvo od leda koje se polako topi. Hrani se užiticima, željama, bujnom maštom i robom kapitalne vrijednosti. Moguće ga je kupiti. Kontakt osoba za prodaju je sve prisutniji menadžer za 'ovo i ono'.

Život u *fluidnom društvu* je prožet vječitim *fluidnim strahom* od budućnosti, od onog što jeste i što će tek da bude. A kriv je čovjek. On nastoji izgraditi i pojmiti sebe iznova, uvijek iznova, na potpuno bolji, zanimljiviji i što je moguće kratkotrajniji način. Jer fluidno društvo je društvo nestalnih vrijednosti, trenutnog zadovoljstva i stalne promjene. Čovjekov *identitet* je vječita potraga za sobom, koja sada već može da se kupi. Tako čovjek postaje vječiti putnik i nikad stalni žitelj društva. Postaje *stranac* u društvu. Oslobođen je od osjećaja, ne želi se vezivati. *Veza* za njega predstavlja sputavanje koje nije dio masovne potrošačke kulture, nije trend i samim tim za nju mjesta nema.

Čovjek želi vezu bez vezivanja, želi poznanstvo od kojeg je korist veća, želi mrežu čijim kontaktom će moći da kupi ljubav. A ljubavi treba čestitati, stoga - čestitamo! Ona nije pala u zamku 'potrošačkog'. Ostala je ista ona ljubav pojmljena oduvijek – osjećaj neopisive sreće i ushićenja, poznat samo onima koji vole. Ljubav u fluidnom društvu je samo 'preselila' na drugu stranu rijeke života i ne postoji most do nje. Čovjek ga nije izgradio, jer nije niti znao da će doći vrijeme kad će ona da ode. Otjerana je i vratiće se samo pod uslovom, da joj čovjek djelima pokaže da ju je još uvijek vrijedan, i nikako drugačije. Čovjek želi prostor za sebe – zemaljski i

nebeski prostor, ako je moguće. Želi sve. I to je i dobio. Dobio je *sve* u zamjenu za *ništa* - *ništa osjećaja, ništa ljubavi, ništa humanih vrijednosti, ništa brige za druge, ništa moralnog suda, ništa kulturnih vrijednosti i kulturnog djelovanja*. Dobio je sve one materijalizirane subjekte i objekte kojima se trguje, i to uvijek sa većom cijenom od one već plaćene. Čovjek se potpuno *otuđio*. Upao je u zamku napravljenu vlastitom rukom. Otušio se od sebe, od drugog čovjeka, od svoje prošlosti, kulture; ne zna za odgovornost – jer ne želi da zna. Živi u hedonistički skrojenoj stvarnosti, upravo onako kako je i želio. Ali želja se sada poigrala s njim i izlaza nema. Doveo je sebe pred svršen čin. Na korak je od principielnog samoubistva. I to je ono što je želio. Ovladati sobom, svojim htjenjima i na kraju biva ovladan vlastitom potragom o sebi i ono što u ogledalu vidi, ne sviđa mu se. Njegov um je dokučio njegovo zlo i pokazao mu siguran put – put u propast.

Nadalje, kada je u pitanju tekuće zlo, Bauman dodaje:

“...tekucem zlu više nije potrebna legitimacija, ono je, praktički, postalo stanje koje nas sve određuje i u čiju smo neprestanu reprodukciju svi upregnuti i uključeni (slučajno ili namjerno, htjeli mi to ili ne – s obzirom na to da nas je uhvatilo nespremne). U potpuno individualiziranom (u gore opisanom smislu) društvu, reprodukcija “tekućeg zla“ predstavlja posao “uradi sam“ koji mi pojedinci zajedno obavljamo – a uloga je vlade svedena na to da nam u tome pomaze, da nas podupire i potice da taj posao obavljamo, i da ga obavljamo dobro.”¹⁵⁷. A sve to uz jednu veoma porazavajuću samopozvanu konstataciju, tvrdnju, vodilju, jednu, nada sve, licemjernu neljudsku Tacerovsku skraćenicu TINA (There Is No Alternative – *ne postoji alternativa*). U svijetu u kojem drugi vladajući daju sebi za pravo da vladaju i vašim promišljanjem, prosuđivanjem, moralnim i etičkim sudom, ne ostavlja zapravo prostora za ništa drugo do '*misli kako ti se kaže*' i '*kaži kako mi mislimo*' ili u protivnom svaki tvoj pokušaj za kritičkim ili bilo kojim drugim promišljanjem osuđen je u naprijed na propast. Jednostavno je NE POSTOJI ALTERNATIVA.

Čovjek sada ima nova pravila življenja. Posjeduje, sada već naučene, vještine življenja u društvu potrošača-konzumenata, koji nikad ne spavaju. Iste one nametnute, usadjene duboko u njegovu svijet, naredjene od drugih vladajućih.

Sada je bitno vrijeme, ono diktira i određuje, a njega nikad dosta da bi se stiglo konzumirati čitava vječnost unutar sadašnjosti. Čovjek je postao je *globalni neoliberalistički rob* koji nema

¹⁵⁷ Zygmunt Bauman i Leonidas Donskis (2017) *Tekuće zlo*, Zagreb, TIM press, str. 83– 84 (“*Liquid Evil. Living with TINA*“, Polity Press 2016).

potrebu za alternativom, jer ona ne postoji. On konzumira sve ono što mu nalaže društvo potrošača. Sada on sve može da kupi, potroši i opet iznova. Napravio je veliki potrošački svijet u kojem se sve kupuje i prodaje. Svijet po mjeri Građana Tržišta. Sve ima svoju etiketu i cijenu koštanja. Sve je roba – čovjek je roba, njegovo tijelo, djetinjstvo, identitet, ljubav, cjelokupan njegov život, a podstrek je zlo, ljudsko zlo u svim njegovim oblicima.

Sada čovjek vječito traga za smislom. Zajedno sa njim za smislom traga i Bauman, i kao sociolog i kao čovjek. Želi ga dokučiti, njime se ogrnuti i nastaviti toplo živjeti u društvu potrošača koji su potpuno hladni za svijet i ljude oko sebe. Traži se smisao u fluidnom besmislenom ledenom brijegu koji podrhtava, i sve prilike ukazuju na to da će se istopiti, ali odjednom – ne postepeno, ne djelomično – već će se urušiti kao kula od karata, a buka koju će proizvesti biće nezapamćeno velika. Stradalo je čovječanstvo, njegova rasuđivanja (ljudi koji su satkani od uma, osjećaja, topline, emocija – a kojih više nema) i biće dosta teško izliječiti tu strašnu bolest modernog fluidnog doba.

Mali-Veliki čovjek sada ponovo mora učiti kako se hoda. Mora da uči iznova sve vrijednosti koje je posjedovao prije, a kojih sada više nema – ostale su u zaboravu. Njihovo opojmljivanje je Heraklitova rijeka koja je oprala sve ono što je nekada predstavljalo svrhu života; pomoć čovjeka čovjeku zbog čovjeka i za čovjeka. Čovjek kao druga egzistencija uopšte, a prva ovosvjetska, svoju esenciju sada gradi od pijeska, čije se čestice uvijek i iznova sakupljaju, jer fluidno društvo su zahvatili vjetrovi individualizirane, nestalne potrošačke priče koja se konzumira do vječnosti. U okrilju globalne društvene pozornice socijalni osjećaj se ugušio. Nestala je briga za druge, jer oni su Drugi.

Društvo i društvenost zahvatila je teška kriza – slijedi privatizacija. Novi poslodavac je *neoliberalistički globalni gospodin* sa novim uslovima rada. Društvenost kao i međuljudski odnosi su, na žalosti, 'tehnološki višak' i idu na čekanje, sve dok ih smrt ne zadesi. Društvena apatija, dezorijentacija, degradirane vrijednosti, otuđenost od svijeta i života, dekonstrukcija životnog puta, labavost međuljudskih odnosa, sve su to bolesti modernog fluidnog doba. Na čovjeku je da, ako to uopšte želi, nađe lijek i barem zaliječi te duboke rane. *Svim ovim strategijama koje postmoderni čovjek, suočen s globalizacijom, nalazi kao mogući način življenja, zajedničko je to da ljudske odnose čine fragmentiranim i dekonstruiranim.*

Baumanova sociološka kritička teorija nije neka pesimistička opomena, već zrela i poštena analiza negativnih tendencija u modernom društvu. On ipak traga za novim oblicima otpora i putevima humanističke alternative. Ono što kao njegova istina važi za razvijeno zapadnjačko

društvo, dvostruko istinitije važi za dubinsku krizu gotovo svih postsocijalističkih društava u koje svakako spada i BiH, region ex-Jugoslavije kao i mnogi drugi regioni svijeta. Arapsko proljeće već je sada ušlo u neizvjesnost. I ne samo ono. – Ipak, neki maleni trag nade ostaje:

Ljudi se penju na uzastopna brda samo da bi otkrili sa njihovih vrhova, netaknuta područja na koja ih njihov nikad-smireni-duh transcedencije poziva da istražuju. Iza svakog uzastopnog brda se nadaju da će pronaći miran kraj. Ono što oni nalaze je uzbuđenje početka. (Bauman 1976))¹⁵⁸

Bauman zna da je virus Zla naselio planet Zemlju i sve sfere čovjekovog društvenog života, Međutim, nada ipak postoji, mada ona data samo „beznadežnim“, kako davno dobro reče Ernst Bloch.

¹⁵⁸ „Men climb successive hills only to discover from their tops virgin territories which their never-appeased spirit of transcendence urges them to explore. Beyond each successive hill they hope to find peacefully the end. What they do find is the excitement of the beginning.“

Bauman, Zygmunt, (1976), *Socialism: The Active Utopia*. London: Allen & Unwin.

LITERATURA

1. Adorno, Theodor, W. (1978), *Čemu još filozofija*, Centar za kulturnu djelatnost, Zagreb
2. Alasko, Carl (2009), *Emocionalno smeće, privremene naslage koje prijete razaranju međuljudskih odnosa – kako ih zaustaviti?*, Naklada Ljevak, Zagreb
3. Apaduraj, Ardžun (2008), *Disjunkcija i razlike u globalnoj kulturnoj ekonomiji*, Studije kulture – zbornik, ed. Jelena Đorđević, Službeni glasnik, Beograd
4. Arendt, Hannah, (1968), *Men in Dark Times*, New York: Harcourt, Brace and World
5. Arendt, Hannah, (1991), *Vita activa*, Zagreb: Biblioteka August Cesarec
6. Baudrillard, J. (1983) *Simulations*, New York: Semiotext(e)
7. Bauman, Zygmunt & Keith Tester (2001b): *Conversations with Zygmunt Bauman*.
8. *Bauman, Zygmunt i Donskis, Leonidas (2017) Tekuce zlo, život u svijetu bez alternative*, Zagreb, TIM press
9. Bauman, Zygmunt, (1976), *Socialism: The Active Utopia*. London: Allen & Unwin
10. Bauman, Zygmunt, (1989), *Modernity and the Holocaust*, Cambridge: Polity Press.
11. Bauman, Zygmunt, (1992), *Intimations of Postmodernity*. London: Routledge.
12. Bauman, Zygmunt, (1998a), *What Prospects of Morality in Times of Uncertainty?*“, Theory, Culture & Society,
13. Bauman, Zygmunt, (1998b), *Globalization: The Human Consequences*. Cambridge: Polity Press
14. Bauman, Zygmunt, (1999), *In Search of Politics*. Cambridge: Polity Press,
15. Bauman, Zygmunt, (2000), *Liquid Modernity*, Cambridge: Polity Press,
16. Bauman, Zygmunt, (2001a), *The Individualized Society*, Cambridge: Polity Press
17. Bauman, Zygmunt, (2002), *Cultural Variety or Variety of Cultures?*. Cambridge: Polity Press.

18. Bauman, Zygmunt, (2003), *Utopia with Topos*, History of the Human Sciences, vol. 15
19. Bauman, Zygmunt, (2004a), *Identity: conversations with Benedetto Vecchi*, Cambridge: Polity Press
20. Bauman, Zygmunt, (2004b), *Europe: An Unfinished Adventure*, Polity Press
21. Bauman, Zygmunt, (2005), *Work, Consumerism and the New Poor*, Open University Press, England
22. Bauman, Zygmunt, (2009a), *Fluidni život*, Novi Sad: MEDI TERRAN
23. Bauman, Zygmunt, (2009b), *Fluidna ljubav*, Novi Sad, MEDI TERRAN
24. Bauman, Zygmunt, (2009c), *Postmoderna etika*, Zagreb, AGM
25. Bauman, Zygmunt, (2010), *Fluidni strah*, Novi Sad, MEDI TERRAN
26. Bauman, Zygmunt, (2015), *Čemu sociologija?, razgovori s Michaelom Hviidom Jacobsenom i Keithom Testerom*, Zagreb, TIM press
27. Bauman, Zygmunt, (2004c), *Wasted Lives: Modernity and Its Outcasts*, Cambridge: Polity Press
28. Beck, Urlih, (2003), *Što je globalizacije? Zablude globalizma – odgovori na globalizaciju*, Vizura, Zagreb
29. Beck, Urlih, (2004), *Moć protiv moći u doba globalizacije, Nova svjetskopolitička ekonomija*, Školska knjiga, Zagreb
30. Bellow, Saul, (1988), *More Die of Heartbreak*. London: Penguin Books
31. Berlin, Isaiah, (2000), *Četiri eseja o slobodi*, Feral Tribune, Split
32. Bernal, J. D. (1929), *The World, the Flesh and the Devil*, Indiana University Press, Bloomington,
33. Blackshow, Tony, (2005), *Zygmunt Bauman*, Routledge, London & New York
34. Bordijar Žan, (1993), *Amerika*, Svetovi, Novi Sad, prijevod: Mila Baršić
35. Bordijar, Žan, (1991), *Simulakrumi i simulacija*, Svetovi, Novi Sad

36. Bordijar, Žan, (1994), *Prozirnost zla: ogledi o krajnosnim fenomenima*, Svetovi, Novi Sad
37. Bordrijar, Žan, (1998), *Savršen zločin*, Beogradski krug
38. Buordiu, Pjer, (2003), *Firing Back: Against the New Myths of our Time*, Cambridge: Polity Press,
39. Burlichill, J., (1997), *Death of innocence*, Gaurdian br. 16

Cambridge: Polity Press.
40. Campbell, C. (2005), *The Romantic Ethic and the Spirit of Modern Consumerism*. New York: Alcuin Academics
41. Carruthers , David, (2001), *Politics in Chile: Legacies of Dictatorship and Democracy*. Third World Q.
42. Corrigan, Peter. (2006), *The Sociology of Consumption*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications
43. Derrida, Jacques, (2007), *Pisanje i razlika*, Sarajevo, Šahimpašić
44. Dezmon, Dinan, (2009), *Sve bliža unija, Uvod u evropsku integraciju*, Službeni Glasnik
45. Dumont, Luis, (1986) *Essays on Individllalism: Modem Theory in Antropological Perspeticive* , University of Chicago Press, str. 25
46. Dun, John, (2005), *Setting the People Free. The story of democracy*, Atlantic books
47. Dyson, Freeman, (1998), *Infinite in All Directions*, Harper and Row, New York
48. Džejmson, Fredrik,(1995), *Postmodernizam u kasnom kapitalizmu*, Beograd: KIZ „Art perss
49. Đorđević, Jelena, (2009), *Postkultura, Uvod u studije kulture*, Clio
50. Evans, D., (1993), *Sexual Citizenship*, London: Routledge
51. Filipović, Muhamed, (2000) *Deset predavanja o ideji Evrope*, Sarajevo: Pravni centar Fond otvoreno društvo BiH

52. Fon Hajek, Fridrih August (2002), *Studije iz filozofije, ekonomije i politike*, PAIDEIA, (prijevod: Dragan D. Lakićević)
53. Fridman, Thomas, (2006), *The World is Flat: The Globalized World in the Twenty-First Century*, London: Penguin.
54. Fromm, Erih, (1984), *Bekstvo od slobode*, NAPRIJED, Zagreb
55. Furedi, Frank (2008), *Politika straha*, Antibarbarus, Zagreb
56. Garland Thompson, Rosemarie (1997), *Extraordinary Bodies: Figuring Physical Disability in American Culture and Literature*. New York; Chichester: Columbia University Press,
57. Gellner, Ernest, (2000), *Postmodernizam, razum i religija*, Naklada Jesenski i Turk
58. Gi, Deborah, (2003), *Društvo spektakla*, Beograd: Blok 45
59. Giddens ,Anthony, (2001), *Sociology*, Cambridge: Polity Press,
60. Giddens, Anthony, (1992), *The Transformation of Intimacy. Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies*. Cambridge, Polity Press.
61. Gray, John, (2002) , *Lažna zora*, Masmedia, Zagreb,
62. Habermas, Jirgen, (2002), *Postnacionalna konstelacija, politički eseji, otkrovenje*, Beograd,
63. Hall, Stuart (2006): Kome treba «identitet»? , u: Duda, Dean (ur.). *Politika teorije – zbornik rasprava iz kulturalnih studija*. Zagreb, Disput
64. Harvey, David, (1989) '*The condition of postmodernity*'. Oxford: Blackwell,
65. Harvey, David, (2005), *A Brief of Neoliberalism*, Oxford: Oxford University Press.
66. Heidegger, Martin, (1996), *Kraj filozofije i zadaća mišljenja*, Zagreb.
67. Horgan John, (2001), *Kraj znanosti*, Jesenski i Turk, Zagreb
68. Ibrulj, Nijaz, (2005), *Stoljeće rearanžiranja, eseji o identitetu, znanju i društvu*, Biblioteka Eidos, FILOZOFSKO DRUŠTVO TEORIA, Sarajevo

69. Jacobsen, Michael H. and Poder, Poul (2008), *The Sociology of Zygmunt Bauman, Challenges and Critique*, Ashgate e-BOOK,
70. Kelner, Daglas, (2004), *Medijska kultura*, Beograd, Clio,
71. Kopic, Mario, (2001), *S Nietzscheom o Europi*, Naklada Jesenski i Tur, Zagreb
72. Kroker, A. (1985), *Baudrillard's Marx, Theory, Culture & Society*, 2(3).
73. Lawrence, Grossberg, (2005), *Caught in a Crossfire: kids, Politics, and America's Future*, Boulder: Paradigm Publishers,
74. Layder, Derek, (2004), *Social and Personal Identity: Understanding Yourself*. London: Sage Publications.
75. Marshall, T. H., (1965), *Social Policy*, London: Hutchinson,
76. McNair, Brian, (2004), *Striptiz kultura. Seks, mediji i demokratizacija žudnje*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb,
77. Milardović, Anđelko (2009), *Zapadni balkon*, Zagreb, Pan libera
78. Milardović, Anđelko, (2009) *Zapadni BALKON*, Pan liber. Zagreb
79. National Research Council, *Cities Transformed: Demographic Change and Its Implications in the Developing World*, Washington, DC:, The National Academies Press, (2003),
80. Perry, Anderson, (2000), *Renewals. New Left Review*.
81. Pieterse, Jan, N., „Globalisation and Culture: Three Paradigms, *Economic and political Weekly*, June, 8 1996
82. Ricer, Džordž , (2009), *Savremena sociološka teorija i njeni klasični koreni*, Službeni Glanik,
83. Robertson, Roland, (1992), *Globalization: Social Theory & Global Culture*. London: Sage Publications.
84. Rorty, Ricard, (1999), „*Love and money*“, u: Rorty, *Philosophy and Social Hope*, Penguin,

85. Rosenberg, Justin (2005), *Globalization Theory: Post Mortem*, International Politics,
86. Saad-Filho, Alfredo and Deborah Johnson, (2005), „Introducion“; pp. 1-6 in Alfredo Saad-Filho and Deborah Johnson: *Neoliberalism – A Critical Reader*, London: Pluto Press
87. Scholte, Jan Aart (2004), *Globalization: a critical introduction*
88. Scholte, Jan. A., (2000), *Globalization, A critical introducion*. Macmillan Press Ltd. str.
89. Sekulić, Božidar Gajo, (1980), *Filozofija i proletarijat u djelu Karla Marksa*, Radnički Univerzitet, „Veljko Vlahović“, Subotica
90. Shaw, Martin, (2000), *Theory of the Global State: Globality as Unfinished Revolution*, Cambridge University Press,
91. Slater, Don, (2003), *Consumer Culture & Modernity*. Cambridge: Polity Press,
92. Šarčević, Abdulah, (1999), *Filozofija u moderni - doba otuđenja svijeta, analiza suvremenosti*, OKO, Međunarodni centar za mir, Sarajevo
93. Vajdenfeld, Verner, i Vesels, Wolfgang, (2003), *EVROPA od A do Š*, priručnik za evropsku integraciju, BPB: Savezna centrala za političko obrazovanje, Fondacija Konrad Adenauer, Beograd
94. Welzer, Harald, (2002), *On the Rationality of Evil: An Interview with Zygmunt Bauman*, Thesis Eleven
95. Zak, Wolfgang, (2001), „Uvod“, *Rečnik razvoja*, prip. Wolfgang Zaks, Svetovi, Novi Sad
96. Zekerijah, Smajić, (2005), *Evropska unija za svakog*, Sarajevo
97. Žižek, Slavoj, (2010), *Druga smrt neoliberalizma*, Faktura, Zagreb

Internet stranice:

1. Bauman, Zygmunt, *The self in consumer society*, vidjeti online verziju: http://www.iasc-culture.org/HHR_Archives/Identity/1.1FBauman.pdf 26.04.2011. god. (14:58h)
2. Horgan, John, (1996), *Kraj znanosti*, Online verzija knjige http://www.genocid.org/readarticle.php?article_id=57
3. <http://www.leden.se/Bilder/PDF/LJUDSKI%20TRAG%20I.pdf> (K. Malešević, *Ljudski trag I – fragmenti*, Media Centar, Prelom, Banja Luka.)
<http://www.tenis-as.com/download-eknjige/kraj-znanosti.pdf>
4. <http://www.usmmm.org/wlc/en/article.php?ModuleId=10005449><http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=6284>
<http://www.ville-en-mouvement.com/telechargement/040602/paris.pdf>
5. Jay, Martin, *Liquidity Crisis: Zygmunt Bauman and the Incredible Lightness of Modernity*, *Theory Culture Society* : The online version of this article can be found at: <http://tcs.sagepub.com/content/27/6/95>
6. *Priručnik za život u neoliberalnoj stvarnosti*, Zagreb, 2008, vidjeti online verziju: (05.03.2011., 14:37h)
http://boo.mi2.hr/~domes/operacijagrad/Prirucnik_za_zivot_u_neoliberalnoj_stvarnosti.pdf
7. Urry, John, (2002), *Mobility and Proximity*, *Sociology*
8. www.institut-genocid.ba/pdf/HISTORIJA_HOLOKAUSTA.doc